

PEDAGOGIKA

ILMIY-NAZARIY VA METODIK JURNAL

5/2021

Bosh muharrir:

Umarov Alisher Yusubjanovich

Tolipov O'tkir Qarshiyevich
(bosh muharrir o'rinbosari)

Tahrir hay'ati:

Abdullayeva Barno
Adilova Saodat
Mamadaliyev Abdumajid
Muslimov Narzulla
Nishanova Zamira
Panjiyev Qurbonniyoz
Palchik Gennadiy
Safarova Roxat
Tolipova Jamila
Tulenova Karima
Tursunov Samar
To'rayev Samad
Urazova Marina
Xalilov Ruslan
Xodjayev Begzod
Shaxmurova Gulnara

Muassis – Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. Jurnalda pedagogika, psixologiya, o'qitishning metod va texnologiyalariga oid ilmiy-nazariy, ilmiy-metodik maqolalar o'zbek va rus tillarida chop etiladi.

Jurnalga Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasining 2014-yil 26-maydagi 02-004-sonli "Ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risida guvohnoma"si olingan va unga O'zbekiston Respublikasi Milliy kitob palatasining 2008-yil 30-iyundagi 511/S shartnomasi asosida Davriy nashrlarning Xalqaro standartlar (ISSN) – 2010-5320 raqami taqdim etilgan.

O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya Komissiyasi rayosatining 2013-yil 30-dekabrda 201/3-sonli qarori bilan ro'yxatga olingan.

PEDAGOGIKA

SCIENTIFIC-THEORETICAL AND
METHODICAL JOURNAL

5/2021

CHIEF EDITOR

Umarov Alisher Yusubjanovich

Tolipov O'tkir Qarshiyevich
(deputy editor-in-chief)

EDITORIAL BOARD:

Abdullayeva Barno
Adilova Saodat
Mamadaliyev Abdumajid
Muslimov Narzulla
Nishanova Zamira
Panjiyev Qurbonniyoz
Palchik Gennadiy
Safarova Roxat
Tolipova Jamila
Tulenova Karima
Tursunov Samar
To'rayev Samad
Urazova Marina
Xalilov Ruslan
Xodjayev Begzod
Shaxmurova Gulnara

The founder: Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.

The journal publishes scientific theoretical and methodological articles in Uzbek and Russian languages in the fields of pedagogics, psychology, teaching methods and technologies. The journal has been certified under № 02-004 on the state registration of the mass media from the Tashkent Press and Information Administration as of May 26, 2014 and was awarded the international standard number (ISSN) - 2010-5320 of periodical journals on the basis of the 511/S contract from the National Book Chamber of the Republic of Uzbekistan. The journal has been registered by the Presidium of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan under № 201/3 as of December 30, 2013.

OLIY TA'LIM DIDAKTIKASIDA ZAMONAVIY TA'LIM TRENDLARI ISLOHOTLARNI BELGILOVCHI TENDENSIYA SIFATIDA

Rezume. Maqolada oliy ta'lim didaktikasida zamonaviy ta'lim trendlari va ularning ilm-fan rivojidadagi ahamiyati haqida fikr bayon etilgan. Muallif maqolada ta'lim trendlariga qisqacha ta'rif berib, ularning mamlakatdagi oliy ta'lim didaktikasini rivojlantirishdagi o'rnini ilmiy jihatdan asoslagan.

Tayanch so'zlar: oliy ta'lim, rivojlanish, ta'lim trendlari, raqamli texnologiyalar.

Резюме. В статье рассматриваются современные образовательные тенденции в дидактике высшего образования и их значение в развитии науки. В статье автор кратко описывает образовательные тенденции и научно обосновывает их роль в развитии дидактики высшего образования в стране.

Ключевые слова: высшее образование, развитие, образовательные тренды, цифровые технологии.

Abstract. The article examines modern educational trends in the didactics of higher education and their importance in the development of science. In the article, the author briefly describes educational trends and scientifically substantiates their role in the development of didactics of higher education in the country.

Basic concepts: higher education, development, educational trends, digital technologies.

SH.A.ABDULLAYEVA*

Zamonaviy dunyoda raqamlashtirish inson hayotining barcha sohalarini qamrab olar ekan, axborot jamiyatini shakllantirish jarayonida o'zbek ta'limi sohasida ham tub o'zgarishlar yuz bermoqda. 2020 yilning 24-sentyabrida prezidentimiz tomonidan Oliy Majlis Senatida mamlakatimiz o'qituvchilariga qaratib aytilgan tabrik nutqida mamlakatimiz uchinchii renessansni boshidan kechirayotganligi to'g'risida fikr bildirildi. Renessans – "madaniyatda, ilm-fanda, san'atda, ta'lim-tarbiyada, umuman, jamiyat hayotida uzoq muddatli turg'unlikdan keyin qayta jonlanib, tez rivojlanishni, ijtimoiy ong va qadriyatlar tizimi yangi sifat bosqichiga chiqishini bildiradi"¹. Binobarin, mamlakatimizda raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan jarayon aynan Uchinchii Renessans asosiga qurilayotganligini bildiradi. 2020 yil – mamlakatimizda "Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb belgilanishi bejiz emas. "Uchinchii Renessans to'rtinchii sanoat inqilobi bilan muvoziy, bir vaqtda kechadi. Shu sababdan u, avvalo, texnologik inqilobni, yuksak rivojlangan raqamli smart (aqlii) iqtisodiyotni taqozo qiladi. O'z navbatida, raqamli, smart iqtisodiyotga o'tish uchun ishlab chiqarishni bosqichma-bosqich modernizatsiya qilish, avtomatlashtirish, robotlashtirish talab etiladi"². Binobarin ushbu jarayon mamlakatimizda bir necha bosqichlarda amalga oshirilishi, uning insoniy, ilmiy va ilmiy-texnologik, moddiy-moliyaviy ta'minoti bo'yicha ishlab chiqilgan majmuaviy dasturlar yangi Renessans g'oyasi bilan mafkuraviy jihatdan bog'lanishi shart. "Ilmiy, ilmiy-texnologik ta'minot taqozosidan kelib chiqib, ta'lim-tarbiya sohasining barcha bo'g'inlari uzluksiz isloh etib borilishi kerak"³.

Bugungi kunda innovatsion texnologiyalar ta'lim trendlari sifatida baholanar ekan, bu uning o'zgarishlari bilan bog'liq bo'lgan dinamika ko'rsatkichini belgilaydi.

Raqamli texnologiyalar sharoitida Uchinchii Renessans g'oyasi ta'lim, madaniyat, ilm-fan sohalarida yuqori ko'rsatkichlarni, ya'ni AKT sohasida sun'iy intellekt yaratish,

* **Abdullayeva Shaxzoda Abdullayevna**, TDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti dekani, pedagogika fanlari doktori, professor. **E-mail:** abdullayeva.shaxzoda@mail.ru

¹ Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси: <https://lex.uz/docs/4545884>

² Ўзбекистонда янги уйғониш-Учинчи Ренессанс: <https://xs.uz/uzkr/post/ozbekistonda-yangi-ujonish-uchinchi-renessans>

³ **Плешаков В.А., Воинова О.И.** Об агентах и средствах киберсоциализации «Homo Cyberus»'a // Homo Cyberus. – 2019. – № 1(6): journal.homocyberus.ru/Pleshakov

nanotexnologiya, biotexnologiyalar va shu kabi yo'nalishlardagi vazifalarni rivojlantirishni nazarda tutadi. Bularning barchasi inson omiliga qaratilgan bo'lib, Prezidentimiz ta'kidlaganidek, insonning yaxshi turmush qurishi, farovon hayot kechirishiga mo'ljallangan. "Har qanday buyuk rejalar, buyuk g'oyalar inson ehtiyojlari, turmushi yaxshilanishi, erkinligi ortishi va ma'naviy kamoloti bilan bevosita bog'lansagina, hayotiylik va reallik kasb etadi. Aks holda u havoyi orzu havasligicha qolib ketadi"⁴. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Uchinchi Renessans bizdan xalqaro hamjamiyatga ilm-fan, texnologiyalar, axborot, madaniyat va iqtisodiyot sohalarida yanada chuqurroq integratsiya bo'lishini talab etadi. Ammo o'zligimizni, tilimizni, milliy xususiyatlarimizni, ma'naviyatimizni saqlab qolishimiz shart. Zamonaviy ta'lim trendlarining xususiyati, eng avvalo, ta'lim mazmunida aks etadi. Shu sababli, sun'iy intellekt va yuksak texnologiyalarga tayanadigan "to'rtinchi sanoat inqilobi" insonga qo'yadigan talablarini oldindan modellashtirishimiz va ta'lim-tarbiya tizimini ularga moslashtirish kerakligini anglatadi.

Oliy ta'lim muassasalarining barcha faoliyati kelgusida muvaffaqiyatli mutaxassis shaxsini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Buning uchun tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, aniq maqsad va vazifalarni belgilash, zarur tashkiliy qo'llab-quvvatlash tuzilmalarini yaratish, professor-o'qituvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish, o'quv dasturlari va talabalarni baholash tizimlarini qayta ko'rib chiqish zarur.

Ta'lim trendlari – bu uning o'zgarishlarini belgilovchi tendensiyalaridir. Birinchidan, bu ta'lim paradigmasining asosi bo'lgan yangi sharoitlar va faol o'qitish usullarini yaratishdir. Ikkinchidan, tanqidiy fikrlaydigan va funksional jihatdan savodli, o'z bilimlarini doimiy ravishda yangilab turadigan, tez o'zgarib turadigan dunyoda muvaffaqiyatli hayot uchun o'z qobiliyatlarini tezda qayta qo'radigan, moslanuvchan mutaxassislarni tayyorlash demakdir. Ilg'or o'qitish usullarini joriy etish jamiyatda madaniy o'zgarishlarni talab qiladi. Oliy ta'lim muassasalarining tuzilishi yangi g'oyalar almashinuvi, talabalarning muvaffaqiyatli loyihalarni bajarishi, ularni rivojlantirish va amalda qo'llash maqsadida osonlashtiriladigan tarzda tuzilishi kerak.

Talabalarga haqiqiy amaliy ko'nikmalarni o'rgatish kelajakda ish bilan ta'minlashda, shuningdek, ularning kelgusida egallaydigan kasbiy malakalarini oshirishda yordam beradi, hamkorlikning samarali yechimlarini topish yo'li hisoblanadi. Hamkorlikda oliy ta'lim muassasalarining birlashmalarini yaratish, ularga ta'lim xizmatlarining jahon bozorida foydali pozitsiyalarini egallashga yordam beradigan alyanslar tuzish tendensiyasi mavjud.

Mamlakatimizda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va onlayn o'quv materiallari keng tarqalgan bo'lsada, hozirda butun dunyoda, shu jumladan, O'zbekistonda ham barcha aholi guruhlari uchun bir xil maromda Internetdan foydalanish yuklamasini bajarish imkoniyati mavjud emas. Shu sababli, kelajakda talab qilinadigan talabalarning kasbiy ko'nikmalari, ijodkorlik qobiliyatlari va tanqidiy fikrlash qobiliyatlari bo'yicha baholash mezonlarini ishlab chiqish OTMLar uchun eng ustuvor vazifadir.

Mamlakatimizda 2018 yilda oliy ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Mazkur konsepsiya asosida mamlakatdagi barcha OTMLarining o'quv, ilmiy, ma'naviy-ma'rifiy faoliyati qayta ko'rib chiqildi va yangi mazmunda o'z faoliyatini qayta qura boshladi. Prezident qarori asosida "2017-2021 yillarga mo'ljallangan oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini modernizatsiya qilish va mutaxassislar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash dasturi" qabul qilindi (2017 yil 20 mart). Shuningdek, so'nggi yillarda qabul qilingan oliy ta'lim tizimini rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan 10 dan ortiq huquqiy xujjatlar oliy ta'lim rivoji va mamlakat ijtimoiy hayotida tub burilish yasadi. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzurida oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini rivojlantirish jamg'armasi tuzildi.

⁴ Плешаков В.А., Воинова О.И. Об агентах и средствах киберсоциализации // *Ното Cyberus*. – М., 2019. – № 1(6).

Davlat ta'lim tizimi bilan birgalikda respublikaning barcha hududlarida norasmiy va noformal xorijiy tillarni o'qitish markazlari faoliyat ko'rsatmoqda. Mana shunday til markazlari Germaniyaning DAAD, Koreyaning KOIKA, Yaponiyaning JICA, Isroilning MASHAW, Hindiston madaniyat markazi, AQShning EDUCATIONAL EXCHANGE PROGRAM, Buyuk Britaniyaning BRITISH COUNCIL kabi muassasalari, ularda tashkil qilingan resurs markazlar, Madaniyat markazlari, kutubxonalar, internet materiallari, tutorlik xizmatlari, stajirovkalar va xorijiy ellarga tanlov asosida o'qishga yuborish xizmatlari, shuningdek, Xitoy, Fransiya va boshqa elchixonalarda tashkil qilingan til markazlari orqali faoliyat olib bormoqda. Elchixonalar tarkibida tillar bo'yicha turli tanlovlar, xorijiy stajirovkalar o'tkazish an'anaga aylangan. Masalan, AQSh elchixonasida Ta'lim masalalari bo'yicha Maslahat Markazi (TMM) faoliyat olib boradi. Mazkur markaz AQShda ta'lim olishga qiziquvchi talabalarga yordam beradi. TMM, yoshlarning AQShda ta'lim olish bo'yicha materiallardan foydalanishga imkon yaratadi. Ular ichida o'quv dasturini tanlash, o'qishga qabul qilish shartlari, moliyaviy yordam va o'qish bilan bog'liq boshqa masalalar bo'yicha bepul maslahat berish xizmatlarini ko'rsatishadi. AQShda ta'lim olayotgan O'rta Osiyolik talabalar soni o'tgan so'nggi o'n yillikda avvalgiga qaraganda 20 foizga oshgan. 2017-2019 o'quv yilida 870 ga yaqin O'zbekistonlik talabalar AQShda taxsil olgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2012-2013 yildagi 586 talabadan ancha yuqoridir. Shu bilan bir qatorda mamlakatimizda turli madaniyat markazlari jadal faoliyat olib boradi. Masalan, respublikada mavjud ellikka yaqin madaniyat markazlari O'zbekistonda yashab, mehnat qilayotgan turli millat va elatlar madaniyatlarini saqlab qolish va rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlar yaratib berilgan. Shu bilan birga mustaqillik yillarida xorijiy davlatlar universitetlarining mamlakatimizdagi filiallarini ochish ishiga asos solindi. Ulardan Buyuk Britaniyaning Toshkent xalqaro Vestminster universiteti, Toshkentdagi Singapur menedjmentni rivojlantirish instituti, Toshkentdagi Turin politexnika instituti, G.V.Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universitetining Toshkentdagi filiali, Gubkin nomidagi neft va gaz universitetining Toshkentdagi filiali, Moskva davlat universitetining Toshkentdagi filiallari mana shular jumlasidandir.

Uzluksiz ta'lim oliy ta'limning poydevori hisoblanadi. Bilimlarga asoslangan jamiyat va raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirishga intilayotgan mamlakatlar har doimgidan ko'ra aholining bilimlarini doimiy ravishda yangilab borish, xodimlarning malakasini oshirish va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirishga harakat qilishmoqda. Bu universitetlar va korporatsiyalar o'rtasidagi yaqin hamkorlikni yo'lga quyish, ish beruvchi va tahsil oluvchi, ishlab chiqarish korxonalari bilan yaqindan aloqani o'rnatishda namoyon bo'lmoqda. Axborot manbalarini tahlil qilish natijasida bugungi kunda zamonaviy ta'lim yo'nalishlarini ikkita asosiy trend (yo'nalish)ga ajratish mumkin:

1-trend. O'rganish insonning asosiy kundalik faoliyatiga aylanishi zamonaviy ta'lim yo'nalishlarini belgilab beruvchi ko'rsatkichdir. Har bir inson har kuni yangi narsalarni o'rganishga ishtiyoqmand bo'lishi, o'quv-biluv faoliyati haftasi 14 soatgacha davom etishi muqarrar. 2025 yilga kelib 60 yoshdan oshgan odamlar bugungi 20 yoshdagilar kabi uzoq vaqt o'qiydilar, yoshlar esa, bugungi kunga qaraganda ikki baravar ko'p tahsil olishga ehtiyoj sezishadi.

2-trend. Hayot davomida tahsil olish. Insonning hayoti davomida yangiliklarni o'rganish, ularni o'zlashtirish uchun ehtiyoj oshadi. Bu insonda texnologiyalar va g'oyalarning tez o'zgarishi bilan asosiy ko'nikmalarga aylanadi. Texnologiyalar va g'oyalarning tez o'zgarishi bilan asosiy ko'nikmalardan biri – eskilarni "mustahkamlash" va yangi narsalarni o'rganish qobiliyatlari bo'ladi. Hozirgi ta'lim tizimi o'zgarishi kerak, chunki endi hech kim bitiruvchiga 4 yil ichida qanday bilim va ko'nikmalar kerakligini rejalashtira olmaydi. Shuning uchun qayta tayyorlash va malaka oshirish institutlari fundamental ta'limga qo'shiladi. Raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o'quv jarayoni bilan bevosita bog'liq bo'lgan quyidagi trendlarni e'tirof etmoqchimiz.

3-trend. Raqamli texnologiyalar rivojlanib borishi bilan insonlar tobora ko'proq farovonlik va qulaylik izlashga majbur qiladigan ehtiyojlari ortib bormoqda. Bu esa, onlayn kurslardan foydalangan holda ta'limni individuallashtirishni talab qiladi. Talaba kutilgan ehtiyojlariga to'liq moslashtirilgan onlayn kurslar yordamida o'quv jarayonidan ko'proq foyda olishi, o'quv materialini o'zlashtirishda optimal natijalarga erishishi mumkin. Shu bilan birga, individual yondashuv samarali bo'lishi ta'minlanadi.

4-trend. Teskari o'qitish. Bu aralash ta'limning alohida holati – jonli tarzda, an'anaviy ma'ruzalar o'rniga onlayn va oflayn tarzidagi mashg'ulotlarning tashkil qilinishi. Bunda professor-o'qituvchilar faqat amaliy mashg'ulotlar uchun to'liq tayyorgarlik ko'rishadi: savol-javob, suhbat, muloqot kabi ta'lim shakllari rivojlanadi.

5-trend. Ta'lim jarayonini avtomatlashtirish. Professor-o'qituvchilar uchun tejamkor yechimga aylanadigan va eng muhimi, talabalarning ta'lim natijalarini yig'ish va saqlash jarayonlarini avtomatlashtirishga imkon beradigan o'quv kurslari va materiallarini yaratish uchun Internetda maxsus vositalardan foydalanish.

6-trend. Mobil texnologiyalardan foydalangan holda ta'lim kapsulalarini yaratish. Uzoqdagi ta'lim sub'ektlari bilan jonli muloqot o'rniga barcha ma'lumotlar kichik bloklarga, bilim qismlariga bo'linadi, ulami tezkorlik bilan (yo'lda, transportda, yugurish yo'lakhasida) o'zlashtirish mumkin. Buning uchun murakkab materiallarni qisqa, mantiqiy jihatdan to'liq bloklar qatoriga ajratish kerak.

7-trend. Kengaytirilgan real voqeaviylikdan foydalangan ta'lim. Ta'lim foydalanuvchi muhitiga moslashadi va ancha samaraliroq bo'ladi. Kengaytirilgan reallik texnologiyalarining tarqalishi o'quv jarayoniga sezilarli darajada ta'sir qiladi, ammo virtual haqiqat va unga kirish imkoniyati asosiy "tezlashtiruvchi"ga aylanadi. Odamlar vizual va eshitish hissi orqali onlayn ta'limni takomillashtirishi mumkin.

8-trend. Ta'limni geymfikatsiyalash (o'yin sifatida o'rganish). Vizualizatsiya va interaktiv ishtirok etish. Yig'ilgan ballar. Jamoa musobaqasi. Yangi bosqichga o'tish. Hamma narsa kompyuter o'yinlaridagi kabi, ammo o'quv materiallari bilan yo'g'rilgan holatda amalga oshiriladi.

O.I. Voinova va V.A. Pleshakovlarning ta'kidlashicha, barchamiz jamiyatning kiber-ijtimoiylashuvi davrida yashayapmiz. "Kiberjamiyat – bu zamonaviy axborot-kommunikatsiya, kompyuter, elektron, raqamli va Internet texnologiyalari orqali real va virtual makonlarda ishlab chiqarish va ijtimoiy hayotning dolzarb haqiqati sifatida birlashgan va birgalikdagi jamoaviy faoliyatni tashkil etgan odamlar jamiyatidan iboratdir" [4, 121]. Binobarin, bunday holda, kiber-jamiyatdagi aloqa o'lchovi – bu kiberfazo orqali yoki to'g'ridan-to'g'ri kiber-makon bilan shaxslarning dialogi, uning turli ko'rinishlarida namoyon bo'ladi. Axborot ushbu dialogning vositasi va natijasiga aylanadi. Demak, talabalarda turli kompetensiyalar striming texnologiyalari asosida rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalarga zarurat oshadi.

Shunday qilib, zamonaviy ta'lim trendlarining rivojlantiruvchi vazifasi ta'lim sub'ektlarining fikrlashi, shaxsning sensorli va harakatlanish sohalari, emotsional-irodaviy, intellektual sohalarini rivojlantirishda o'z aksini topadi. Zamonaviy ta'lim trendlarini oqilona yo'naltirish orqali bo'lajak mutaxassislarni aqliy rivojlantirish, aqliy faoliyat usullari, analiz qilish, taqqoslash, tasniflash, kuzatish, xulosa chiqarish, ob'ektlarning muhim belgilarini ajrata bilish, faoliyat maqsadi va usullarini aniqlashni bilishga o'rgatish, uning natijalarini tekshirish malakasini rivojlantirishga erishiladi.

JADVALLI MASHQLAR “ONA TILI” FANINI O’QITISHDAGI QULAY VOSITA SIFATIDA

Rezume. Maqolada yangi innovatsion usul bo’lmish jadvalli mashqlar, ularning ona tili o’qitishdagi qulayligi, vaqtni tejashdagi roli haqida soz yuritiladi.

Tayanch so’zlar: mashqlar, jadvalli mashqlar, leksikologiya, grammatika, umumiy tilshunoslik, morfologiya sintaksis.

Резюме. В статье рассматриваются новые инновационные методики табличных упражнений, их удобство при обучении родному языку, их роль в экономии времени занятия.

Ключевые слова: упражнение, схема-упражнение, лексикология, грамматика, общее языкознание, морфология, синтаксис.

Abstract. The article discusses new innovative techniques of tabletop exercises, their convenience in teaching the native language, their role in saving class time.

Key words: exercise, scheme-exercise, lexicology, grammar, general linguistics, morphology, syntax.

M.A.HAMRAYEV *

Ona tili fanidan o’tkaziladigan amaliy mashg’ulotlarda mashqlar tizimidan foydalanish eng qulay usullardan biri ekanligi har bir ona tili o’qituvchisiga ayon. Mashqlar talabalarning ma’ruza mashg’ulotlarida olgan bilimlarini qay darajada o’zlashtirganligini sinashda juda katta samara beradi. Shu sababli bo’lsa kerak, boshlang’ich sinflardan tortib to yuqori sinflar uchun ona tili bo’yicha yaratilgan darsliklarda mashqlar o’zining munosib o’mini egallagan. Oliy ta’limda ona tili bo’yicha talabalarga beriladigan nazariy bilimlarning hajmi kattaligini hisobga olib, odatda, ma’ruzalar alohida, mashqlar alohida kitob holda nashr qilinadi. Tajribadan ma’lumki, mashqlar to’plamida berilgan mashqlarni yana qaytadan talabalar o’z daftarlariga ko’chirib, keyin shartlari bo’yicha bajarish uchun ko’p vaqt talab qilinadi. Ta’kidlash lozimki, hozirgi tezkor zamonda vaqtning qadri borgan sari ortib bormoqda. Kam vaqt ichida ko’plab topshiriqlarni bajarish, bizningcha, mavzuni o’zlashtirishga yordam beradi. Ana shularni hisobga olib, mashqlarning yangi shaklini yaratish zaruriyati paydo bo’ldi. Bunda biz jadvallardan foydalanishga qaror qildik. Ona tilining barcha bo’limlari bo’yicha topshiriqlarni jadvalga joylashtirgan holda bajarish g’oyasi bu kabi mashqlarning barchasiga singdirilgan.

Quyida shunday mashqlardan ona tili bo’limlaridan kelib chiqqan holda namunalar keltiramiz.

“UMUMIY TILSHUNOSLIK DAN MA’LUMOT” bo’limidan quyidagi mashqni keltiramiz. 6-mashq. Xalqaro tillarni ajratib, jadvalga yozing¹.

Shotland, ingliz, irland, chjuan, xitoy, kartaliy, abxaz, ingush, udmurt, nemis, eston, venger, mordov, fransuz, darg’in, rus, svan, avar, batsbiy, guriy, ispan, tuareg, lazgin, somali, arab, kobil, oysor, ivrit, shilx.

Xalqaro tillar	Xalqaro bo’lmagan tillar
ingliz, ...	shotland, ...

Ko’rinyaptiki, talaba berilgan namunaga qarab, xalqaro mavqega ega bo’lgan tillarni ajratib yozsa bo’ldi.

“FONETIKA” bo’limi bo’yicha bir mashqni ko’rib chiqamiz.

12-mashq. Berilgan gapdagi unillarning guruhlari bo’yicha nechta o’rinda qatnashganini

* Xamraev Madrim Abdrimovich, TDPU Boshlang’ich ta’lim fakulteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi. E-mail: xamraev.madrim@mail.ru

¹ Hamrayev M.A. Ona tilidan jadvalli mashqlar toplami. – T.: TDPU, 2020. – B. 5.

jadvalga yozing.

1. Tepadan chakka tomib badanlarni junjiktiradi, ruda ortilgan vagonetka eshelonlari o‘tganda, quloqlariga barmoqlarini tiqib, devorga yopishgancha to‘xtab turishadi (As.M.).

Old qator unlilar soni	Orqa qator unlilar soni	Yuqori tor unlilar soni	O‘rta keng unlilar soni	Quyi keng unlilar soni	Lablangan unlilar soni	Lablanmagan unlilar soni

Bu mashq shartiga ko‘ra talaba/o‘quvchi unli fonemalarning guruhlari bo‘yicha turlarining nechta o‘rinda uchraganligini aniqlashi lozim. Demak, u birinchidan, unlilarning qanday guruhlarga bo‘linishini eslashi lozim, ikkinchidan, berilgan gapda bir xil guruhga oid unlilar necha marta qatnashganligini sanab chiqishi kerak va bu shu mavzu bo‘yicha olgan bilimini yana ham mustahkamlaydi.

“**LEKSIKOLOGIYA**” bo‘limi bo‘yicha berilgan mashqlarda shu bo‘limga oid tushunchalarga xos barcha xususiyatlarni qamrab olishga qarakat qilindi. Masalan:

46-mashq. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarning paronimik juftlarini topib, ma‘nolarini jadvalga joylashtiring².

1. Biroq qanchalik urinmasin, O‘ktamjonning suratini ko‘z o‘ngida tiklay olmadi (S.Anorboyev). 2. Odatda to‘p otsa ham uyg‘onmaydigan Akmal hom semiz bu safar nima bo‘lib Mashrabdan oldin uyg‘ongan, ariq bo‘yida o‘tirib, pishillab etigini kiyardi (O.Y.). 3. Shu ketishimiz bo‘lsa, oxiri nima bo‘larkin-a? (A.Nesin)

№	So‘zlar	№	So‘zlar
1	Suratini (rasmimi) – sur‘at (tezlik)	5	
2		6	
3		7	
4		8	

Mashqda paronimik xususiyatga ega bo‘lgan so‘zlar tayyor holda berilgan. Talaba/o‘quvchi namunaga qarab oldin shu so‘zning mazkur gapdagi ma‘nosini jadvalga yozadi, keyin uning paronimik juftini o‘zi mustaqil topadi va ma‘nosini izohlaydi.

Endi grammatika bo‘yicha berilgan mashqlarga o‘tamiz.

“**MORFOLOGIYA**” bo‘limidan quyidagi mashqni ko‘rib chiqamiz:

96-mashq. Affiksatsiya usulida otdan yasalgan sifatlarni topib, yasovchi qo‘shimchani tagiga chizing va jadvalga joylang³.

1. Beqaror, beqo‘nim yoshlik ularni ne ko‘ylarga solmadi (S.Ahm.). 2. Kim biladi, balki Vahobjon afsonavor bu oqshomda o‘z baxtini, muhabbatini qo‘riqlayotgandir (S.Ahm.). 3. Ilmsiz, hatto qo‘l qo‘yishni bilmaydigan odam qanday qilib sizdek ilmi odamga pir bo‘ladi? – ko‘zlarini ayyorcha qisdi Salim (O.). 4. Qachon qaramang, vijir-vijir gap. Dahanaki jang qizigandan qiziydi (J.Abd.). 5. Saidiy “badhazm” degan kishilardan biri Sharif edi (A.Q.).

² Hamrayev M.A. Ona tilidan jadvalli mashqlar toplami. – T.: TDPU, 2020. – B. 23.

³ Hamrayev M.A. Ona tilidan jadvalli mashqlar toplami. – T.: TDPU, 2020. – B. 49.

Gap	Teng bog'lanish	Tobe bog'lanish
1	ko'chalariga, joylariga (ohang)	shaharning ko'chalariga qo'shimcha) (kelishik
2		
3		

Bu bo'limdagi mashqlarning o'ziga xosligi shundaki, ma'lum turkumga kiradigan so'zning bitta xususiyati aniqlanadi va tahlil qilinadi. Har bir turkumga bag'ishlangan mashqlarning oxirgisi shu turkumga xos so'zlarni to'liq tahlil qilishga bag'ishlanadi.

“**SINTAKSIS**” bo'limidan quyidagi mashqni misol tariqasida ko'rib chiqamiz:

1-mashq. Gaplar tarkibidagi teng va tobe bog'langan so'zlarni aniqlang va namunadagiday jadvalga joylang⁴.

1. U shaharning serqatnov ko'chalariga, gavjumroq joylariga shoshildi (As.M.). 2. Biz hamma bo'rilarni, hamma qonxo'rlarni, zolimlarni yanchib tashlaymiz! (O.) 3. Trubkani shaqillatib tashladi-yu, motorga gaz berdi (S.Ahm.).

Gap №	So'zlar	Gap №	So'zlar
1	Beqaror, beqo'nim	6	
2		7	

Sintaksisda asosan gapga xos xususiyatlar haqida so'z yuritiladi, shuning uchun jadvallarga gapni to'liq ko'chirmasdan, ularning tartib raqamlarigina yoziladi va uning ro'parasiga shu gapga xos bo'lgan xususiyat yozib qo'yiladi. Masalan:

9-mashq. Buyruq gaplarning raqamlarini jadvalga yozing va mazmun jihatidan turlarga (buyruq, maslahat, iltimos, istak) ajratib jadvalga yozing.

1. Qani endi, A'zamjon ham shunaqa bo'la qolsa edi (S.Ahm.). 2. Zelixon shunday deb soatiga qaradi: televizorni qo'y. “Vremya”ni ko'raylik-chi? (T.Malik). 3. Shirin yuzingdan shirin so'zing yaxshi, degan eskilar. Shirin so'zingni ayama bulardan, bolam (O.Y.). 4. Qani endi o'sha kunlar qaytib kelsa (S.Ahm.). 5. Bo'lmasa, sizdan iltimos, – viloyat rahbari Shukurovga yuzlandi, – shaxsan o'zingiz o'sha ayolni chaqirib, bir gaplashsangiz (O.Y.).

Gap	Gapning mazmuniy turi	Gap	Gapning mazmuniy turi
1	Istak, orzu	4	
2		5	
3		6	

Tinish belgilariga bag'ishlangan mashqlarda ham shunday yo'l tutiladi. Shu tariqa ona tili fanining barcha bo'limlari bo'yicha jadvallarga joylashtiriladigan mashqlar beriladi. Bunday mashqlarning afzalligicha bayon qilish mumkin: 1) Talabalarning vaqtini tejaydi, ya'ni berilgan topshiriqlarni ikki marta yozish shart emas. 2) Bu mashqlarning javoblari oldindan tayyorlab qo'yilsa, ularni talaba/o'quvchilarning o'zlari ham tekshirishlari mumkin. 3) Talaba/o'quvchilar berilgan namunalariga qarab topshiriqlarni bajarishlari mumkin. 4) Bu mashqlarning elektron variantlari ham yaratilishi mumkin.

⁴ Hamrayev M.A. Ona tilidan jadvalli mashqlar toplami. – T.: TDPU, 2020. – B. 90.

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIMDAN FOYDALANISH

Rezume. Maqolada boshlang'ich ta'lim ona tili darslarida fanlarni integratsiya imkoniyatlari asosida o'qitishda talabalarning mustaqil, erkin fikrlash, tashabbuskorligiga sharoit yaratish, bu faollikning to'liq o'quvchilar tomonida bo'lishiga erishish hamda ijodiy, sog'lom dunyoqarashini rivojlantirish, ularda topqirlik, zukkolik, izlanuvchanlik malakalarini shakllantirishi to'g'risida fikr yuritiladi.

Tayanch so'zlar: ona tili ta'limi, integratsiya, ko'rgazmalilik, ta'lim tarbiyaning birligi, izchilik, didaktik tamoyil, komil inson, boshlang'ich ta'lim, millat ruhi, sog'lom dunyoqarash, kuzatish, izlanish, alohidaliklarni sharhlash, qiyoslash.

Резюме. В статье рассматривается создание условий для самостоятельного, свободного мышления, инициативы учащихся при преподавании предметов на уроках родного языка в начальной школе на основе интеграционных возможностей, полноценное достижение этой активности учащимися и развитие творческого, здорового мировоззрения. Предполагается, что формируются навыки сообразительности, смекалки, любознательности.

Ключевые слова: образование на родном языке, интеграция, демонстрация, единство образования, последовательность, дидактический принцип, совершенный человек, начальное образование, национальный дух, здоровое мировоззрение, наблюдение, исследование, интерпретация, сравнение различий.

Abstract. The article discusses the creation of conditions for independent, free thinking, the initiative of students when teaching subjects in the lessons of their native language in elementary school on the basis of integration opportunities, the achievement of this activity by full-fledged students and the development of a creative, healthy worldview.

Key words: education in the native language, integration, demonstration, unity of education, consistency, didactic principle, perfect person, primary education, national spirit, healthy worldview, observation, research, interpretation, comparison of differences.

D.X. SHODMONQULOVA*

Mustaqil respublikamizda zukko, bilimdon va ishbilarmon yoshlarni tayyorlab berish o'rta maktab oldida turgan eng dolzarb masalalardan biridir. O'quvchi shaxsida mustaqillik va faollik kabi jihatlarni tarkib toptirish va rivojlantirish hozirgi kun ta'limining muhim talabidir. Faollik, ijodiylik tushunchasi bir-biri bilan uzviy bog'liq. Agar faollik o'quvchining u yoki bu ko'rinishidagi faoliyatda o'zini shaxs sifatida namoyish etish deb qaralsa, ijodiylik ushbu faoliyatda ishtiroki jihatlarni aniqlaydi. Hozirgi kun ta'limi o'quvchidan jarayonda aynan shu ishtirokni, ya'ni ham faol, ham mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyati shakllangan bo'lishini talab qiladi. Bunday talab hozirgi informatsion texnologiyalar kun sayin rivojlanib borayotgan asrda o'quvchilar bilish faoliyatini rivojlantirish, jahon andozalariga mos darajada dunyoqarashini kuchaytirib berish uchun zarurdir.

Bugun mustaqil O'zbekistonda ona tili, davlat tili va xorijiy tillarini o'qitishga nihoyatda katta ahamiyat berilmoqda, yangi asr va istiqloqlarning aniq talabu ehtiyojlariga muvofiq bu yo'nalishda behad ko'lami ishlar amalga oshirilmoqda. Tilning, xususan, ona tilining shaxs kamolotidagi o'rini hech narsa bilan qiyoslab bo'lmaydi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov bu ulkan haqiqatni hamisha ta'kidlaganlarki, bu so'zlarni hech kim, ayniqsa, boshlang'ich sinf, til va adabiyot o'qituvchilari unutishga haqqi yo'q. "Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi... Ona tili bu millatning ruhidir. O'z tilini yo'qotgan har qanday millat o'zligidan

* **Shodmonqulova Dilorom Xalikovna**, TDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti dotsenti, p.f.n. **E-mail:** nisanbaeva.akmaral@mail.ru

judo bo'lishi muqarrar"¹. Zero, to'g'ri ta'kidlaganidek, ona tili va tafakkur bir-biridan ajralmas bir butunlikdir, tafakkur ona tili vositasida shakllanadi va mana shu til orqali voqelanadi, yuzaga chiqadi. Shuning uchun ta'lim tizimida ona tili ta'limi o'quvchi tafakkurini rivojlanishiga maxsus mo'ljallangan, ixtisoslashgan o'quv predmetidir. Tafakkur ona tili orqali shakllantiriladi va rivojlanadi. Bu darslar bolaga ona tili imkoniyatlarini berishi, uni tafakkurning kaliti bo'lgan ona tili imkoniyatlari xazinasiga olib kirishi, bu boyliklardan foydalanish malaka va ko'nikmalarini shakllantirishi lozim. Buning uchun, avvalo, biz ona tili fanini birinchi boshlang'ich nuqtasini o'quvchilarda boshlang'ich sinfdayoq shakllantirishimiz kerak. Zero, poydevori mustahkam bulgan imorat asrlarga bo'y cho'zadi.

Zamonaviy darslarning muhim talablaridan biri fanlarni uszviy aloqadorlikni ta'minlashdan iborat. Bu, o'z navbatida, darslarda o'quvchilarni milliy ruhda tarbiyalash, ularda fanlarning nazariy jihatlari egallashlarini ta'minlaydi.

Oliy ta'lim muassasalarining boshlang'ich ta'lim yo'nalishida ona tili, adabiyot va metodika fanlarining o'qitilishi integratsiyasining afzalligi, birinchidan, mavzu, bo'lim, bob va fanlararo bog'lanishlar natijasida talabalarda mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, bilimlarni puxta va ongli o'zlashtirish ko'nikmalari takomillashadi, ular tabiiy va ijtimoiy hodisalarni kuzatadi, qiyoslaydi, xulosalaydi va xotirada saqlaydi. Natijada talabada ijodiy tafakkur, mustaqil ishlash qobiliyati rivojlanadi. Ikkinchidan, ta'lim mazmunini ilmiylik, ongillik, faollik, tushunarlilik, ko'rgazmalilik, ta'lim-tarbiyaning birligi, izchilik didaktik tamoyillarning amalga oshirishga zamin hozirlaydi. O'qituvchi o'z oldiga qo'ygan bunday dolzarb vazifani bajarishda yangi pedagogik texnologiyalarning sifat ko'rsatkichlarining o'zaro uyg'unligi zamonaviy dars talabidir. Chunki oliy ta'lim tizimida, ona tili fanining integratsiyasini ta'minlash pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonga joriy qilish bilan birga fanlararo aloqadorlik asosida o'qitish o'quv maqsadlariga kafolatli erishishni ta'minlaydi. Buning uchun, avvalo, yoshlarni ma'naviy barkamol va komil inson qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. "Komil inson"ning asosiy fazilatlaridan biri uning ma'naviy yetukligidir.

Ilmiy bilimlarning differensiyasi va integratsiyasi jarayonlari birgalikda mavjud bo'lib, ular dunyoni bilib olishning turli shakllari hisoblanadi. Bu tushunchalardan - birinchisi ilmiy bilimlarni bir necha mustaqil fanlarda differensiyalashga yo'naltirilgan bo'lsa, ikkinchisi, ilmiy bilimlarni turdoshlik xususiyatlari va mohiyatlari bo'yicha bitta fanga omuxtalashtirishga, ya'ni integratsiyalashga yo'naltirilganligidir. Integratsiya tushunchasi yaqin 15-20 yil oldin bizning leksikonimizga kam iste'mol qilingan bo'lsa-da, ular ta'lim-tarbiya jarayonida turli darajada qo'llanillar edi. Kundalik hayotda, xususan, tevarakatofimizda yuz berayotgan tabiat hodisalarida fan-texnika ishlab chiqarish va maishiy xizmatning barcha jabhasida integratsiyalashmagan faoliyat jarayonini tasavvur qilish qiyin. Ular mohiyatan ilmiy bilimlar integratsiyasidir. Demak, integratsiya hayotiy ehtiyoj bo'lib, usiz ishlab-chiqarish va maishiy xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlanmaydi. Shu bois "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va boshqa davlat hujjatlarida ta'lim mazmuniga integrativ yondashish alohida qayd qilindi.

Bashariyatning hozirgi taraqqiyot bosqichida o'quvchining har bir tushunchani egallashda bir yoki bir necha fanlar qatnashadi. Bu ham o'quv fanlarini integratsiyalash mumkinligini tasdiqlaydi. O'quv fanlarini integratsiyalashda ularning funksional vazifalarni mushtarakligi – yaqinligi hisobga olinadi.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib boshlang'ich ta'limda fanlarni integratsiya imkoniyatlari asosida o'qitish talabalarning mustaqil, erkin fikrlash, tashabbuskorligiga sharoit yaratadi, bu faollikning to'liq o'quvchilar tomonida bo'lishiga erishtiradi hamda ijodiy, sog'lom dunyoqarashini rivojlantiradi, ularda topqirlik, zukkolik, izlanuvchanlik malakalarini shakllantiradi. Ta'limni isloh qilish va rivojlantirishga qaratilgan hukumat qarorlarining negizida barkamol avlod tarbiyasi asosiy vazifa sifatida qaralmoqda. Bu narsa, o'z navbatida, milliy

g'oya tarbiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Umumiy dunyoqarashni belgilab beruvchi faol hayotiy pozitsiya ko'nikmasi yetarli darajada shakllantirilmasa, mustaqil davlatning talab va ehtiyojlariga mos keladigan komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazib bo'lmaydi. Binobarin komil inson tarbiyasining boshlang'ich nuqtasini biz maktab ta'limida yetakchi fan hisoblangan ona tili o'quv fanining o'rni boshlang'ich sinflarda ahamiyati beqiyosdir. Ona tili barcha fanlarni o'rganishning kaliti hisoblanadi. Tilning sir-asrorlarini bilmagan inson, uning go'zalligini ham jozibasini ham his qilolmaydi.

Til millat borligi va birligini ta'min etadigan, xalq tafakkur tarzining tamalida turadigan, qavmning qalbi qo'ridagi qiyossiz qudratni sog'lom saqlaydigan, milliy ma'naviyat, milliy o'zlik degan teran tushunchalarning hamisha boqiyiligini bildiruvchi vositadir.

Til ta'limini tubdan yangilash maqsadida induktiv metodga asoslangan o'quv darsliklari bugungi kunda pedagogik amaliyotda keng tatbiq etilmoqda.

"Umumiy o'rta ta'lim ona tili o'quv dasturi"ning uqtirish xatida shunday deyiladi: "Ona tili ta'limining bosh maqsadi og'zaki va yozma nutq ko'nikmasini, to'g'ri va ifodali fikrlash malakasini tarkib toptirishdan iborat. ... Maktabda ona tili fanini o'qitishning so'nggi natijasiga o'qitishning amaliy yo'nalishini yangilash orqaligina erishish mumkin"².

Shuningdek, dasturda ona tili o'qitishning maqsad va vazifalari aniq, ravshan belgilab berilgan. Ona tili ta'limi oldiga quyidagi bosh maqsad turadi: ona tili mashg'ulotlari bolalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlanishga qaratilishi lozim. Ma'lumki, til jamiyat a'zolari o'rtasida aloqa-aralashuv vositasi, insonning fikrlash, fikr mahsulini yozma va og'zaki ravishda berishi, ichki kechinmalarni bayon qilish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Hazrat Alisher Navoiy kishilarning o'zaro aloqa vositasi sifatida jamiyat taraqqiyotida katta o'rin egallashini, u insonni hayvondan ajratuvchi asosiy belgilardan biri ekanligini alohida ta'kidlab bunday yozgan edi:

So'zdurki, nishon berur o'likka jondin,
So'zdurki, berur xabar jonga jonondin.
Insonni so'z ayladi judo hayvondin,
Bilkim, guhari sharifroq yo'q ondin.

Ona tili o'qitishdan maqsad tilning jamiyat a'zolari o'rtasida bajaradigan ana shu vazifasi o'quvchilarni fikr bayon qilish faoliyatiga tayyorlash vazifasidan kelib chiqadi. Chunki kishilar o'z faoliyatlarining barcha sohalarida bir-birlari bilan faol munosabatda bo'ladilar. Ular doim o'zlarini o'rab olgan moddiy borliqdagi narsa-buyumlar va voqea-hodisalar to'g'risida fikr yuritadilar va o'z fikrlarini bir-birlariga ma'lum qiladilar.

Ona tili mashg'ulotlari faqat nutqni egallash yo'llarini emas, balki undan foydalanish madaniyatini ham tarbiyalaydi. Nutq madaniyati juda katta va keng qamrovli soha bo'lib, u bolaning kundalik salom-aligidan tortib, kimga, nimani, qachon, qayerda va qanday so'zlashgacha bo'lgan barcha nutqiy jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bu madaniyat sirlari ham, avvalo, ona tili mashg'ulotlarida til hodisalarini ijodiy o'zlashtirish jarayonida singdiriladi.

Xullas, ona tili mashg'ulotlari bolalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, til sezgiriligini tarbiyalashga xizmat qilmog'i lozim.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi o'quvchilarni ijodiy tafakkur sohibi qilib yetishtirish zaruriyatini dolzarb masala qilib qo'ydi. Mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan avlodgina O'zbekiston taraqqiyotini ta'minlay oladi.

Ijodiy tafakkur, mustaqil fikrlash, ijodiylik deganda nimani tushunish lozim? Matbuotda ijodiy tafakkur xususida, jumladan, shunday fikr bayon etilgan edi: "Ijodiy tafakkurning

bir necha tarkibiy qismlari bor. Bulardan asosiylari quyidagilar: birinchidan, bolada shaxsiyat, mustaqillik, "men"lik tushunchasi: hissi va g'ururini shakllantirish va bu "men"ning faol yaratuvchi, butun borliqqa, ko'rgan, eshitgan, bilgan narsalarga, qilishi kerak bo'lgan va qilayotgan ishiga nisbatan shaxsiy hukmga ega bo'lishi zarurligini rivojlantirish kerak. Uning shaxsiy hukmi xususiylik sifatida ijtimoiy umumlikning ro'yobga chiqish shakli, turi bo'lmog'i lozim, ya'ni bola o'zini "men" deb bilsa, boshqalar ham xuddi shunday "men"lar ekanligini, boshqa shaxs, uning qiziqishlarini hurmat qilishi, ayni zamonda, o'ziga nisbatan hurmat qilish ekanligini to'la tushuntirish kerak. Ikkinchidan, o'z fikrini asoslay olishi va uni himoya qilish. Uchinchidan, maqsadga erishishning bir necha, umuman, cheksiz vositalari, yo'llari, imkoniyatlari mavjudligini bilish, bu vositalarni izlash va har bir vositadan aniq sharoitda to'g'ri foydalana olish"³.

O'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish uchun, avvalo, o'qituvchining o'zi ijodiy tafakkur qobiliyatiga va uni o'zgalarga singdirish mahoratiga ega bo'lishi zarur.

"O'qituvchi bolalarga zamonaviy bilim bersin, deb talab qilamiz. Ammo zamonaviy bilim berish uchun, avvalo, murabbiyning o'zi ana shunday bilimlarga ega bo'lishi kerak"⁴, – deb bejiz aytishmagan.

Biz uzoq yillar davomida maktabda reprodaktiv, ya'ni berilganini qayta so'zlab berish, bayon qilish ta'lim usulidan foydalanib keldik. Davr yangicha talab qo'yimoqda: endi o'quvchi kitobda yozilganini emas o'z fikri, o'z izlanishlari mahsulini ko'rsatishi lozim, ona tili imkoniyatlaridan foydalanib, ularni to'g'ri va ravon bayon qila olish mahoratini namoyon qila olishi kerak. O'quvchida bunday malaka va ko'nikmalar ona tili mashg'ulotlarida uning muttasil mustaqil izlanishi asosidagina shakllantirilishi va rivojlanishi mumkin.

Ona tilidan yangi dasturning "Kontekstual asoslari" bo'limida darslarda o'quvchilarning quyida ko'rsatilgan mustaqil ish faoliyatlari sanab o'tilgan⁵: 1) kuzatish; 2) izlanish; 3) alohidaliklarni sharhlash; 4) qiyoslash; 5) umumiylikni sharhlash; 6) farqlarni sharhlash; 7) tasnif etish; 8) hukm chiqarish; 9) aloqadorlikni aniqlash; 10) qo'llash kabi.

Xulosa qilib aytganda, har bir yangi mavzu o'quvchiga, albatta, ma'lum turdagi va darajadagi yangi bilim beradi. Ona tilidan beriladigan yangi bilimlar bolaning tildan foydalanish imkoniyatlarini ochish, yozma va og'zaki nutqini boyitishga, fikrlash doirasini kengaytirishga xizmat qilishi kerak.

Ona tilini o'qitishning boshqa fanlardan tub farqi shundaki, ko'pgina fanlarni ularning asosiy tushunchalarini bola faqat maktabdagina o'rganadi. Ona tili esa, o'quvchiga tanish, u maktabda ona tilini yangi bir narsa sifatida o'rganmaydi, balki ona tili imkoniyatlaridan foydalana olish malaka va ko'nikmalarini chuqurlashtiradi, kengaytiradi, abadiy nutq me'yorlarini puxta o'zlashtirishga yordam beradi. Ona tili ta'limining samaradorligi mustaqil turmushga qadam qo'yayotgan yoshlarning nutqiy taraqqiyot darajasi bilan baholanadi.

Zero, nutqiy faoliyatga tayyor bo'lmagan shaxsni turmushga tayyor deb bo'lmaydi. Maktab o'quvchilarida yuqori darajada rivojlangan og'zaki va yozma nutq o'z-o'zidan shakllanmaydi, albatta. O'quvchilarda nutq tadbirkorligini tarbiyalash, fikrni tinglovchiga ixcham va aniq, ravon va tushunarli ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirishda ona tili ta'limida integratsiyalashgan darslarini tashkil etish nechog'lik muhimligini unutmashimiz kerak.

OLIV TA'LIM TIZIMIDA BO'LAJAK MUTAXASSISLARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH (PEDAGOG-PSIXOLOGLAR MISOLIDA)

Rezume. Kasb tanlash har bir inson hayotidagi eng muhim qarordir. Maqolada kelajakdagi kasbni tanlash jarayonining har tomonlama tahlili keltirilgan. O'quv jarayonida kasbning sub'ektiv qiyofasining o'zgarishini baholash hamda pedagog-psixolog faoliyati to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: *pedagog-psixolog, kasbiy-pedagogik faoliyat, pedagogik kompetensiya.*

Резюме. Выбор карьеры – самое важное решение в жизни каждого. В статье дан комплексный анализ процесса выбора будущей карьеры. Оценка изменений субъективного образа профессии в образовательном процессе, а также информация о деятельности педагога-психолога.

Ключевые слова: *педагог-психолог, профессионально-педагогическая деятельность, педагогическая компетентность.*

Abstract. Choosing a career is the most important decision in a kaidogo's life. The state provides a comprehensive analysis of the process of choosing a future career. Assessment of changes in the subjective image of the profession in the educational process, as well as information on the activities of a teacher-psychologist.

Key words: *teacher-psychologist, professional pedagogical activity, pedagogical competence.*

R.A. YUNUSOV*

Bugungi kunda jamiyatimiz taraqqiyoti, islohotlarni amalga oshirish muvaffaqiyati, demokratik erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish yo'lidagi urinishlar, mamlakatda tinchlik va barqarorlikni ta'minlash kabi muhim masalalar aynan yoshlarga, ularni erkin va mustaqil fikrlash ruhida, islohotlarning faol davomchisi sifatida tarbiyalashga bog'liq. Shuning uchun mamlakatimizda sog'lom avlodni tarbiyalash, uning ma'naviyatini shakllantirish, ma'naviy-marfiy ishlarni yuksak darajaga ko'tarish orqali barkamol shaxsni voyaga yetkazishga katta e'tibor berilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev bu haqida to'xtalib, "Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar samarasi, avvalambor, yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlaydigan, Vatanimiz taqdiri va istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir yosh kadrlar safini kengaytirishga bog'liq" deb ta'kidlagan edi.

Darhaqiqat, yuqorida bugungi kunda ta'lim va fan sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasi ko'p jihatdan yoshlarga bog'liq ekanligini e'tiborga olsak, ularning ongu-tafakkuri rivoji ko'p jihatdan ularning huquqiy bilimlarga egaligi hamda ahloqiy va huquqiy ongini qaror toptirishning pedagogik-psixologik mexanizmlarining voyaga etish, rivojlanish davrlari bilan uyg'unligi dolzarb ekanligini ko'rsatadi. Mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimini muntazam takomillastirib borish jamiyatimizning ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy taraqqiyoti istiqbolidagi vazifalarni amalga oshirish uchun eng zarur omil hisoblanadi. Yurtimizda yuz berayotgan ulkan o'zgarishlar barcha sohalarga, shuningdek, ta'lim jarayoniga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo

* **Yunusov Ravshan Alimjanovich**, Toshkent davlat stomatologiya institute Yoshlar masalalari va ma'naviy-marfiy ishlar bo'yicha prorektori. **E-mail:** yunusov_r1986@mail.ru
https://constitution.uz/uz/pages/prezident_maruzasi_25yil

boyitib borish, yangi axborotlarni o'rganish, muhim ijtimoiy talablarni anglay olish, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Kasbiy kompetentlik murakkab jarayonlar; noaniq vazifalarni bajarish; bir-biriga zid ma'lumotlardan foydalanish; kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo'la olishda namoyon bo'ladi. Kasbiy kompetensiyaga ega bo'lgan mutaxassislar o'z bilimlarini izchil boyitib boradi, yangi axborotlarni o'zlashtiradi, davr talablarini chuqur anglaydi, yangi bilimlarni izlab topadi, ularni qayta ishlaydi va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llaydi.

Ta'lim jarayonini takomillashtirishning muhim omili oliy ta'lim tizimida pedagog-psixologlarning kasbiy kompetentligini yuqori darajada shakllantirilishi bilan uzviy bog'liq. Shu sababli, zamonaviy ta'lim texnologiyalari imkoniyatlaridan unumli foydalanish negizida pedagoglar kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayonining nazariy hamda amaliy asoslarini yaratish muammoning dolzarbligini belgilaydi.

Shu munosabat bilan pedagog-psixologlarni oliy ta'lim muassasasidagi faoliyatlarini faollashtirish bugungi kunda talab qilinayotgan kasbiy kompetentlik darajasini ta'minlaydigan yangicha yondashuvlarni ilmiy asoslash dolzarb vazifa bo'lib kelmoqda.

Kasbiy kompetentlik tushunchasiga nisbatan ilmiy doirada turli munosabatlar ilgari suriladi. U mehnat sub'ektiga nisbatan aniq faoliyat talablari yoki aynan, sub'ektning aniq faoliyatning o'ziga xos jihatlari nisbatan munosabatini tavsiflovchi xususiyat sifatida qo'llaniladi. Masalan, tadqiqotchi olim E.F.Zeer kasbiy kompetentlikning funksional taraqqiyotini tadqiq qilish kasbiy kamolotga erishish chog'ida kompetentlikning turli ko'rinishlari integratsiyalashib borishini va ularning kasbiy muhim shaxs sifatlari bilan aloqasi kuchayib borishini ko'rsatdi².

Xususan, kasbiy kompetentlikning asosiy darajalariga kasbiy tayyorgarlik va tajriba, o'zini-o'zi anglash, o'z kuchiga ishonish, o'zga insonlar tomonidan ko'rsatilgan kamchiliklarni to'g'ri qabul qilish va shu kabi boshqa kasbiy kamolotni belgilab beruvchi shaxs xususiyatlarini kiritadi.

Kompetentlik quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi: har qanday muayyan vaziyatda, uning turli xil jihatlari hisobga olgan holda bilimlarni o'z o'rnida va tezkorlik bilan to'g'ri qo'llay bilish; qarorlarni qabul qila bilishga qodirlik va tayyorlik, shu bilan birga, mazkur vaziyat uchun eng maqbul qaror variantini tanlay olish; ijtimoiy harakatlarni tashkil etish va buning uchun barcha imkoniyatlarni ishga sola bilish; faoliyat doirasida boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarni aniq maqsadlarni ko'zlagan holda va maqsadga muvofiq, maqbul tarzda o'rnatish olish imkonini beradigan kommunikativ ko'nikmalar; muayyan ma'naviy qadriyatlar, dunyoqarash, umummadaniy va axloqiy sifatlarga egalik, faoliyatga intilish hissining mavjudligi; o'zining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish, faoliyatning yangi usullarini egallashga intilish.

Sohaning yetakchi tadqiqotchilaridan biri A.S.Kosogovanning³ fikricha, pedagogik nuqtai nazardan "o'qituvchining kasbiy kompetentligi – bu, tajriba, nazariy bilimlar, amaliy malakalar va muhim ahamiyatli shaxsiy sifatlarning integratsiyasi asosida shakllangan murakkab individual-psixologik tuzilma bo'lib, o'qituvchining pedagogik faoliyatni to'laqonli bajarishga tayyorligini anglatadi". Kasbiy kompetentlikning ushbu ta'rifi uning tizimli tuzilmasidan darak beradi. Bu tuzilma tajribada amalga oshirilgan, shaxsga oid tegishli

² Зеер Э.Ф., Шахматова Н. Личностью ориентированные технологии профессионального развития специалиста. – Екатеринбург, 1999; Ишмухамедов Р., Мирсолиева М. Укув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: Fan va texnologiya, 2014. – В. 60.

³ Косогова А.С. Развитие у педагогов культуры трансляции способов познавательной деятельности. – Иркутск: ИГПУ, 2008. – 120 с.

sifatlar asosida shakllanadigan kompetensiyalardan tarkib topadi.

Pedagogik-psixologik xizmat hozirgi zamon ta'lim tizimining ajralmas komponenti bo'lib, talabalarga ta'lim va tarbiya berishda va ularning shaxsiy imkoniyatlarini, talabada mavjud qiziqish va intilishlarni o'z vaqtida aniqlash va ulardan maksimal to'liq ravishda foydalanishni ta'minlab beradi. Psixologik-pedagogik amaliyot oliy pedagogik ta'lim tizimida pedagog-psixologlar kasbiy tayyorgarligining muhim tarkibiy qismidir. Bu kasbiy-pedagogik kompetensiyani shakllantirishning yana bir bosqichi bo'lib, u talabaning fuqarolik jamiyatining to'laqonli a'zosi bo'lishiga imkon berishi kerak. Kasbiy va pedagogik kompetensiya psixologik, pedagogik, didaktik, uslubiy, kommunikativ tarkibiy qismlarni nazariy va amaliy jihatdan samarali o'zaro ta'sirga olib borish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda psixologiya sohasida pedagog kadrlarni tayyorlash hamda amaliyotchi psixologlar faoliyatini qo'llab-quvvatlashga oid bir qator ishlar amalga oshirildi. Xususan, ta'lim tizimining barcha bosqichlarida o'quvchi, yoshlarni samarali ta'lim olishida pedagog kadrlardan talab etilishi zarur bo'lgan pedagogik-psixologik kompetentlikni rivojlantirish maqsadida ta'lim muassasalari pedagoglarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslarida turli ixtisosliklar o'qituvchilarining intellektual salohiyatini oshirish, dunyoqarashlarini boyitishda ularni innovatsion ta'lim texnologiyalari bilan yaqindan tanishtirish muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, oliy ta'lim tizimida tahsil olayotgan bo'lajak kadrlar amaliyot jarayoni tarbiyaviy va rivojlantiruvchi xarakterga ega bo'lishi, psixologik va pedagogik amaliyot talabaning individual pedagogik uslubini shakllantirishga yordam berishi kerak.

Amaliyot bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik tafakkurini, ijodiy va kasbiy-shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish, ularning nazariy tayyorgarligi darajasini tekshirish, kasbga hurmat va muhabbatni rivojlantirishning muhim vositasidir. Ta'lim jarayonini kasbiy faoliyat asoslarini amaliy o'zlashtirish bilan uyg'unlashtirish talabaga universitetda olgan bilimlarini birlashtirishga, ularning kasbiy vazifalarini bajarish uchun muhimligini anglashga, zarur ko'nikmalarni egallashga va takomillashtirishga imkon beradi.

Pedagogik psixolog kasbi bugungi kunda eng ko'p talab qilinadigan kasblardan biridir. Bunday kadrlarning kasbiy ta'limining asosi har xil turdagi ta'lim muassasalarida tizimli o'qitishdir. Muayyan ta'lim muassasasida o'qish jarayonida olingan mutaxassislik va malaka ko'p jihatdan o'qituvchi-psixologni muayyan faoliyat sohalari va turlariga kiritishning potensial chegaralarini belgilaydi⁴.

Bugungi kunda ta'lim sohasi kasbiy va pedagogik faoliyatga yuqori darajada tayyor bo'lgan pedagogik psixologlarni talab qilishiga qaramay, ta'lim muassasalari hali ham pedagogik psixologlarning akademik tayyorgarligiga rahbarlik qilmoqda. Kerakli ma'lumotlarga ega bo'lgan bo'lajak pedagogik psixologlar uni amalda qo'llashda qiynaladilar. Bu fanning ushbu tarmog'ida uslubiy masalalarning etarli darajada ishlab chiqilmaganligi bilan bog'liq. Bo'lajak o'qituvchi-psixologning maqsadli kasbiy tayyorgarligi jarayonining natijasi uning kasbiy psixologik-pedagogik kompetensiyasini shakllantirishdir.

"Pedagogika va psixologiya" mutaxassisligi bo'yicha tahsil olayotgan talabalarni tayyorlash tizimidagi muhim vazifalardan biri amaliy psixologning kasbiy ongini shakllantirish bo'lib, u o'zaro bog'liq komponentlar: ongli kasbiy va psixologik qadriyatlarining uzviy tizimi sifatida belgilangan ta'lim tizimining psixologik xizmati faoliyati to'g'risidagi bilimlar, harakat dasturlarini o'zlashtirish, ta'lim muhiti sub'ektlariga psixologik

⁴ **Кумушқулов А.М.** Формирование готовности к профессионально-педагогической деятельности будущих педагогов-психологов: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Магнитогорск: МГУ, 2006. – 23 с.

yordam ko'rsatishning amaliy ko'nikma va malakalarini shakllantirish bilan bog'liqdir⁵. Kasbiy ongning barcha tarkibiy qismlarining yaxlit ishlashi haqiqiy kasbiy faoliyat sharoitida rasmiy vazifalarni bajarishi mumkin. Hozirgi bosqichda bo'lajak pedagog-psixologlarning kasbiy-pedagogik faoliyatiga tayyorligini shakllantirish, ijtimoiy ongning o'zgargan sharoitida uning roli va funksiyalarini tushunishga yangicha yondashuvlar talab qilmoqda.

Pedagog-psixologlar faoliyatining tahlili shuni ko'rsatadiki, kasbiy qiyinchiliklar ta'lim tizimidagi amaliy ishlarning texnologik jihatlari bilan bog'liq bo'lib, ishni tashkil etishda pedagogik xodimlar bilan o'zaro munosabatlarning yo'llari va usullarini bilish, o'quv jarayonida qo'llaniladigan aniq usullar va metodlardan xabardor bo'lish, turli yosh guruhlari bilan ishlash texnologiyalarini mukammal o'rganishni talab qiladi.

Shu bilan birga psixologik-pedagogik amaliyotchining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Umumiy va maxsus bilimlarni o'zlashtirishning nazariy darajasini oshirish va ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini olish.

2. Psixologik-pedagogik mahorat va qobiliyatlarni, psixologik-pedagogik ongni va kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish va rivojlantirish.

3. Kasbiy madaniyatni rivojlantirish, maqsadlarni belgilash, individual va birgalikdagi faoliyat uchun vazifalarni shakllantirish, ishda hamkasblar bilan hamkorlik qilish ko'nikmalarini egallash.

4. Talabalarning kasbiy malakalarini shakllantirish: prognostik, diagnostik, tashkiliy (interaktiv), kommunikativ, fasilitatsion, tadqiqot, tahliliy, refleksiv.

5. Ijodiy tafakkur, kasbiy faoliyatning individual uslubi, unga tadqiqotchi yondashuvni shakllantirish.

6. Talabalarning kasbiy pedagogik faoliyatga, kasb-hunarga yo'naltirish va kasb-hunar ta'limiga qiziqishlarini rivojlantirish.

7. Pedagogik o'z-o'zini tarbiyalash va doimiy ravishda o'z-o'zini takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojni rivojlantirish.

8. Tuzatish dasturlari, ma'ruza matnlari va tadbirlarni tuzish ko'nikmalarini egallash.

Shunday qilib, biz, bir tomondan, bo'lajak pedagog-psixologlarning kasbiy-pedagogik faoliyatiga tayyorgarligini shakllantirish samaradorligi va sifatini oshirishda jamiyatning o'zgaruvchan ehtiyojlari va yuqorida aytib o'tilgan tayyorgarlikni yuqorida aytib o'tilgan holda shakllantirish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatni ajratib ko'rsatamiz.

Psixologiya fakultetlarining bo'lajak talabalari, shuningdek, "Pedagog-psixolog" mutaxassisligi bo'yicha oliy ma'lumotga ega bo'lganlar, tanlangan faoliyat yo'nalishi nimani anglatishi haqida o'ylab olishlari kerak. Buning sababi shundaki, psixologiya sohasi juda ko'p turli sohalarni o'z ichiga oladi. Kelajakda zavq keltiradigan haqiqatan ham o'ziga mos keladigan kasbiy yo'nalishni tanlash uchun ushbu mutaxassisning javobgarligi, u qaerda ishlashi mumkinligi, u qanday fazilatlarga ega bo'lishi kerakligi, qaerda ishlashi haqida iloji boricha ko'proq ma'lumotga ega bo'lishingiz kerak.

⁵ *Савельева Н.Н. Подготовка будущих бакалавров – к профессиональной деятельности на высокотехнологических предприятиях. – Тюмень: ТИУ, 2017.*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Резюме. В статье раскрываются психолого-педагогические особенности развития информационной компетентности студентов в процессе профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов. Рассматривается роль информационно-коммуникационных технологий в развитии психических процессов студентов.

Ключевые слова: информационные технологии, информационная компетентность, развитие, психические процессы, ощущение, восприятие, представление, память, воображение, мышление, речь, внимание.

Rezume. Maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi jarayonida o'quvchilarning axborot kompetentsiyasini rivojlantirishning psixologik va pedagogik xususiyatlari ochib berilgan. Talabalarning aqliy jarayonlarini rivojlantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalar, axborot kompetentlik, rivojlanish, aqliy jarayonlar, sezish, idrok etish, tasvirlash, xotira, tasavvur, tafakkur, nutq, diqqat.

Abstract. The article reveals the psychological and pedagogical features of the development of information competence of students in the process of professional training of future primary school teachers. The role of information and communication technologies in the development of students' mental processes is considered.

Key words: information technology, information competence, development, mental processes, sensation, perception, representation, memory, imagination, thinking, speech, attention.

А.В.САДИКОВА *

Система образования, как одна из важнейших социальных сфер общества, определяет основу радикальных изменений и нововведений в социальной жизни общества. В частности, Указ Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года № УП-4947 «О Стратегии дальнейшего развития Республики Узбекистан» предусматривает развитие образования и науки в соответствии с п. 4.4. IV направления о приоритетах общественного развития. В соответствии с Указами Президента Республики Узбекистан от 8 октября 2019 года №УП-5847 «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года», перед Республикой Узбекистан до 2030 года стоят такие задачи, как вхождение в число лидирующих стран по уровню качества образования, совершенствование методов обучения, постепенное внедрение принципов индивидуализации в образовательный процесс, внедрение современных информационно-коммуникационных технологий и инновационных проектов в государственном образовании. Информатизация образования означает не просто использование программно-технических средств – она должна вести к радикальному изменению организации и сущности процессов обучения и развития человека, к формированию творческой личности, при этом традиционная образовательная среда превращается в высокотехнологичную, современную среду, отвечающую требованиям информационного общества.

По мнению О.Н. Грибана информатизация образования является не только следствием, но и стимулом развития новых информационных технологий, содействует ускоренному социально-экономическому развитию общества в целом.¹

Процесс обучения с использованием компьютерных технологий должен основываться на возрастных и социально-психологических характеристиках обучае-

* **Садикова Альбина Венеровна**, кандидат педагогических наук, доцент ТГПУ.
E-mail: albinasadikova@umail.uz

¹ **Грибан О.Н.** Формирование информационной компетентности студентов педагогического вуза: Монография. – Екатеринбург: ФГБОУ ВПО УГПУ, 2015. – 162 с.

ных. Возраст студентов высших образовательных учреждений в основном от 17 лет до 21 года, и этому возрасту присущи свои психические особенности.

На основе результатов психологических исследований студента можно охарактеризовать как особого субъекта учебной деятельности с трёх позиций: психологической, представляющей собой единство психических процессов, состояний и свойств личности; социальной, отражающей отношения и качества личности, обусловленные принадлежностью студента к определённой социально-профессиональной группе; биологической, связанной с типом высшей нервной деятельности, развитием рефлексов и инстинктов, физическим развитием и др., которая предопределяется наследственностью и врождёнными задатками, а также изменяется под влиянием условий жизни².

Уже в конце XX века ученые-психологи отмечали, что компьютеризация воздействует на развитие не только познавательной, но и мотивационной, эмоциональной сферы личности, её самосознания. Компьютер как средство обучения может способствовать развитию познавательной потребности личности, предоставляя человеку такие знания, которые он не может получить без его помощи, может дать мощный стимул развитию внешней, престижной мотивации. В то же время О.К. Тихомиров указывал на противоречивость внедрения компьютеров в учебный процесс, отмечая, например, что усиление логического мышления может сопровождаться некоторым подавлением интуитивного начала в мышлении³.

При этом компьютеризация образовательного процесса формирует такие мыслительные черты, как склонность к экспериментированию, гибкость, способность по-новому воспринимать кажущиеся очевидными факты и др. Можно выделить такой важный аспект компьютеризации, как возможность развивать творческую деятельность учащихся посредством использования вычислительной техники.

Т.В. Панкова считает, что компьютерная визуализация учебной информации оказывает существенное влияние на формирование представлений, занимающих центральное место в образном мышлении, а образность представлений тех или иных явлений и процессов в памяти обучаемого обогащает восприятие учебного материала, способствует его научному пониманию⁴.

По мнению В.И. Солдаткина использование компьютерных технологий в образовании имеет следующие положительные моменты: увеличение творческой составляющей учебного процесса за счёт применения интерактивных форм занятий; создание более комфортных, по сравнению с традиционными, эмоционально-психологических условий для самовыражения обучаемого, возможность демонстрации студентами продуктов своей учебной деятельности, снятие психологических барьеров и проблем при общении и др.⁵

Современное поколение студентов активно пользуется техническими средствами, ресурсами сети Интернет, мультимедийными и другими продуктами. Этот факт важно учитывать при изучении особенностей развития психических процессов студентов. Изучение нами вопроса о применении компьютерных технологий в развитии познавательных процессов у студентов приводит к выводу о том, что процесс обучения с использованием компьютерных технологий должен протекать с учётом социально-психологических и возрастных особенностей развития психических процессов студентов. Сами психические процессы выступают в качестве первичных регуляторов поведения человека и на их основе происходит формирование и развитие информационной компетентности.

² Педагогика и психология высшей школы: Учебник. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – С. 278.

³ Тихомиров О.К., Бабанин Л.Н. ЭВМ и новые проблемы психологии: Учебное пособие для слушателей ФПК. – М.: МГУ, 1986. – 204 с.

⁴ Панкова Т.В. Формирование информационно-коммуникационной компетентности у студентов педагогического вуза: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Рязань, 2009. – 24 с.

⁵ Солдаткин В.И. Основы открытого образования. – Т. 1. – М.: НИИЦ РАО, 2002. – 676 с.

В психологии определены основные психические процессы человека, связанные с восприятием и переработкой информации: ощущение, восприятие, представление, память, воображение, мышление, речь, внимание.

Ощущения – это психофизический процесс отражения прямого действия предметов или явлений на органы чувств. В результате данного воздействия (раздражения рецепторов) возникает определенное переживание силы, места воздействия, качества действующего на анализаторы явления. Благодаря ощущениям, человек получает самую разнообразную информацию о внешнем мире. Отметим, что использование новых информационных технологий в процессе обучения позволяет более полно использовать не только возможности ощущения (визуальные, аудиальные, тактильные), но и восприятия (осязание, зрительное и слуховое восприятие) студентов, что является основой формирования информационной компетентности.

Опираясь на представление об ощущениях, восприятие можно определить, как наглядно-образное отражение действующих в данный момент на органы чувств предметов и явлений действительности в совокупности их различных свойств и частей. Восприятие в значительной мере не отвечает нашим мгновенным ощущениям и не является простой их суммой. Мы воспринимаем фактически абстрагированную из этих ощущений обобщенную структуру, которая формируется в течение некоторого времени. Если человек слушает какую-либо мелодию, то услышанные ранее ноты еще продолжают звучать в его уме, когда поступает новая нота. Обычно слушающий понимает музыкальную вещь, т.е. воспринимает ее структуру в целом. Очевидно, что последняя из услышанных нот сама по себе не может быть основой для такого понимания – в уме слушающего продолжает звучать вся структура мелодии с разнообразными взаимосвязями входящих в нее элементов. Восприятие в образовательной деятельности связывается с пониманием, осмыслением изучаемых предметов, явлений, ситуаций, с отнесением их к определённой категории, типу, классу.

Память рассматривает основные процессы заучивания, хранения и дальнейшего воспроизведения в будущем. Память как психический познавательный процесс представляет систему запоминания, воспроизведения и забывания полученного опыта с течением определенного количества времени. Ее изучение в наши дни приобрело особую актуальность, поскольку память выполняет одну из наиболее важных психических функций – это обеспечение единства и целостности личности. Развитие психических познавательных процессов просто невозможно без памяти, поскольку она является промежуточным этапом между большинством познавательных процессов. Также работа с информационными технологиями невозможна без работы памяти, но необходимо учитывать некоторые психологические особенности при обучении в вузе: мышление приобретает доминирующее положение, а запоминание определяется смысловыми связями, из-за доминирующей позиции логической памяти замедляется развитие механической памяти, в то время как в вузе значительно возрастает объем информации, которую необходимо запоминать. Использование компьютерных технологий в этом случае способствует организации учебной деятельности таким образом, чтобы процесс запоминания информации стал более эффективным.

В процессе обучения студентов необходимо учитывать и воображение, как процесс преобразования представлений, отражающих реальную действительность, и создания на этой основе новых представлений, неразрывно связанных с развитием мышления и памяти. Чем выше уровень развития мышления, чем богаче практический опыт, тем более сложные формы воображения могут проявляться у человека. Это проявляется в творческом подходе, в креативности идей, в сочетании различных объектов и т.д.

Одной из основных целей применения компьютерных технологий в обучении студентов является привлечение и сохранение внимания в ходе образовательного процесса, что достигается новизной, необычностью, динамичностью показываемых

мых на экране объектов, контрастностью изображения, то есть теми качествами информации, которые вызывают непроизвольное внимание обучаемых. Например, при демонстрации видеоматериалов одновременное воздействие голоса диктора, слов действующих персонажей и музыки оказывают влияние на зрителя и, вызывая непроизвольное внимание обучаемых, способствуют лучшему запоминанию материала. Необходимо учитывать следующие психологические особенности внимания: сосредоточенность, устойчивость, объём, распределение и переключение внимания, в юношеском возрасте есть отличия в данных параметрах.

Высокой активностью на этапе юности отличается развитие мышления. Прежде всего, в этом возрасте развивается теоретическое мышление. Обучаемый овладевает формально-логическими операциями, приобретает способность абстрагироваться от непосредственного чувственного опыта, строить умозаключения исключительно в словесном плане. Старшие подростки уже способны решать различные мыслительные задачи, опираясь на установление логических и смысловых связей между объектами, объединяя их в классы. Обучаемые способны оперировать гипотезами при решении интеллектуальных задач. Они могут выдвигать гипотезы и проверять их. Как правило, студенты продумывают различные пути решения задачи и выбирают наиболее эффективный. Компьютерные технологии способствуют развитию теоретического, практического и других типов мышления студентов.

Считается, что одним из наиболее интересных и эффективных источников являются технические средства обучения, которые сообщают обучаемым значительный объём информации по изучаемой дисциплине в образной форме, причем существует прямая зависимость активности умственной деятельности от эмоциональных переживаний. Чувства находятся в тесной взаимосвязи с познавательной деятельностью, они сами берут начало в ней, возникая на основе отражения обучаемым реальной действительности. Если преподавателю важно сконцентрировать внимание студентов на содержании предлагаемого материала, то сильное эмоциональное воздействие компьютерных технологий вызывает интерес и положительный настрой на восприятие. Например, воздействие на разные анализаторы порождает «эффект присутствия», ощущение соучастия, иначе говоря, создаёт ту необходимую эмоциональную основу, на базе которой от чувственного образа легче переходить к абстрагированию, логическому мышлению. Эмоциональная окрашенность учебного материала, его красота (в эстетическом понимании) обеспечивают глубину усвоения, делают познание материала процессом исключительно активным⁶.

На основе изучения и обобщения результатов научных исследований можно сделать вывод о положительном влиянии компьютерных технологий на развитие основных психических процессов студентов, как специфической возрастной группы, при умелом и целенаправленном их применении в учебном процессе, что, в свою очередь, позволяет, с одной стороны, добиться более высоких познавательных результатов, с другой, – формировать у самих студентов заинтересованность в повышении собственной информационной компетентности.

Таким образом, в современном образовательном пространстве применение компьютерных технологий составляет отдельную проблему развития информационной компетентности, успешное решение которой возможно лишь в совместной работе педагогов и психологов, физиологов и инженеров, преподавателей и студентов. Помимо этого, применение компьютерных технологий будет эффективным лишь тогда, когда они будут применяться с учётом психологических особенностей студентов.

⁶ Грибан О.Н. Формирование информационной компетентности студентов педагогического вуза: Монография. – Екатеринбург: ФГБОУ ВПО УГПУ, 2015. – 162 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI DARS DAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHNING DIDAKTIK VOSITALARI

Rezume. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishga oid mashg'ulotlardan namunalar berilgan.

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, mehnat, ta'lim va tarbiya, o'quvchilar, kasb-hunar, texnologiya, mashg'ulot, usullar.

Резюме. В данной статье даны рекомендации по проведению занятий во внеклассной профориентации учеников начальной школы.

Ключевые слова: труд, образование, воспитание, учащиеся, ножницы, цветная бумага, картон, ручная работа, резка, клей.

Resume. This article provides guidelines for primary school students in the labor class.

Key words: work, education, training, the students, scissors, colored paper, cardboard, handmade, cut, glue.

Respublikamizda ta'lim islohotlari bosqichma-bosqich amalga oshirib borilayotgan islohotning bosh maqsadidan kelib chiqqan holda, kasb-hunarga yo'naltirish sohasida mavjud bo'lgan ilmiy xulosalar va tavsiyalar hamda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirish, xususan, o'lgan ummon bo'lgan kasblar olami bilan tanishtirish usullarini yangilash zarurati yuzaga kelmoqda.

Zero, umumta'lim muassasalari o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirish, ularning kasb-hunarni ongli ravishda va to'g'ri tanlashiga ko'maklashish masalasi ta'lim sohasida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

"Uzluksiz ta'lim tizimi rivojlanishining hozirgi sharoitida o'quvchilar bilan olib boriladigan kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini takomillashtirish, ularni ongli kasb tanlashga, kelgusidagi kasbini o'zi belgilashga tayyorlash, umumta'lim maktab jamoasi va ota-onalar oldida turgan asosiy vazifalaridan sanaladi¹. Darhaqiqat, bu vazifalarni boshlang'ich ta'lim va tarbiyasida uzviy ravishda amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiiyki, o'quvchilarda mehnat tarbiyasi o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. "Mehnatga qiziqish avval oilada, ota-onaning shaxsiy namunalari asosida, keyinchalik maktabda o'qituvchilar tomonidan o'tkaziladigan mehnat ta'limi darslari, darsdan tashqari turli tadbirlar orqali yuzaga keltiriladi. Sharq xalqlarining asrlar davomida ardoqlab kelayotgan mehnat va kasb-hunar an'analari to'g'risida keng tushuncha berish ijtimoiy mehnat va darsdan tashqari jarayonlarda tarkib toptiriladi"². Masalan, "Men kelajakda uchuvchi, rassom, arxitektor bo'lmoqchiman" mavzusida tashkil qilingan mashg'ulot natijasida o'quvchilarning uchuvchi, rassom, arxitektor, kabi kasblar haqidagi tushunchalari kengayadi, kasblarga bo'lgan qiziqishlari ortadi, orzusini amalga oshirish uchun ilk qadam qo'yiladi. Shuningdek, turli kasbiy o'yinlar yordamida o'quvchilarni kasblarning nomlari bilan tanishtirish, ularda kasblar olamining turli-tumanligi, kasbiy tasavvurlarni shakllantirish, kattalar mehnatiga qiziqish

X.R.SANAKULOV*

S.BOLTABOYEV*

* **Sanakulov Xamrakul Rizakulovich**, TDPU dotsenti, p.f.n. **E-mail:** sanakulov1963@gmail.com

* **Boltaboyev Salim**, TVCHDPI dotsenti, p.f.n. **E-mail:** boltaboyev.1111@gmail.com

¹ **Perverten V.** O'quvchilarda ijodkorlikni shakllantirish. – T.: O'qituvchi, 2009

² **Sanakulov X., Xodiyeva D., Satboyeva M.** Mehnat o'qitish metodikasi. – T., 2015.

uyg'otish, turli kasb vakillarining mehnat sharoitlari haqidagi tasavvurlarini shakllantirish mumkin. Jumladan: **“Kasblar alifbosi” mashg'uloti**

Mashg'ulotning maqsadi: o'quvchilarda kasblar olamining turli-tumanligi haqidagi tasavvurlarini shakllantirish.

Mashg'ulotning borishi: sinf o'quvchilari uchta guruhga bo'linib, alfavitdagi harflarni uchga bo'lib oladilar: Guruhlar besh daqiqa davomida bo'lingan harflarga kasb nomlarini topib yozishlari kerak. So'ngra boshlovchi biror bir harfni aytadi. Harf qaysi guruhga tegishli bo'lsa shu guruh kasb nomini aytadi. Agar guruh ushbu harfga kasb nomini bilmasa, u holda boshqa guruhlar o'z variantlarini aytishlari mumkin. Har bir kasb nomi uchun ball beriladi. O'yin yakunida ballar hisoblanadi va g'olib guruh e'lon qilinadi.

“Ha-yo'q” mashg'uloti

Mashg'ulotning maqsadi: o'quvchilarning mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini, kasbiy faoliyat doirasida tasniflash tushunchalarini aniqlash va rivojlantirish.

Mashg'ulotning borishi: boshlovchi uch kishidan iborat ishtirokchilarni taklif etadi. Ishtirokchilari o'zaro kim - birinchi, kim - ikkinchi, kim - uchinchi bo'lishini kelishib oladilar. Birinchi ishtirokchi biror bir kasb nomini o'ylaydi, lekin hech kimga aytmaydi. Ikkinchi ishtirokchi savollar berib, birinchi ishtirokchi o'ylagan kasb nomini topishi kerak. Shunday savollar berish kerakki, birinchi ishtirokchi “ha yoki yo'q” deb javob berishi kerak. Uchinchi ishtirokchi o'yinning borishini kuzatadi va berilgan savollarni sanab boradi.

Kasb nomi topilgandan keyin ishtirokchilar o'rnini almashadilar. Shu tariqa har bir ishtirokchi o'zini turli rollarda (kasb nomini o'ylovchi, topuvchi, kuzatuvchi) sinab ko'radi. O'yinni muhokama qilish jarayonida kuzatuvchilar eng kam savol berib kasb nomini topgan ishtirokchini aniqlaydilar. Kasb nomlarini topuvchilar ishtirokchilarning qaysi biriga kasb nomini topishda qiyinchilik bo'lgani va uning sabablari haqida gapiradilar. Javob beruvchilar kasb nomlarini topishda qaysi savollari foydali va muvaffaqiyatli bo'lganligini ma'lum qiladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga kasb-hunarlar haqida tushuncha berar ekanmiz, ularning yosh va individual xususiyatlari, qiziqishlari, qobiliyatlarini inobatga olishimiz zarur. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kasb-hunar haqidagi tafakkurlarini shakllantirishga samarali ta'sir etadigan “Debat”, “Tarmoqlash” (klaster), krossvord, BBB kabi interfaol usullardan keng foydalanish orqali yuqori natijalarga erishish mumkin.

“Debat” usuli asosida o'quvchilar bilan kelajakda qanday kasb egasi bo'lishni xohlashlari va tanlagan kasblarining o'ziga xos xususiyatlari, nima uchun shu kasbga qiziqishlari haqida suhbat olib boriladi.

“Men kelajakda quruvchi (shifokor, o'qituvchi, muhandis, uchuvchi) bo'lmoqchiman” mavzusida tashkil qilingan suhbat natijasida o'quvchilarning quruvchi, shifokor, o'qituvchi, muhandis, uchuvchi kasblari haqidagi tushunchalari kengayadi, kasbga bo'lgan qiziqishlari ortadi, o'z maqsadi, orzusini amalga oshirish uchun ilk qadam qo'yiladi.

“Tarmoqlar” (klaster) usulidan foydalanilgan mashg'ulotlarda, o'quvchilar mavzuni chuqur o'zlashtirishlari hamda mavzuga taalluqli fikrni jamoa bo'lib, ketma-ketlik bilan, bir-biriga uzviy bog'langan holda tarmoqlashni o'rganadi. Bu mashg'ulotda o'quvchilarning bilimlarini aniqlash uchun tasavvur qilish darajasi hisobga olinadi.

MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI INTEGRATIV FAN SIFATIDA

Rezume. Ushbu maqolada matematika o'qitish metodikasining integrativ fan ekanligi haqida so'z yuritilgan bo'lib, matematikani o'qitish jarayonida matematika, psixologiya va pedagogikaga oid bilimlar tizimi o'zaro chambarchas bog'liq bilimlar tizimini yuzaga keltiradi hamda matematika o'qitish metodikasining integrativ fan sifatida o'rganilishi keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: matematika, matematika o'qitish metodikasi, psixologiya, pedagogika, integratsiya, integrativ fan.

Резюме. В статье рассматривается интеграция методов обучения математике, система знаний по математике, психологии и педагогике в процессе обучения математики, а также исследование методов обучения математики как интегративной науки.

Ключевые слова: математика, методы обучения математике, психология, педагогика, интеграция, интегративная наука.

Annotation. The article discusses the integration of methods of teaching mathematics, the system of knowledge in mathematics, psychology and pedagogy in the process of teaching mathematics, as well as the study of methods of teaching mathematics as an integrative science.

Key words: mathematics, methods of teaching mathematics, psychology, pedagogy, integration, integrative science.

M.I. TOSHPULATOVA

Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarni rivojlantiruvchi, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim-tarbiya tizimi amal qiladi. Maktabga ilk qadam qo'ygan bolalar o'z yosh xususiyatlari hamda tafakkur va ruhiy taraqqiyot darajalariga muvofiq keladigan ta'limiy faoliyatga kirishadilar. Bu davrda o'qish, o'rganishga asoslangan faoliyat yetakchi mavqega ega bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish hamda o'rganishga qaratilgan faoliyatning shakllanishida, har bir o'quv fani bo'yicha bo'lgan bilimlarni egallash jarayonida ularning ongi, tafakkuri, dunyoqarashi rivojlanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga matematikani o'rgatish jarayonida quyidagilar shakllanadi: matematik tafakkurini kengaytirish, mantiqiy fikrlash, tasavvur qilishni rivojlantirish; o'quv va amaliy vazifalarni muvaffaqiyatli hal etish, ta'limni davom ettirish uchun zaruriy fanga oid malaka va ko'nikmalarni shakllantirish; matematik bilimlar asoslarini o'zlashtirish, matematika haqida dastlabki tasavvurlarni shakllantirish; matematikaga qiziqish, kundalik hayotda matematik bilimlardan foydalanishga intilishni tarbiyalash.

Shunday qilib, boshlang'ich sinflarda matematikani o'qitish uchta asosiy vazifa/ maqsadni bajarishi kerak: rivojlantiruvchi, ta'limiy va tarbiyalovchi. O'xshash vazifalar asosiy maktabda matematikani o'qitish jarayonida ham qo'llanilishi kerak. Sanab o'tilgan vazifalardan har biri mustaqil fanni o'rganishdan iborat: shaxs rivojlanishi muammolari bilan psixologiya shug'ullanadi; ta'limiy vazifa – didaktikani o'rganish fani; tarbiya masalalari bilan tarbiya nazariyasi shug'ullanadi. Shunday ekan, matematikaning o'zi-o'zida turli xil nazariya va yo'nalishlarni birlashtiruvchi yetarli murakkab bilimlar tizimi hisoblanadi. Matematika o'qitish metodikasi fani – matematikani o'qitish jarayonida barcha sanab o'tilgan bilimlar tizimi o'zaro chambarchas bog'liq bilimlar tizimini yuzaga keltiradi hamda matematika o'qitish metodikasining integrativ fan sifatida o'rganiladi. Mana shu bilimlar tizimi o'z ichiga integrallashadigan fanlarning tushunchalari, dalillari, qonunlaridan

¹ Toshpulatova Ma'mura Ismoilovna, TDPU Boshlang'ich ta'lim fanlari kafedrasida dotsent v.b.b., PhD. E-mail: m.tashpulatova@mail.ru

faol foydalanadi, lekin buni bir muncha o'zgartirilgan (o'z maqsadlari uchun moslashtirilgan) shaklda bo'lishi darkor. Shu bilan bir vaqtda ko'rsatilgan tarkibiy qismlar matematika o'qitish metodikasining tabiiy tuzilmaviy tarkibiy qismlari sifatida ko'rib chiqilishi mumkinligini ta'kidlash to'g'riroq bo'ladi.

Matematika o'qitish metodikasi matematikani o'rganish jarayonida o'quvchilarning rivojlanishi, ta'limi va tarbiyasi haqidagi fan sifatida o'rganilib kelmoqda. Matematika o'qitish metodikasi matematika, psixologiya va pedagogikaning bir-biriga mosligi, uyg'unligini hisobga olib, uni tizimli darajada fanlararo integratsiya misolida ko'rib chiqish mumkin.

Integratsiya – (lot. *integration* – tiklash, to'ldirish) – turli qism va elementlarni bir butunlikka birlashtirish jarayoni¹.

Integrativ yondashuv – ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarishda boshqariluvchi (vaziyat, tizimli, innovatsion va h.k.)ni birgalikda qo'llash. Mazkur atama umumlashtirilgan yondashuvlarni ifodalaydi. Integratsiyalash turli fanlar o'rtasida tarkibiy bog'lanishni mustahkamlash, ularni umumlashtirish, bo'lajak o'qituvchilarning tabiat va jamiyat to'g'risidagi yaxlit tasavvurlarini yanada boyitish uchun xizmat qiladi².

U.Sh.Begimqulovning ilmiy izlanishlarida "Ta'lim yo'nalishlarida amalga oshayotgan differensiyalashish va integratsiya jarayonlarining o'qitishda o'z aksini yetarli darajada topolmayotgani ham bugungi oliy ta'lim tizimida ma'lum muammolarni keltirib chiqarmoqda. Xususan, ta'lim mazmuni va to'plangan boy ilmiy axborotlarning unda aks etishi orasida uzilish vujudga kelmoqda"³ – degan g'oyani ilgari suradi.

Shu bilan birgalikda, "fan va texnika jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan bugungi kunda ko'plab ilmiy bilimlar, tushuncha va tasavvurlar hajmi keskin ortib bormoqda. Bu, bir tomondan, fan va texnikaning yangi soha hamda bo'limlarining taraqqiy etishi tufayli uning differensiallashuvini ta'minlayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, fanlar orasida integratsiya jarayonini vujudga keltirmoqda"⁴.

Integratsiya – bu, ayrim bo'lak, qismlarning birlashishi, bir butun bo'lishidir. Ilmiy tadqiqotda integratsiya o'zaro bog'liq bo'lmagan turli elementlarni bir-butun yaxlit holda qarash deb tushuniladi. Integratsiya – ob'ektiv sabablarga ko'ra turli elementlarni birlashtirish va ularni bir-butun holda qarash natijasida sodir etilayotgan tizim sifatida e'tirof etiladi.

Yuqorida sanab o'tilgan fanlar ta'limi matematik faoliyat sub'ektlari xususiyatlari bilan bog'liq muayyan moslashuvchan o'zgarishlarga ega tuzilmaviy tarkibiy qismlar asosidagi shu yangi tizimga kiradi. Matematika o'qitish metodikasining integrativ fan sifatidagi ta'rifi uni o'rganish predmetiga integrativ yondashishni talab qiladi. Falsafiy nuqtai nazardan barcha matematika o'qitish metodikasi tarkibiy qismlari uchun muayyan bog'lovchi va umumlashtiruvchi rolni barcha ko'rinishlardagi jamiyat va inson rivojlanishi umumiy qonunlari haqidagi fan sifatidagi o'rganiladi⁵.

Matematika o'qitish metodikasi fan sifatida ta'limiy faoliyatning uchta: Nimaga o'qish kerak? Nimaga o'qitish kerak? Qanday qilib o'qitish kerak? eng muhim savoliga javob berishi kerak. Bu savollar uchta asosiy o'qitish vazifasi o'zaro ta'sirini hisobga olgan

¹ Педагогика: энциклопедия. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, II жилд, (Ж-М). – 376 б.

² **Бабанский Ю.К.** Избранные педагогические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 574 с.

³ **Бегимкулов У.Ш.** Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти: Пед. фанл. д-ри ... дис. – Т., 2007. – Б. 21.

⁴ **Бегимкулов У.Ш.** Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти: Пед. фанл. д-ри ... дис. – Т., 2007. – Б. 285.

⁵ **Салиева З.Т.** Педагогика олий таълим муассасалари талабаларининг маънавий маданиятини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш: Пед. фанл. д-ри ... (DSc). – Т., 2017. – 256 б.

holda matematika o'qitish metodikasi bilan hal etiladigan bir qator muammolarni yuzaga keltiradi. Bunday muammolarga quyidagilarni kiritish mumkin: o'quvchilar bilim darajasiga nisbatan matematikani o'qitish jarayoni maqsad va vazifalarining qo'yilishi; qo'yilgan maqsad va vazifalarga ko'ra matematika kursi mazmunini aniqlash; tanlangan mazmunga to'g'ri keladigan va qo'yilgan maqsadlarga qaratilgan o'qitish metod, vosita va shakllarini ishlab chiqish; o'qituvchi faoliyati nuqtai nazaridan matematikani o'qitish jarayonini o'rganish; o'quvchilar faoliyati nuqtai nazaridan matematikani o'qitish jarayonini o'rganish; o'qitish natijalarini o'quvchilar rivojlanishidagi siljish sifatida baholash; matematika o'qitish metodikasining integrativ xususiyatini asoslash uchun uni tashkil qiluvchilari roliga keladigan bilimlar sohasi bilan o'zaro munosabatini o'rganamiz. Metodikaning didaktika bilan chambarchas bog'liq ekanligi kuzatiladi. Shuni ham yoddan chiqarish kerak emaski, metodika o'quvchilar bilimi va malakalari mezonlari va me'yorlarini aniqlaydi. Butun mana shu ishning amaliy natijasi bo'lib o'quvchilarning yoshiga ko'ra berilgan predmet bo'yicha o'quv-metodik to'plamlarning yaratilishi hisoblanadi. Bunday to'plam, odatda, predmet bo'yicha dasturlar, darsliklar, o'quv qo'llanmalar, uslubiy qo'llanmalar, ma'lumotlarga oid xususiyatga ega turli qo'shimcha adabiyotlarni o'z ichiga oladi.

Ikkinchidan, metodika qo'yilgan maqsadlarni qo'llash uchun mazkur fanga o'qitish jarayonini qanday qurish kerakligi haqida, o'quvchilarga esa, o'z bilish mehnatini qanday tashkil qilish kerakligi haqida tavsiyalarni beradi. Metodika o'rganiladigan materialning o'ziga xosligiga ko'ra o'qitish metod va usullarini ishlab chiqadi hamda taklif qiladi.

Uchinchidan, metodika ko'rsatilgan metod va usullarning samaradorligini aniqlashtirish bilan shug'ullanadi, bu ularni tanlash, variativ metodikalarni ishlab chiqish va qiyosiy o'rganish, ularning natijaviyligi, mazkur fanni o'qitishda uchraydigan qiyinchiliklarni o'rganish, xatolarni o'rganish, tashxis qilish va oldindan ayta olish, shu qiyinchilik va xatolarni barataraf etish yo'llarini izlash, yangi o'quv-metodik to'plamlarni eksperimentlar orqali tekshirish bo'yicha tavsiyalar berishga imkon beradi.

Metodikaning o'qitish amaliyotidan yuzaga kelganligiga ko'ra o'qitilishi bilan shug'ullangan o'sha fanga boshidan tegishli bo'lgan. Keyinchalik metodika o'z amaliy xususiyatini saqlab qolib va o'quvchilar tomonidan o'quv materialining o'zlashishi masalalari, o'ziga xos malaka va ko'nikmalarning shakllanishi bilan shug'ullanadigan o'z fundamental qismini rivojlantirib, pedagogik fanlar tizimiga kirib keldi. Metodika va didaktikaning chambarchas bog'liqligi umumiy strategik maqsadning mavjudligi, ya'ni maktabda o'quv-tarbiyaviy jarayon ta'minotini amalga oshirishda namoyon bo'ladi. Ham didaktika, ham metodika shu jarayonning qonuniyatlarini o'rganadi, faqat didaktika bir fan sohasi bilan cheklanib qolmagan umumiy qonuniyatni aniqlaydi, metodika esa, aksincha, o'z e'tiborini mazkur fanga o'qitish jarayonida jamlaydi. Metodika va didaktikaning aloqasi shunda ham namoyon bo'ladi, ikkala fan asosiy tushunchalarning umumiy tizimiga ega (o'qitish – matematikani o'qitish, o'quvchilar malakasi o'quvchilarning hisoblash malakalari, dars – matematika darsi va h.), har qanday matematik tizim esa, shu tizimga moslashadigan asosiy didaktik tamoyillarga tayanadi.

Shunday qilib, didaktik ko'gazmalilik tamoyili matematika dasrlarida grafik va chizmalı ko'gazmalilik tamoyiliga o'zgartirilishi mumkin.

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Rezume. Ushbu maqola respublikadagi rus tilida o'qitiladigan maktablarda ko'p millatli o'quvchilar kontingenti sharoitida individual yo'naltirilgan texnologiyalarni qo'llash zarurligini asoslab beradi va ularning ayrimlariga tavsif beradi.

Tayanch so'zlar: *pedagogik texnologiyalar, ko'p bosqichli ta'lim, pedagogik ustaxona, dizayn texnologiyalari, sog'liqni saqlash texnologiyalari.*

Резюме. В данной статье обосновывается необходимость использования индивидуально-ориентированных технологий в условиях многонационального контингента учащихся русскоязычных школ республики, дается характеристика некоторых из них.

Ключевые слова: *педагогические технологии, разноуровневое обучение, педагогическая мастерская, проектные технологии, здоровьесберегающие технологии.*

Abstract. This article substantiates the need to use individually-oriented technologies in the context of a multinational contingent of students in Russian-language schools in the republic, and gives a description of some of them.

Key words: *pedagogical technologies, multilevel education, pedagogical workshop, design technologies, health-saving technologies.*

Ю.А. МИРТУРСУНОВА *

Современное информационное общество предъявляет школьникам высокие требования в отношении усвоения учебного материала, в связи с этим резко возрастают перегрузки учащихся, и снижается мотивация учения. При этом надо учитывать и то, что в начальную школу с русским языком обучения приходит большое количество детей, не владеющих основами русского языка, так как этот язык для них не является родным. Поэтому учителю необходимо учитывать индивидуальные особенности каждого ученика, уровень его знаний.

Данная проблема в технологии разноуровневого обучения решается введением базового уровня: одним детям дают меньший объем материала, а другим, – больший, за счет того, что, предлагая учащимся одинаковый его объем, учитель ориентирует их на различные уровни требований к его усвоению. При этом обязательно овладение всеми школьниками общим базовым уровнем подготовки.

Технология обучения в сотрудничестве на уроках русского языка относится к технологиям гуманистического направления в методике. Основная идея этой технологии – создать условия для активной совместной учебной деятельности учащихся в разных учебных ситуациях. Учащиеся разные – одни быстро «схватывают» все объяснения учителя, легко овладевают лексическим материалом, коммуникативными умениями, другим требуется не только значительно больше времени на осмысление материала, но и дополнительные примеры, разъяснения, толкование значения неизвестных ему слов. Такие ребята, как правило, стесняются задавать вопросы при всем классе, а подчас просто и не осознают, что конкретно они не понимают, не могут сформулировать правильно вопрос. Если в таких случаях объединить ребят в небольшие группы (по 3-4 человека) и дать им одно общее задание, оговорив роль каждого обучающегося группы в выполнении этого зада-

* Миртурсунова Юлдуз Абдумаликовна, старший преподаватель кафедры дисциплин начального образования ТГПУ. E-mail: mirtursunovauldudz@gmail.com

ния, то возникает ситуация, в которой каждый отвечает не только за результат своей работы (что часто оставляет его равнодушным), но и, что особенно важно, за результат всей группы. Поэтому слабые школьники стараются выяснить у сильных все непонятые ими вопросы, а сильные заинтересованы в том, чтобы все члены группы, в первую очередь, слабые ученики досконально разобрались в материале, а заодно и сильный учащийся имеет возможность проверить собственное понимание вопроса, дойти до самой сути. Таким образом, совместными усилиями ликвидируются пробелы. Это общая идея обучения в сотрудничестве.

Следует отметить, что недостаточно сформировать группы и дать им соответствующее задание. Суть как раз и состоит в том, чтобы обучающийся захотел сам приобретать знания. Совместная работа как раз и дает прекрасный стимул для познавательной деятельности, для коммуникации, поскольку в этом случае всегда можно рассчитывать на помощь со стороны товарищей. Учитель может уделить значительно больше внимания отдельным школьникам, поскольку все заняты делом. Также активно используется в практике преподавания русского языка интерактивное обучение и его элементы. Интерактивное обучение базируется на деятельностном подходе к обучению: только то учебное содержание осознано и прочно усваивается школьником, которое становится предметом его активных действий. Интерактивное обучение опирается на теорию развивающего обучения, основы которой были заложены Л.С. Выготским¹.

Реализация этой теории обучения требует, чтобы учащийся находился постоянно в зоне своего ближайшего развития. В модульном обучении это достигается путем дифференциации содержания и дозы помощи школьника организации учебной деятельности в разных формах: индивидуальной, парной, групповой, в парах сменного состава. В качестве основы выделяется учебный материал по русскому языку, который включает в себя законченный блок информации, целевую программу действий и советы учителя по успешной ее реализации. На самом учебном занятии роль учителя заключается в формировании положительной мотивации учащегося, в организации, координации, консультировании, контроле.

Одним из интереснейших видов технологий обучения является педагогическая мастерская. Мастерская – необычная форма проведения урока – получила развитие в практике французских педагогов, представителей группы нового образования (П.Ланжевэн, А.Валлон, Ж.Пиаже и др.)².

Сущность рассматриваемой технологии заключается в том, что в атмосфере уникальным образом организованного учебного процесса обучающиеся сами добывают и осмысливают знания по русскому языку.

При традиционной организации процесса обучения, в общем, и в частности, по русскому языку, источником знания всегда является только учитель. В мастерской создаются условия для самостоятельного выдвижения школьниками идеи, дальнейшее развитие которой происходит как в индивидуальной, так и в групповой и коллективной работе. В процессе совместного обдумывания проблемы возможен переход обучения на новый качественный уровень, что ведет к новому видению проблемы.

Принципы построения педагогической мастерской заключаются в том, что

¹ <https://studfile.net/preview/884343>

² <https://studfile.net/preview/8843437/>

мастер (учитель) создает атмосферу открытости, доброжелательности, сотворчества и общения; включает эмоциональную сферу ребенка, обращается к его чувствам, будит личную заинтересованность школьника в изучении проблемы (темы); работая вместе с учащимися, мастер равен школьнику в поиске знания; мастер не торопится отвечать на вопросы; необходимую информацию он подает малыми дозами, обнаружив потребность в ней у ребят. Официальное оценивание работы школьника (не хвалят, не ругают, не выставляют отметок в журнал) исключается, но социализация, представление работы всему классу дает возможность самому обучающемуся оценить ее достоинства, изменить или исправить.

Одной из особенностей работы мастерской является то, что учитель как оратор, рассказчик нужен детям лишь тогда, когда самостоятельный поиск не завершается открытием. Однако открытия непременно ждут школьника в мастерской. Сверяя свои старые знания по какой-то проблеме с новым знанием, которое он «добыл» сам, ребенок раскрывается, начинает верить в свои возможности. И это главное.

Не остается без внимания и технология проблемного обучения, которая используется на уроках русского языка – форма организации учебно-воспитательного процесса с помощью проблемных задач и проблемных ситуаций, которые придают обучению поисковый, исследовательский и интерактивный характер³.

Методом проблемного обучения русскому языку является проблемная задача или ситуация, требующая актуализации универсальных (общеучебных) знаний. Данная технология чаще всего используется при объяснении новой темы. Постановка проблемы – это этап формулирования темы или вопроса для исследования. На практике одной из важнейших задач учителя является системная подготовительная работа по формированию навыков самостоятельной работы, анализу, синтезу информации, выработке приемов и достижению обратной связи. Большое значение в вопросах активизации имеет формулирование темы. Результат использования проблемного обучения: повышение мотивации, углубление уровня понимания, формирование учебно-познавательной и информационной компетентности.

Суть технологии проектного обучения на уроках русского языка состоит в том, что детям предлагается создать презентацию на определенную тему⁴. Школьники, опираясь на помощь учителя, намечают план работы, осуществляют подбор материалов, создают презентацию и представляют ее на уроке. Часто темы таких презентаций позволяют осуществить принцип интеграции предметов.

Игровая форма обучения представляет собой наиболее успешное и перспективное нововведение последних лет. Установлено, что игра на уроках русского языка способствует формированию у детей эмоционального настроя, вызывает положительное отношение к выполняемой деятельности, улучшает общую работоспособность, дает возможность многократно повторить один и тот же материал без монотонности и скуки. Игры с готовыми правилами, обычно и называемые дидактическими, используются как средство развития познавательной активности детей. Они требуют от школьника умения расшифровывать, распутывать, разгадывать, а главное – знать предмет. Чем искуснее составляется дидактическая игра, тем наиболее умело скрыта дидактическая цель. Оперировать вложенными в игру знаниями школьник учится непреднамеренно, произвольно, играя. Интеллектуальные игры – игры-упражнения, игры-тренинги, бесспорно, воздействуют на психическую сферу. Основанные на соревновании, они путем сравнения показывают играющим школьникам уровень их подготовленности, тренированности, подсказывают пути самосовершенствования, а значит, побуждают их познавательную

⁴ <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/materialy-mo/2015/12/17/sovremennye-obrazovatelnye-tehnologii-v-nachalnoy-shkole>

активность. Игровые коллизии вызывают у учащихся стремление анализировать, сопоставлять, исследовать скрытые причины явлений. Это – творчество! Это то, что и составляет явление познавательной активности. Собственно игра вызывает важнейшее свойство учения – потребность учиться и узнавать.

Неустойчивость познавательного интереса к обучению у детей, отсутствие внимания к единице языка как предмета изучения на уроках русского языка делают предельно сложным преподавание русского языка.

Использование игры помогает в той или иной степени снять ряд трудностей, вести изучение и закрепление материала на уровне эмоционального осознания, что способствует в дальнейшем появлению познавательного интереса к русскому языку как учебному предмету.

Русский язык – серьёзный и сложный предмет. На этих уроках обучающимся приходится много писать, а потому учитель должен уделять особое внимание здоровьесберегающим технологиям⁵.

Большое значение имеет организация урока. Учитель строит урок в соответствии с динамикой внимания детям, учитывает время для каждого задания, чередует виды работ. Так, например, во время объяснительного диктанта целесообразно не только объяснять орфограммы, пунктограммы, но и провести морфемный, фонетический и лексический разборы.

Использование компьютерных технологий в современной школе на уроках русского языка в условиях всеобщей компьютеризации является важной и неотъемлемой частью образовательного процесса.

Разнообразные интересы школьников уже не могут быть удовлетворены лишь материалами традиционного учебника и словом учителя. Интернет-ресурсы предоставляют обширные материалы, целесообразные для изучения языка, и как источник накопления теоретических знаний (своеобразная энциклопедия), и как средство, позволяющее осуществить языковое развитие обучающегося.

Одним из преимуществ использования новых информационных технологий является переакцентирование с вербальных методов обучения на методы поисковой и творческой деятельности.

Использование образовательной информации, размещенной на дисках, не является заменой учебников или его новых вариантов. Оно создает основу для организации самостоятельной деятельности учащихся по анализу и обобщению материала при широком использовании индивидуальных и групповых форм организации учебного процесса.

Использование образовательной медиатеки позволяет представить обширный и самый разнообразный материал, выбрать последовательность знакомства с предлагаемой информацией и степень глубины этого знакомства, «извлечь» любой материал и использовать его в самостоятельных работах школьников, озвучить любой текст.

Современное образование, рассматриваемое как социальный институт, система, процесс, результат, представляет собой единство обучения и воспитания, которые реализуют основные принципы смены парадигмы с информационной, сооб-

⁵ <https://zhuksch2.edumsko.ru/collective/method/post/628116>

⁶ <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/materialy-mo/2015/12/17/sovremennye-obrazovatelnye-tehnologii-v-nachalnoy-shkole>

O'QUVCHILAR BILIMINI BAHOLASHDA PIRLS TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH

Rezume. Bugungi kunda darslarga qo'yilgan talablardan kelib chiqqan holda o'qish darslarini ilg'or pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etish, shuningdek, o'quvchulami fikrlashga undaydigan savol, test topshiriqlardan ham o'rinli foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bu esa, o'quvchilarini matini o'qish va tushunish darajasini oshiradi, o'quv materialini o'zlashtirishga yordam beradi va sifatini oshiradi.

Tayanch so'zlar: metod, o'qish, PISA, PIRLS, baholash, muammoli vaziyat, ilg'or pedagogik texnologiyalar.

Резюме. Учитывая сегодняшние требования, важно организовать занятия в классе с использованием передовых педагогических и информационно-коммуникационных технологий, а также с использованием вопросов, тестов и заданий, которые побуждают учащихся мыслить. Это помогает ученикам читать и понимать текст, помогает им освоить материал и улучшает их качество.

Ключевые слова: методика, чтение, PISA, PIRLS, оценка, проблемная ситуация, передовые педагогические технологии.

Abstract. Given today's requirement, it is important to organize classes in the classroom using advanced pedagogical and information and communication technologies, as well as using questions, tests and assignments that encourage students to think. This helps students read and understand the text, helps them master the material and improves their quality.

Key words: methodology, reading, PISA, PIRLS, assessment, problem situation, advanced pedagogical technologies.

X.J. SATTOROVA

Bugungi kunda butun jahon mamlakatlarida ta'lim tizimiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jahondagi eng rivojlangan mamlakatlar qatori mustaqil O'zbekistonimizda ham bu borada bir qancha islohotlar amalga oshirilmoqda. Chunonchi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Ilg'or xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida umumiy o'rta, kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish, malakali kadrlar tayyorlash uchun shart-sharoitlar yaratish, kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarining bandligini ta'minlash, shuningdek, 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini amalga oshirish maqsad qilib olindi¹" degan so'zlari fikrimizning yaqqol dalili bo'la oladi.

Qolaversa, mamlakatimiz o'quvchilari 2021-yilda ta'lim sifatini baholash bo'yicha yirik xalqaro tadqiqot – PISA dasturida ishtirok etdi. Ushbu tadqiqot bizga ta'lim tizimida ulkan islohotlarni amalga oshirishga turtki bo'luvchi qimmatli axborot va tahlillarni berish, shuningdek, yurtimiz o'quvchilarining bilim darajasini dunyo bolalari bilimi bilan solishtirishga imkon yaratdi. Ya'ni 2021-yildagi PISA reytingida 85 ta davlat qatorida O'zbekiston ham namoyon bo'ldi. PISA sinovining bitta davriyligida qatnashish uchun 654 ming yevro to'lash talab qilinadi. O'zbekistonning ushbu dasturda ishtiroki davlat byudjeti hamda xalqaro moliyalashtirish institutlari tomonidan moliyalashtirilishi rejalashtirilgan. Bu esa, davlatimizning ta'lim tizimiga qanchalik katta e'tibor qaratayotganligining yorqin namunasidir. Zero, "Ta'limga kiritilgan investitsiya – kelajakka

¹ Sattorova Xadicha Jabborovna, TDPU dotsenti. E-mail: sattarovaxadicha4@gmail.com

¹ "Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. 2018-yil 25-yanvar.

qo'yilgan sarmoyadir", – deydi prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev.

O'qitish jarayonida o'qituvchining nazorat qilib borishi, o'quvchilar bilimini tekshirishi va baholashi muhim ahamiyatga ega. Dars jarayonida tekshirish, baholash bilimlarni mustahkamlash va aniqlashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'qishga bo'lgan qiziqishini ham oshiradi. Bugun kunda ta'lim sifatini yangicha xalqaro baholash dasturlari yordamida aniqlash tizim shakllanmoqda. Shuning uchun har bir fan o'qituvchisi xalqaro baholash tizimi haqida ma'lumotga ega bo'lishi va o'quvchilarni PISA va PIRLS baholash imtihonlariga tayyorlashi lozim. PISA va PIRLS o'quvchilarni ta'lim sohasidagi yutuqlarini baholash xalqaro dasturi bo'lib, undagi test jahon davlatlaridagi maktab o'quvchilarining bilimini va ularni amaliyotda qo'llay olishini baholaydi.

PISA dasturida 15 yoshli o'quvchilar bilim va tajribalarini ijtimoiy munosabatlarda, inson faoliyatida uchraydigan turli xil hayotiy vazifalarni yechishda qanchalik foydalana olish qobiliyati baholanadi va uch yilda bir marotaba o'tkaziladi.

PIRLS dasturida 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasi aniqlanadi va baholanadi. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qish va qabul qilish bo'yicha tayyorgarligi, murakkab muammoli vaziyatlarini hal etish, o'rtoqlarining fikrini tahlil qilib, asoslangan xulosalar chiqarish, boshqa shaxslar bilan muloqotga kirishishi, ularning har xil yutuqlari aniqlanib baholanadi.

O'quvchilarning har xil topshiriqlar asosida javoblari ularning bilimlarini aks ettiradi va o'qituvchi tomonidan har bir o'quvchining qanday o'zlashtirayotganligini, u o'quv materialini qanchalik egallaganligi darajasiga qarab baholanadi. Shuning bilan birga ular ma'lum darajada o'qitishning sifatini ham aniqlaydi.

4-sinfda "Ziyrak uch yigit"² ertagi bilan tanishtirishdi o'quvchilarni quyidagi savol va topshiriqlar asosida baholash mumkin.

Ziyrak uch yigit

Savollar:

1. Tuyaning bir ko'zi ko'r, uning ustiga birida yog', ikkinchisida asal bo'lgan ikki idish osilganligini kim aytdi?

A) Ismoil

B) Ibrohim

C) Umar

D) Tuyaning egasi

2. Ismoil tuyaning qaysi jihatini bashorat qildi?

A) Tuyaning bir tishi tushgan edi

B) Tuyaning bir ko'zi ko'r edi

C) Tuya ustiga birida yog', ikkinchisida asal bo'lgan ikki idish osilgan edi

D) Tuyaning rangi sariq edi

3. Ertakdagi voqealar ketma-ketligini raqamlar bilan ifodalang

1 raqami qo'yilgan.

___ Tuyaning egasi yigitlarni tuyani o'g'irlaganlikda aybladi.

__1__ Uch ziyrak yigit yo'ldan o'tib ketgan tuyaning izlarini ko'rib qoldi.

___ O'rta yoshli bir kishi tuyasini yo'qotib qo'ygani aytdi.

___ Hokim g'azablanib yigitlarni zindonga tashladi.

___ Ziyrak yigitlar tuyaning egasiga uning belgilarini aytishdi.

² Matchonov S. va boshq. O'qish kitobi. 4-sinf uchun darslik. – T.: Yangiyo'l poligraf servis, 2020. – 240 b.

4. Nima uchun tuyaning egasi yigitlar o'g'irlik qilmaganini aytishsa ham ularni aybladi. Ikkita misol keltiring _____

5. Hokim yigitlarni zindonga tashlashdan oldin ularga nima dedi? _____

6. Tuya egasi hokimdan yigitlarni ozod qilishini so'raganining sababini 1 ta misol bilan izohlang _____

7. Qanday qilib Ibrohim tuyaning bir ko'zi ko'rligini bildi?

A) Yo'ning bir tomonida yumronqoziq bir joyni yalab turgandi

B) Tuya faqat bir tomondagi o'tlarni yeb borgan

C) Yo'ning ikkinchi tomonida pashshalar g'uvullashardi

D) Chunki tuyaning bir tishi tushib qolgan edi

8. Ertakda yigitlar qanday xislatlarga ega ekanligi aytilmoqda. 1 ta misol keltiring _____

9. "Tuya tishlari bilan o'tni tortganda, har tishlab tortilgan o'tlardan bittasi qolib ketavergan, bu esa, tuyaning bir tishi yo'qligini ko'rsatdi". Ertakda bu gapni kim aytdi?

A) Ismoil

B) Ibrohim

C) Umar

D) Tuyaning egasi

10. Umar hokim haqida qanday taxmin qildi?

11. Hokim asl haqiqatni kimdan so'rab bildi?

A) Ibrohimdan

B) Onasidan

C) Umardan

D) Ismoilidan

12. Hokim oshpaz o'g'li ekanligini bilganidan so'ng onasiga qanday munosabatda bo'ldi?

A) G'azablandi

B) Onasiga tasalli berdi, ko'nglini ko'tardi

C) Onasidan yuz o'girdi

D) Hokimlikdan voz kechdi

13. Umar hokimning oshpaz o'g'li ekanligini qanday izohlab berdi? _____

14. Ertak qismlariga mos sarlavhalar toping.

1-qism: _____

2-qism: _____

3-qism: _____

Demak, o'qish darslarida o'quvchilar bilimni baholashda qo'llangan savol, test va topshiriqlar o'quvchining o'quv materialini qanday o'zlashtirayotganligini aniqlab bilim, ko'nikmalar va malakalarini shakllantiradi.

MAKTAB O'QUVCHILARI IJTIMOYLAISHUVIDA OILA VA MAKTAB MIKROMUHITNING O'RNI

Rezume. Maqola dunyo pedagogikasida alohida tadqiqot obyekti sifatida dolzarb ahamiyatga molik shaxs ijtimoiylashuvi, unda oila va maktab ijtimoiy institutlarining o'rni, xususan, shaxs va jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq ijtimoiylashuv kategoriyasining omillari, bosqichlari, vositalari, roli, ahamiyati, shuningdek, mavjud muammo va uning yechimlari borasidagi mushohadalarga bag'ishlangan.

Tayanch so'zlar: *ijtimoiylashuv, omil, ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy institut, muhit, muloqot, pedagogik qo'llab-quvvatlash, bilish, demografik holat, ijtimoiy mavqe.*

Резюме. В статье акцентируется внимание на социализацию личности как отдельном объекте изучения в мировой педагогике, показана роль семьи и школьных социальных институтов, в частности, факторы, этапы, инструменты, роль, значимость категории социализации, связанной с развитием личности и общества.

Ключевые слова: *социализация, фактор, социальная адаптация, социальный институт, среда, общение, педагогическое сопровождение, познание, демографическая ситуация, социальный статус.*

Abstract. The article focuses on the socialization of the individual as a separate object of study in world pedagogy, the role of the family and school social institutions, in particular, factors, stages, tools, role, significance of the category of socialization associated with development. personality and society

Key words: *socialization, factor, social adaptation, social institution, environment, communication, pedagogical support, cognition, demographic situation, social status.*

B.O. PARDAEV*

Hozirgi sharoitida o'sib kelayotgan yoshlarning ijtimoiy hayotga moslashuviga o'z ta'sirini o'tkazadigan qator omillar mavjud bo'lib, ulardan eng muhimlaridan biri oila ijtimoiy instituti hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2020 yil 18 fevraldagi PF-5938-son farmoni bilan Vazirlar Mahkamasi huzuridagi "Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazi hamda "Mahalla" o'quv-uslubiy va ilmiy-tadqiqot markazi negizida Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligining "Mahalla va oila" ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etilgan.

Oila va maktab singari an'anaviy ijtimoiy institutlarning samarali faoliyati yoshlarning mustaqil hayotda o'z o'rini topishida alohida o'ringa ega. Mazkur muammoga bo'lgan mamlakatimizdagi ustuvor e'tiborni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev quyidagicha ta'kidlaydi: "...yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda. Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og'ishmasdan, qatiyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko'taramiz"¹.

Oila bola uchun birinchi va eng yaqin ijtimoiy qo'rg'on sanaladi va bolaning ijtimoiylashuvida yetakchi muhit sifatida muhim iz qoldiradi. N.M.Egamberdieva bu xususida shunday yozadi: "Oilaga kirish – ma'lum emotsional munosabatlar tizimida ishtirok etish, shu ijtimoiy guruhga mansub bo'lish, u bilan umumiy tarixga ega bo'lish, belgilangan joyda

* **Pardayev Bekmurod O'tapov'latovich**, Toshkent davlat pedagogika universitetining Boshlang'ich ta'lim fakulteti katta o'qituvchisi. **E-mail:** pardayev.bekmurod@mail.ru

istiqomat qilish demakdir"². Aynan oila bolaning jamiyatga kirishiga yordam beradi, unga ism qo'yadi, uzoq tarixga borib taqaladigan shajaraga ega qiladi, bolani jamiyatda mavjud qoidalarga mos tarzda o'zini tutish, boshqa insonlar bilan muloqotga o'rgatadi. Bola oilada ilk bor jins bilan bog'liq ijtimoiy rollar taqsimotini anglab yetadi. Shunday qilib, aynan oilada individning dastlabki ijtimoiy mohiyati shakllanadi. Insonning dastlabki 20 yoshgacha bo'lgan ijtimoiy mavqeini uning ota-onasining jamiyatda tutgan o'rnini belgilab beradi, ya'ni ota-ona qayerda va qanday sharoitda yashayotganligi bolaning ijtimoiylashuv darajasiga ta'sir qiladi. Ota-onaning kasbi oilaning madaniy va ma'lumotlilik darajasini belgilaydi.

Shu bilan birga, oilaning ijtimoiy institut sifatida ijtimoiylashuv jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ham unutmash kerak. Ota-onaning ijtimoiy mavqei, ishxonasida lavozimining pastligi, ichimlikka ruju qo'yanligi, oilaning to'liq emasligi, ya'ni ota yoki onaning yo'qligi, janjalga moyilligi, ota-onalarning o'zini tutishidagi ruhiy og'ishning mavjudligi. Bolaga nisbatan nosog'lom munosabat kabilar bolaning dunyoqarashi, xarakteri, ijtimoiy xulqida o'zining chuqur salbiy asoratini qoldiradi. Albatta, bu yerda sabab-oqibat natijalaridan ham ko'ra, shaxsning tug'ma xususiyatlari muhimroq sanaladi. Masalan, ichkilikka ruju qo'yan insonning bolasi araqxo'r bo'lishi yoki o'z bolaligidagi tajribalariga tayangan holda spirtli ichimlikka butun umr nafrat bilan qarashi; bolaligida ota-onasi tomonidan zo'rovonlikdan jabr ko'rib o'sgan bolalar o'ta shafqatsiz, boshqalarni qiynab lazzatlanadigan shaxslar bo'lishi yoki zo'rovonlikka qarshi kurash faoli, insonparvar shaxs bo'lib yetishishi mumkin. Aynan oila davlat jamiyat hayotiga o'zining ijobiy yoki salbiy ta'sirini ko'rsatadi. Oila inson mahsulotini ishlab chiqarish bilan kifoyalanib qolmasdan uning ijtimoiylashuvining birlamchi omili, ijtimoiy instituti hisoblanadi.

Biz oila ijtimoiy muhitini o'rganishda O'zbekistonda mavjud 7200000dan ortiq oilalarning quyidagi uchta holati bilan bog'liq asosiy yo'nalishlariga e'tibor qaratdik:

Oilaning demografik holati.

Oilaning ijtimoiy holati.

Oilaning iqtisodiy holati.

Oilaning demografik holati shu oila a'zolari soniga, uning muayyan vaqt oraliqidagi o'zgarib turishiga, shuningdek, oilaning geografik joylashuv o'rniga qarab belgilanadi. Ya'ni oila a'zolari miqdorining sifat tarkibi, oila istiqomat qiladigan xonadonning ilmiy-madaniy markaz sanaladigan poytaxtda, viloyat, tuman markazlarida yoki mamlakatning hozircha muhandislik kommunikatsiyalari yetarli darajada taraqqiy qilmagan chekka qishloqlari hududida joylashganligi belgilab beradi. Oilaning ijtimoiy holati boshlang'ich sinf o'quvchisi istiqomat qiladigan oiladagi undan yoshi katta bo'lgan barcha a'zolarining dunyoqarashi, ma'lumot darajasi, milliy an'ana va qadriyatlarga bo'lgan munosabati orqali aniqlanadi.

Oilaning iqtisodiy-moliyaviy darajasi esa, kichik yoshdagi maktab o'quvchisining ta'lim olishi, kiyinishi, ovqatlanishi, dam olishi uchun oilaning moliyaviy imkoniyatlari bilan belgilanadi. Bu degani sanab o'tilgan har uchala mezon bo'yicha mukammal va to'kis oilada tarbiyalanayotgan bolalarning samarali ijtimoiylashuvi kafolatganligini yoki aksincha demografik, ijtimoiy va iqtisodiy parametrlari nisbatan past bo'lgan oilalarda ulg'ayayotgan boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiylashganlik darajasi talab darajasida bo'lmasligini anglatmaydi.

I.G.Suxinnng e'tiroficha, maktab o'quvchilarining asosiy oilaviy tushkunlik omillari quyidagilardan iborat:

1-omil. Spirtli ichimliklar iste'mol qilish.

2-omil. Ota-onalari ajrashgan.

3-omil. Bola o'z oilasida tarbiyalanmaydi (bobo, momosi bilan yashaydi).

4-omil. Bola oilasida tarbiyalanmaydi, boshqa (buvi, buva)larning qaramog'ida, ularning muhiti ham nosog'lom.

5-omil. Yolg'iz onaning tarbiyasida.

6-omil. Ota-onalar ijara uyida istiqomat qiladi.

7-omil. Ota-onalarning o'qituvchilar bilan o'zaro muloqotda qiyinchiliklarga uchrashi.

8-omil. Bola oilada istiqomat qiladi, lekin o'z holiga tashlab qo'lgan³.

Oiladagi har qanday noxush o'zgarishlar bola shaxsi rivojlanishida salbiy oqibatlariga olib keladi. A.A. Rean, N.V. Bordovskaya, S.I. Rozum, N.M. Egamberdieva, Sh.A. Abdullaeva oiladagi o'zgarishlarni ikki tipga ajratadi: tarkibiy (tarkibiy yaxlitlikning buzilishi) va psixologik buzilish (oilada mavjud shaxslararo munosabatlar tizimining o'zgarishi, shuningdek, salbiy qadriyatlar tizimining rivojlanishi). Oiladagi tushkunlik omillari darajasi quyidagi tartibda taqsimlandi: birinchi o'rinda ota-onalarning ajrashish omili (22-25%); ikkinchi o'rinni bolaning o'z oilasida tarbiyalanmayotganligi omili egalladi (bobo, momosi bilan yashaydi)" (NS – 19-24 %) va bolaning o'z uyida istiqomat qilishi, lekin o'z holiga tashlab qo'yilganligi omili egalladi (19-24%); uchinchi o'rinda – ota-onalarining nosog'lom turmush tarziga amal qilishlari, ichkilikka ruju qo'yanlik omili ekanligi ma'lum bo'ldi (10-12%); to'rtinchi o'rinni – yolg'iz onalar tarbiya qilishi band etdi (5-11%); beshinchi o'rinni esa, oilaning muhim yashash joyig ega emasligi belgilab berdi (0-4%) va bola o'z oilasida nosog'lom ijtimoiy muhitda yashashi omili egalladi (0-4%). Aytish kerakki, ayrim bolalarning bir qator tushkunlik omillari girdobiga tushib qolishi eng muhim ijtimoiy institut sanaladigan oilada salbiy o'zgarishlarining kuchayishiga, uning vayron bo'lishiga olib keladi.

Oilaviy tushkunlik omillarining foizining kattaligi bunday oilalarda ulg'ayayotgan bolalar kontingentiga pedagogik qo'llab-quvvatlash yordami ko'rsatilishining obyektiv ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi.

Bolaning ijtimoiylashuvida oiladan keyin muhim ahamiyat kasb etadigan ijtimoiy institut sifatida maktabning alohida o'rni mavjud. Oilada bolaning ijtimoiylashuvi stixiyali kechadi. Maktabda esa, u ongli, maqsadli xarakterga ega bo'ladi. Maktab bola uchun ijtimoiy dunyoning birinchi va asosiy modeli sifatida chiqadi. Aynan maktab tajribasi bolaga kattalar dunyosi amal qilib yashayotgan qonun va qonuniyatlarni o'zlashtirish va turli ijtimoiy rollar, insoniy munosabatlarga amal qilib yashash usullarini o'rgatadi.

Maktab ijtimoiylashuvining ahamiyati bolaning maktabda uzoq muddat bo'lishi hamda buning majburiyligi bilan xarakterlanadi. Bundan tashqari, maktab bola uchun ijtimoiy olamning deyarli asosiy modeli sanaladi, negaki o'quvchi kattalar dunyosida yashab ketish qonun va qonuniyatlari asosini aynan maktab partasida o'zlashtiradi.

Ta'kidlash o'rinliki, bolaning maktabdagi ijtimoiylashuvi mashg'ulotlar asnosida o'quvchining tengdoshlari, ustozlari bilan muloqoti, ommaviy chiqishlari hisobiga hamda maktab hayoti muhiti tufayli amalga oshiriladi.

A.A. Rean maktab o'quvchilari ijtimoiylashuvining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iboratligini ta'kidlaydi: 1) o'quvchilarda muloqot qilish va o'zaro aloqada bo'lish qobiliyatini shakllantirish; 2) his qilish va tajribaga bo'lgan ehtiyoj va qobiliyatini shakllantirish; 3) bilim va o'z-o'zini bilishga bo'lgan ehtiyoj va qobiliyatini shakllantirish; 4) ijod va ijodkorlikka ehtiyoj hamda qobiliyatni shakllantirish⁴.

Jahondagi rivojlangan davlatlar tarixiga nazar tashlasak, ularda jamiyat hayotini o'zgartirishga qaratilgan islohotlar, avvalo, ta'lim tizimidan, bog'cha, maktab, tarbiya masalasidan boshlanganini ko'ramiz. Chunki, maktabni o'zgartirmasdan turib, odamni,

jamiyatni o'zgartirib bo'lmaydi. Ta'lim va tarbiyaning asosi, poydevori bu – maktab. Bejizga, ulug' ma'rifatparvar bobomiz Mahmudxo'ja Behbudiy "Dunyo imoratlari ichida eng ulug'i maktabdir" degan fikmi alohida ta'kidlagan⁵. Maktabda o'quvchilarning ijtimoiylashuviga shaxs va muhitning o'zaro ta'sir etishi ham sodir bo'ladi. Muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv moslashuv va individuallashuv o'rtasida muvozanat saqlangandagina amalga oshishi mumkin. Bu jarayon uch asosiy sohada amalga oshadi: 1. Faoliyat turlarining kengayishi, uning shakl va vositalarini qo'lga kiritish, uning erkin yo'nalganligi. 2. Muloqot doirasini kengaytirish, uning mazmunini chuqurlashtirish, xulq-atvor me'yorlarini o'zlashtirish. 3. Shaxsiy «Men» obrazini faoliyatning faol ishtirokchisi sifatida shakllantirish, uz ijtimoiy mansubligi va o'rnini anglash, o'ziga baho berishni shakllantirish⁶.

Maktab o'quvchisining har tomonlama rivojlanish jarayoni maktab ta'limi, uning boshqaruv roli, pedagogning faoliyatidan iborat murakkab mexanizmining ajralmas tarkibiy qismi sanaladi. Bugun maktab jamiyat taraqqiyotining boshqa bosqichlarida oila va boshqa ijtimoiy institutlarning vazifasini bajarishiga to'g'ri kelmoqda. Maktab jamiyatning insonni turli ijtimoiy sharoitlarga moslashishi, ijtimoiy maqomini shakllantiruvchi birlamchi differensiyasini amalga oshiradigan mexanizmi rolini o'tamoqda. Ta'lim tizimi jamiyat barqarorligini ta'minlovchi muhim omil sanaladi, ya'ni ta'lim mazmuni shakllanishiga jamiyatning ta'siri yoki ta'lim ta'sirida jamiyatning o'zgarishi hodisasini tushuntirishda maktab va jamiyat o'rtasida ijtimoiy tartibga soluvchi vazifasini o'taydi.

Maktabda ijtimoiylashuv ongli tarzda amalga oshiriladi va subyektli, obyektli, protsessual va qadriyatli shakllarda amalga oshiriladi. E'tirof etilayotgan o'zgarishlar sharoitida inson voqealar rivojidan ortda qolmaydi, natijada o'quvchining hayotiy qadriyatlari o'zgaradi, dunyoni anglashi yangi miqdor va sifat darajasiga ko'tariladi.

Maktabda ijtimoiylashuv shaxsning u yoki bu ijtimoiy guruh, jamoaga kirishish jarayonini o'zida aks ettiradi. O'quvchida aynan shu guruh vakili sifatida unga xos qadriyat, me'yor va ko'rsatmalarning tashuvchisi sifatida zarur jihat va qobiliyatlarni ishlab chiqishi zarur bo'ladi. Maktab hayotini an'anaviy tashkil qilish asosan o'rnatilgan ijtimoiy munosabatlar, axloq namunalari, ijtimoiy tartiblarni ishlab chiqish vazifalariga javob bergan bo'lib, qayta ishlash, ijod qilish kabi jihatlarni nazarda tutmagan. Hozirgi vaziyatda maktabga bo'lgan talab o'zgarimoqda. Dunyo pedagogika fani va amaliyotida ta'limning maqsadi sifatida erkinlik, o'z-o'zini rivojlantirish yetarli darajada aniq va to'liq o'zlashtirilgan, biroq bizning maktablarimizda bu kabi vazifalarning dolzarbligi endi anglanish ostonasida turibdi.

A.V. Mudrik zamonaviy maktab nafaqat bolaning ijtimoiylashuvi, balki jamiyat hayotiga ta'sir etishga qodir bo'lgan barcha ijtimoiylashtirish mexanizmlariga ega deydi.

Olim maktabning bu kabi asosiy mexanizmlarini ikki asosiy yo'nalishga ajratadi: ijtimoiy-psixologik – bolaning ijtimoiy xulq me'yorlarini stixiyali o'zlashtirishi, biror namunaga taqlid, biror inson yoki guruhga o'xshashi, qiyoslanishi; ijtimoiy-pedagogik – bolaning jamiyatda o'rnatilgan stereotip, me'yor va qarashlarni o'zlashtirishi⁷.

Boshqacha aytganda, bola maktabda ta'lim-tarbiya olish jarayonida tayanch bilimlarni egallaydi, shu bilan birga, xohlasa, xohlamasa, yangi ijtimoiy rollar, axloq me'yorlari va qadriyatlar tizimi, muomala madaniyatini o'zlashtiradi.

Mutaxassislar tomonidan maktabni bola ijtimoiylashuvi quroli sifatida e'tirof etishi bilan birga uning o'ziga xos muammolari mavjudligini ta'kidlashadi. Buni ular maktabda shaxs ijtimoiylashuviga nisbatan zamonaviy yondashuvda o'quvchining hayotidan faol tashqi ijtimoiy ta'sirni chiqarib tashlaganlari holda ko'proq nazariy-ma'rifiy jihatdan qurollantirishning ustuvorligi bilan izohlashadi va muammoni hal qilish uchun quyidagi

tadbirlarni amalga oshirishni tavsiya etishadi: ta'lim muassasalari faoliyatiga izchillik asosida shaxs ijtimoiy rivojlanishini psixologik-pedagogik loyihalashtirishni joriy qilish, o'quvchining ijtimoiy-muloqot faolligini stimullashtirish, maktab va oilaning yagona tarbiyaviy ta'sir tizimini yaratish.

Hozirgi maktablarimizning bola ijtimoiylashuviga ta'siri salmoqli bo'lishi uchun yoshlarni ijtimoiy tarbiyalash amaliyotiga yangi ijtimoiy dasturlarni kiritish zarur. O'quvchi shaxsi samarali ijtimoiylashuviga erishishda ta'lim va tarbiya uzviyligiga erishish juda muhim.

I.S. Konning yozishicha: kim fanni o'rganib, xulqda ortda qolayotgan bo'lsa, u o'zlashtirishda ortda qolayotgan bo'ladi. Olimning e'tiroficha, inson tarbiya tufayligini odam bo'ladi. Ta'lim uni aqlliroq qiladi, lekin yaxshi qilolmaydi, deb hisoblagan⁸.

Sharq va G'arb uyg'onish davrining boshqa mutafakkirlari ham shaxsning shakllanishida tarbiyaning roli muhimligini, ta'lim esa, tarbiyaning muhim vositasi ekanligini hamda tarbiyaning ta'limga nisbatan murakkab jarayonligini ta'kidlashgan.

Maktablarimizda shaxs ijtimoiylashuvi jarayonini tubdan o'zgartirishda pedagogika fanining nisbatan yangi sohasi sanaladigan akmeologiya katta umid uyg'otmoqda. Akmeologiya o'quvchi shaxsi maqsadini belgilash, qobiliyatlarini rivojlantirish, kasbiy cho'qqiga erishishda ma'naviy kuchga egalik, axloqiy-intellektual erkinlik, ijodiy imkoniyatlarini ochish masalalarini qamrab oladi. Bu davr talablaridan kelib chiqqan holda pedagogika fani hamda maktab amaliyotini yangi mazmun, o'quv-tarbiya jarayonini yangi texnologiyalar bilan boyitadi. Oila va maktabda bolaning samarali ijtimoiylashuvini ta'minlashda ota-ona hamda pedagoglarning akmeologiya fan asoslaridan xabardorliklari o'ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa shuki, muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv – millat va mamlakat, jamiyat ma'naviyatini yuksaltirishga qodir bo'lgan maktab o'quvchilarini tayyorlashning muhim shartlaridan biri sanaladi. Ushbu jarayonning sifati va samarasi ko'p jihatdan ota-ona va pedagoglarga bog'liqligi tufayli har ikkala ijtimoiy institutning mavqeini oshirish, ular o'rtasidagi hamkorlik aloqalarini yangi va yuksak pog'onaga olib chiqish davlat va jamiyatning ustuvor vazifasiga aylanishini davrning taqozosi sifatida anglash maqsadiga muvofiq.

BUYUK MUTAFAKKIRLARNING TA'LIM VA TARBIIYA XUSUSIDAGI QARASHLARI TALQINI

Rezume. Maqolada ta'lim va tarbiyaning inson kamolotida tutgan o'рни va roli, Sharq va G'arb mutafakkirlarining bu boradagi pedagogik qarashlari xususidagi qimmatli fikrlari xususida fikr yuritiladi. Shuningdek, tarixiy mumtoz manbalarda mavjud aqliy, jismoniy, ma'naviy, estetik tarbiyaga doir qomusiy olimlarning qarashlari to'g'risidagi mumtoz mulohazalari yoritilgan. Maqolada shaxs tarbiyasida ilm-ma'rifatning ulkan ahamiyatiga alohida urg'u berilgan.

Tayanch so'zlar: ta'lim, ijtimoiy tarbiya, tarbia nazariyasi, pedagogika tarixi, axlohiy tarbiya, individual xususiyat, xalq pedagogika, aqliy rivojlanish.

Резюме. В статье рассматриваются роль и место образования и воспитания в развитии человека, приведены ценные взгляды восточных и западных мыслителей на этот счет. Есть также мумифицированные комментарии к взглядам энциклопедистов на умственное, физическое, духовное, эстетическое воспитание, которые имеются в классических исторических источниках. В статье подчеркивается большое значение науки и образования в воспитании личности.

Ключевые слова: образование, социальное воспитание, педагогическая теория, история педагогики, нравственное воспитание, индивидуальный характер, народная педагогика, умственное развитие.

Abstract. The article examines the role and place of education and upbringing in human development, the valuable views of Eastern and Western thinkers on pedagogical views on this matter. There are also mummified comments on the views of encyclopedists on mental, physical, spiritual, aesthetic education, which are found in classical historical sources. The article emphasizes the great importance of science and education in the upbringing of the individual.

Key words: education, social education, pedagogical theory, history of pedagogy, moral education, individual character, folk pedagogy, mental development.

Xalqimiz azal-azaldan ta'lim-tarbiya masalasiga alohida e'tibor bilan qaragan. Uni faqat shaxsiy, xususiy ish sifatida emas, balki butun jamiyatga daxldor bo'lgan jiddiy ijtimoiy vazifa sifatida qadrlagan, o'zidagi bilim, ko'nikma va malakalarni saqlash, ko'paytirish, qadrlay bilishni, ayni paytda bularning barchasini boshqalarga yetkazishni ham o'zi uchun odat deb bilgan. Buni biz uzoq tariximizga nazar tashlab yaqqol bilishimiz mumkin. Pedagogka tarixini bilish esa, zamonaviy ta'lim texnologiyalari mohiyatini teranroq ilg'ash imkonini beradi. Zero, "Modomiki, o'z tarixini bilgan, undan ruhiy quvvat oladigan xalqni yengib bo'lmagan ekan, biz haqqoniy tariximizni tiklashimiz, xalqimizni, millatimizni ana shu tarix bilan qurollantirishimiz zarur. Tarix bilan qurollantirish, yana bir bor qurollantirish zarur".

Buyuk tanqidchi V.G.Belinskiyning fikricha, "Go'zallikni hamma tushunavermaydi va tushunishi shart ham emas. Uni faqat ozchilik, sara kishilargina tushunadilar. Kimki tabiatan ruhdan yaralgan bo'lsa, u ruhning tanaga va tana qalbi – aqlga muayassar bo'lmagan hamma ne'matiga dahldor. Aql insonni barcha hayvonlardan yuksakka ko'taraveradi, lekin faqat idrokkina insonni barcha narsadan ustun qiladi".

Ta'lim-tarbiya bilan bog'liq bo'lgan dastlabki qaydlar Avesto yodgorligida uchraydi. Bevosita turkiy muhitda esa, buni O'rxun-Enasoy yodgorliklaridagi ayrim manbalar orqali payqashimiz qiyin emas. Ta'lim-tarbiya Sharq xalqlari, jumladan, o'zbek xalqi hayotida har doim juda katta

A. NISANBAYEVA *

A. CHINALIEVA *

* **Nisanbayeva Akmarak Kaldibeyvna**, TDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti dotsenti, p.f.n. **E-mail:** nisanbaeva.akmaral@mail.ru, **Chinalieva Ajamal**, TDPU magistranti. **E-mail:** chinalievaoyjamol@gmail.com

ijtimoiy-ma'naviy ahamiyatga ega bo'lgan. Xalqimizda "Dono topib gapirar" degan maqolning mashhurligi bejiz emas. Ammo unga amal qilish o'z-o'zicha yuzaga kelmaydi.

Chiroyli, o'rinli, mantiqli gapirish zarurati barcha kasblar uchun ham muhim. Ammo bu o'qituvchilar uchun alohida zaruratdir. Zero, o'qituvchining asosiy ish quollaridan biri ham so'zdir. Ammo bu o'z-o'zicha yuzaga kelmaydi. Buning uchun juda katta mehnat qilish talab etiladi. Bu mehnat esa, uni bilgan, bu yo'ldagi marra va manzilni aniq tasavvur etgan shaxs – ustoz-murabbiy nazorati ostidagina tashkil etilishi kerak.

"Avesto" yodgorligining ko'pgina o'rinlarda bola tarbiyasiga, ta'lim-tarbiya jarayonlariga bo'lgan munosabat aks etgan o'rinlar mavjud.

Buyuk mutafakkirlarimiz Al-Xorazmiy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sinolar ta'lim-tarbiya, o'qituvchi xususida alohida to'xtab o'tishgan. Ular insonning shaxs sifatida kamol topishida ilm olishning, ta'lim va tarbiyaning ahamiyati haqida o'zlarining qimmatli fikrlarini aytib o'tganlar. Ayni paytda ular bu borada faqat ustoz-murabbiylarning emas, balki jamiyatning har bir a'zosi zimmasidagi vazifalarni ham chetlab o'tishmagan.

O'rta Osiyoning ulug' mutafakkiri Abu Nasr Forobiy (873-950) o'zining ilmiy ishlarida insonning munosib ravishdagi kamoloti uchun ta'lim va tarbiyaning o'rni va ahamiyati nihoyatda katta ekanligini takror va takror qayd etadi. U "Ilmlarning kelib chiqishi" ("Ixso ul-ulum") nomli risolasida badiiy asarni ifodali o'qish, o'qiganini hikoya qilib berish zo'r san'at ekanligini aytadi. Uning ta'kidlashicha, hikoyachilikda (o'qishda) o'tkir ta'siri bo'lgan ana shu san'atda o'ziga munosib o'rin egallagan kishilar hakim deyiladi va u o'qishni, notiqlikni egallagan san'atkor, faylasuf, donishmand bilan tengdir. Forobiy har bir kishining o'ziga xos, individual xususiyatga ega bo'lishini, ta'lim-tarbiya jarayonida bu xususiyatlarga e'tibor berish shart ekanligini alohida uqtiradi: "Kishilar jismoniy va tug'ma qobiliyat, kuch-quvvatda bir-birlaridan ortiq - kam bo'ladilar".

Forobiyning ta'kidlashicha, "Har kimki ilm-hikmatni o'rganaman desa, uni yoshligidan boshlasin, salomatligi yaxshi bo'lishiga intilsin, axloqli-odobli bo'lsin, so'zining uddasidan chiqsin, yomon ishlardan saqlansin, xiyonat va makr-hiyaladan uzoq bo'lsin". Bugina emas, "Rohatlanish, dard chekish va qayg'urish asosiy tabiiy xislat hisoblanadi, ular tufayli fazilatlar va illatlar o'zlashtiriladi va, nihoyat, balog'at va bilimlarga, ya'ni rivojlanishga tarbiya va mashq orqali erishiladi".

Tarbiyaning buyuk imkoniyati shundaki, u orqali inson yaxshi va yomon, foydali va zararli narsalarni ajratishga erishadi. "Tarbiya oqillikni vujudga keltiradi. Kishining tarbiyasi bo'lmasa, u bema'nilikni xush ko'radi".

Forobiy komil insonlar haqida gapirganida, ularning bevosita nutqiga, so'zni tushunish va tushuntirish imkoniyatlariga ham e'tibor beradi. Uning yozishicha, u suhbatdoshining so'zlarini, fikrlarini tez tushunib, tez ilg'ab olishi, shu sohada umumiy ahvol qandayligini ravshan tasavvur qila olishi zarur u fikrini ravshan tushuntira olish maqsadida, chiroyli so'zlar bilan ifodalay olishi zarur".

Forobiyning bevosita san'at hamda o'qituvchi-murabbiy nutqi haqida ham bir qator jiddiy kuzatishlar olib borganligi yaxshi ma'lum. "Katta musiqa kitobi", "Lafz – so'zlar va harflar haqida kitob", "Ritmlar klassifikatsiyasi haqida kitob", "Musiqa haqida so'z", "Yozuv san'ati haqida kitob", "Abu Nasrning she'r va qofiyalar haqidagi so'zi", "Shoirning she'r yozish san'ati qonunlari haqida" va boshqa asarlari shu haqdadir.

Forobiy she'r tuzilishi, uning mohiyati, eng muhimi, she'r vositasida badiiy adabiyotni o'rganish va o'rgatish usullari haqida ham qimmatli fikrlar bildirgan.

Forobiy notiqlik madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini qiyosiy usulda ko'rsatib beradi: "Demak, bundan ma'lum bo'lishicha, isbotda ilm, tortishuvda ikkilanish, ritorikada ishontirish ahamiyatli bo'ladi".

Ibn Sinoning asarlarida ta'lim va tarbiya, ayrim fanlarni o'qish-o'rganishga oid qimmatli fikr-mulohazalar ham talaygina. U o'z pedagogik qarashlarida muhitning shaxs tarbiyasiga

jiddiy ta'sir ko'rsata olishini maxsus uqtiradi. Olim ilm olishning uzluksiz jarayon ekanligini, biroq olam sirlarini bilishda inson doimo intilishi, harakat qilishi zarurligini ta'kidlaydi:

Hech bir gap qolmadi, ma'lum bo'lmagan,
Juda oz sir qoldi, mavhum bo'lmagan,
Bilimim haqida chuqur o'ylasam,
Bildimki, hech narsa ma'lum bo'lmagan.

Ibn Sinoning qaydlaridan biz o'sha davrdagi ta'lim-tarbiya tizimi hamda uning mazmun va mohiyati haqida ayrim tasavvurlarga ega bo'lishimiz mumkin. Uning yozishicha, "Bola olti yoshga yetgach, uni murabbiy va muallim ixtiyoriga topshiriladi. Ta'lim asta-sekinlik bilan berilishi kerak; birdaniga uni kitobga bog'lab qo'ymaslik lozim". Olim ayrim adabiy namunalarning inson ruhiyatiga kuchli ta'sir qilishini kuzatgan. Jumladan, oshiqlik holati haqida gapirib, shunday deydi: "G'azal eshitganda ahvoli shodlik va kulguga yoki g'amginlik va yig'iga tomon o'zgaradi, ayniqsa, judolik va hajr tilga olinganda shunday bo'ladi".

Demak, adabiyotning, so'z san'atining inson ruhiyatiga ta'siri juda qadim zamonlardanoq yaxshi ma'lum bo'lgan. Jamiyat a'zolari undan o'z o'rnida foydalanish bo'yicha ham tegishli tajribalarni to'plab borgan.

Abu Rayhon Beruniy ilmiy merosida ham olam hodisalarini o'rganishga imkon beradigan ko'plab fikr-mulohazalar mavjud. U "ko'z bilan ko'rgandan eshitgan afzaldir" degan haqidaga rioya qiladi. Bilimni esa, "qaytarish va takrorlash natijasidir", deb biladi. U bilim olishda va o'rgatishda usullarning xilma-xilligini, shakllarning rang-barangligini e'tirof qilgan. Chunki deydi olim, "doimo bir xil narsaga qaray berish malolli va sabrsizlikka olib keladi (o'quvchi) fandan fanga o'tib tursa, turli bog'larda yurganga o'xshaydi, birini ko'rib ulgurmay, boshqasi boshlanadi va u kishi "Har bir yangi narsada lazzat bor" deyilganidek, ularni ko'rishga qiziqadi va ko'zdan kechirishni istaydi".

Olim "Avesto", "Kalila va Dimna", arab adabiyoti, hind adabiyotiga oid ko'plab misollarni tahlil qiladi, qiyoslaydi, ulardan o'mak va namunalar olishga chaqiradi.

Ayrim asarlarni o'qish uslubi eshituvchilarga ta'sir qilishning muhim omili ekanligi qadimgi turkiylarga yaxshi ma'lum bo'lgan. Jumladan, "Tishastvustik" sutrasida deklamatsiya bilan o'qishga ko'rsatma berilgan. M.Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk»i orqali XI asrgacha bo'lgan turkiy ta'lim-tarbiya tizimi haqida ayrim ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin. Jumladan, u alohida, birgalashib va ko'plashib o'qish haqida ishoralar beradi.

Yusuf Xos Hojib so'z va uning ma'nolari haqida alohida to'xtab o'tadi. U so'zni, ayniqsa, badiiy so'zni muqaddas hodisa sifatida sanaydi:

Yashil ko'kdin indi yag'iz yerka so'z,
So'zi birlil yangluq ag'ir qildi o'z.
So'z bo'z yerga yashil ko'kdan tushdi,
So'zi tufayli inson o'zini ulug' qiladi.

Adib tilni uquv va bilimlarning tarjimoni deb biladi. U elchilar haqidagi bobda so'zning ichki va tashqi, o'z va ko'chma ma'nolari haqida gapiradi.

Insonning aqlu zakovati mana shu hodisalarni ajrata olishida ham namoyon bo'lishini ta'kidlaydi.

Uqushlug' kerak kaz yalavach, o'rug,
Biliglig kerak so'zka, bilga, yo'rug.
Yana bilsa so'zning ichi ham tashi,
Etilsa aning o'tru buzmish ishi.
Elchi juda zakovatli, xotirjam (bo'lishi) kerak,
Bilimli, so'zga dono, tadbirli (bo'lishi) kerak.
Yana so'zning ichi ham tashini bilsa,
(Toki) uning tufayli buzilgan ishlar tuzalsa.

Soʻzning ichi va tashini bilish uchun uni bildiradigan kishi ham kerak boʻladi. Demak, oʻsha davrlarda mana shu zarurat mavjud boʻlgan. Biz bundan soʻz maʼnolarini izohlab, sharhlab oʻrganishning yaxshi yoʻlga qoʻyilganini tasavvur etishimiz mumkin boʻladi. Bunday oʻqitishning madrasa taʼlimidagi ustuvor yoʻnalish ekanligi esa, fan tarixidagi yaxshi maʼlum boʻlgan hodisadir.

Yusuf Xos Hojib farzandlarni inson umrning mazmuni, “koʻrur koʻz yaruqi” deb biladi.

Adib oila masʼuliyati, ayniqsa, farzandlar tarbiyasining nihoyatda jiddiy masʼuliyat yuklashiga alohida eʼtibor qaratadi:

Kimung boʻldi ersa oʻgʻul, qiz, kisi,

Nekuteg kelir ul kishining usi.

Kimning oʻgʻil, qiz va xotini boʻlsa,

Qanday qilib u kishining uyqusi keladi (1151).

Farzandlarga munosib taʼlim va tarbiya berilishi kerak. Aks holda kishi koʻp qiyinchiliklarga, kulfatlarga duchor boʻlishi mumkin:

Oʻgʻul-qiz saqinchi bu tubsuz tengiz,

Oʻgʻul-qizsarigʻ qildi qirgʻu mengiz (1150).

Yusuf Xos Hojibning pedagogik qarashlarini kuzatish shuni koʻrsatmoqdagi, unga oʻz davri xalq pedagogikasining ham taʼsiri sezilarli boʻlgan:

Behuda va boʻsh qoʻyma, yigʻib, tergab tut,

Tergab tutilsa, soʻng bola baxt topadi.

Oʻgʻil-qiz kichikligida nimani oʻrgansa,

To qarib oʻlmaguncha uni unutmaydi.

Ulgʻaygan qari (kishi) nima deydi, eshitgin,

Sinagan, uqqan hamda bilib soʻzlagan kishi.

Kichik ekan oʻgʻilga bilim oʻrgat,

Kichiklikda bilim oʻrgansa, qoʻli baland boʻladi.

Mahmud Qoshgʻariy XI asming buyuk mutafakkiridir. Uning qomusiy olim sifatida koʻplab fanlarga oid maʼlumotlarni toʻplagani va oʻzining “Devonu lugʻot it-turk” asarida aks ettirgani yaxshi maʼlum. Olim bu asarida oʻzini yirik tilshunos va adabiyotshunos sifatida ham koʻrsatadi. Devondagi adabiy parchalar nihoyatda keng mavzularga bagʻishlangan. Ularning janrlari ham rang-barang. Olim bu asarlarga tegishli izoh va sharhlar berishning goʻzal namunalarni tavsiya etadi. Kitobda ayrim janrlar, badiiy-tasviriy vositalar, sheʼriy vaznlar haqida ham koʻplab maʼlumotlar, izoh va talqinlar mavjud. Baʼzi hollarda ayrim adabiy asarlarning oʻqilishi, ularning maʼno xususiyatlari haqidagi koʻrsatmalarning mavjudligi adabiy taʼlimning oʻsha davrdagi holati haqida dastlabki tasavvurlarni bera oladi.

Olim oʻz kitobidagi materiallarni joylashtirish haqida, ularni kitobxonlarga yetkazish haqida uzoq muddat bosh qotirgan: “Men bu kitobni maxsus alifbe tartibida hikmatli soʻzlar, sajlilar, maqollar, qoʻshiqlar, rajaz va nasr deb atalgan adabiy parchalar bilan bezadim. Qattiq joylarini yumshatdim, qiyin va qorongʻi joylarini yoritdim. Bu ish ustida soʻzlarni oʻz joyiga qoʻyish, kerakli soʻzlarni osonlik bilan topish uchun bir necha yillar mashaqqat tortdim. Nihoyat, kerakli soʻzlarni oʻz joyida koʻzlaydigan, qiyinchiliksiz topa oladigan bir holga keltirdim”.

Asarda koʻplab adabiy parchalar mavjud. Ularning katta qismi xalq ogʻzaki ijodiga mansubdir. Ayniqsa, maqollarning koʻplab namunolari jamlangan. Muhimi, olim ularning mavzu doiralarini, qoʻllanish xususiyatlarini ham koʻrsatib beradi. Jumladan, “Ashich aytur: tubum altun, qamich ayur: men qaydaman?” “Qozon aytur: tubim oltin, choʻmich

aytur: men qaydaman?”

Bu masal o'zining kimligini biladigan tanish kishilar oldida maqtanuvchi kishiga nisbatan aytiladi”. Yoki “Ag'ilda o'g'laq tug'sa, ariqda o'ti unar – molxonada buzoq tug'lsa, ariqda o'ti chiqadi” maqoli keltiriladi, unga shunday izoh beriladi: “Bu maqol ovqat yoki rizq uchun ortiqcha urinish va qayg'urish kerak emasligi uchun aytiladi”. Yana bir misol: “Erik erni yag'lig', ermagu bashi qanlig'. – Tirishqoqning labi yog'liq, erinchoqning boshi qonlik. ... Bu matal yalqovlikni tashlashga, g'ayrat bilan ishlashga undab aytiladi”.

Maqollarning orasida kam so'zlashga, oz so'z bilan ko'p ma'no uqtirishga undaydiganlari ham bor: ta'lim so'zug uqsa bo'lmas, yalim qaya yiqsa bo'lmas. – Ko'p so'zni tushunib bo'lmaydi, qattiq toshni yiqitib (sindirib) bo'lmaydi.

Asarda she'r vaznlarini aniqlashga doir harakatlar mavjudligini ko'rsatadigan dalillar bor. Jumladan: “ko'g” so'zining izohida, she'rning vazni, bu yir ne ko'g uza ul – bu she'r qaysi vaznda?” degan misol uchraydi.

“Erdam bashi til – eng yaxshi xulqning boshi tildir” degan maqol ham Mahmud Qoshg'ariy yozib olgan nodir maqollardan biridir.

Alisher Navoiy ta'lim-tarbiya jarayonlarining nazariy masalalari bilan ham, amaliy masalalari bilan bevosita shug'ullangan buyuk mutafakkirlarimizdan biridir. Uning ta'lim va tarbiya, mudarris, ustoz va shogirdlar haqidagi fikr-mulohazalari qanchalik muhim bo'lsa, ilm-ahliga, ta'lim-tarbiya muassasalariga ko'rsatgan homiyligi, bu sohadagi tashabbus va mehnatlari ham shunchalik qadrlidir. Biz bu yerda faqat “Mahbub ul-qulub” asarini eslash bilan chegaralanishimiz mumkin. Bu asar bevosita ta'lim-tarbiyaga oiddir. Unda adib yuksak insoniy fazilatlar hamda insonlik sha'nini yerga uruvchi qusurlar haqidagi qarashlarini bayon etadi, bu sohadagi o'zining hikmatlarga to'la mulohazalarini izhor qiladi. Bobur, Munis, Ogahiy, Dilshod Barno, Anbar Otin, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy va boshqa adiblarimiz ijodida ta'lim-tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari, uning shakli va mazmuniga oid qimmatli fikrlar mavjud.

Xulosa shuki, sanab o'tilgan fikrlarning bari biz uchun katta nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida ulardan o'rinli foydalanish katta samara beradi.

¹ **Каримов И.** Тарихий хотирасиз келажак йўқ: Тарихчи олим ва журналистлар билан суҳбат // *Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурашимиз*. – Т. 7. – Т.: Ўзбекистон, 1999. – Б. 149.

² **Белинский В.Г.** Адабий орзулар. – Т., 1977. – Б. 90. 3 ўша китоб, 188-б.

³ **Ҳомидий Ҳ.** Кўҳна Шарқ даргалари. Бадиий-илмий лавҳалар. – Т.: Шарқ, 1999. – Б. 28.

⁴ **Форобий.** Афлотун қонунлари моҳияти // *Фозил одамлар шаҳри*. – Т.: Халқ мероси нашриёти, 1993. – Б. 23.

⁵ *Ўша китоб, 30-б.*

⁶ **Форобий.** Фозил шаҳар одамлари қарашлари // *Фозил одамлар шаҳри*. – Т.: Халқ мероси нашриёти, 1993. – Б. 159-160.

⁷ *Ўша китоб, 18-б.*

⁸ **Абу Али ибн Сино.** Шеърлар ва тиббий дoston / Тузувчи А.Ирисов. – Т., 1981. – Б. 51.

⁹ **Абу Али ибн Сино.** Тиб қонунлари. Уч жилдлик сайланма. 1-ж. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. – Б. 90.

¹⁰ **Абу Али ибн Сино.** Тиб қонунлари. Уч жилдлик сайланма. 2-ж. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. – Б. 21.

¹¹ **Абу Райҳон Беруний.** Уйлар, ҳикматлар, нақллар, шеърлар / Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи А.Ирисов. – Т.: Ёш гвардия, 1973. – Б. 22.

¹² *Ўша китоб, 40-б.*

¹³ **Кошқарий Маҳмуд.** Туркий сўзлар девони (*Девону луғот ит-турк*) / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.М.Муталлибов. Уч томлик. I-том. – Т.: Фан, 1960. – Б. 44-45.

¹⁴ *Ўша китоб, 86-б.*

¹⁵ *Ўша китоб, 98-б.*

¹⁶ *Ўша китоб, 100-б.*

¹⁷ **Кошқарий Маҳмуд.** Туркий сўзлар девони (*Девону луғот ит-турк*) / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.М.Муталлибов. Уч томлик. III том. – Т.: Фан, 1963. – Б. 27.

¹⁸ *Ўша китоб, 147-б.*

СОДЕРЖАНИЕ ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Rezume. Maqolada rus tilida sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish va uning mazmunini aniqlashning ayrim masalalari muhokama qilinadi. Sinfdan tashqari ishlarni rus tili darslari bilan bog'lash tamoyiliga muvofiq, u dasturda o'rganilgan til va nutq materialining mazmuni bilan bog'liq.

Tayanch so'zlar: darsdan tashqari ishlar, munosabat, tushuncha, bilim, tahlil, shakllantirish, dunyoqarash, yangilik, mazmun.

Резюме. В статье рассмотрены некоторые вопросы организации внеклассной работы по русскому языку и определено ее содержание. В соответствии с принципом связи внеклассной работы с уроками русского языка, оно соотносится с содержанием языкового и речевого материала, изучаемого по программе.

Ключевые слова: внеклассная работа, отношение, понятие, знание, анализ, формирование, кругозор, новизна, содержание.

Abstract. The article discusses some of the issues of organizing extracurricular work in the Russian language and the definition of its content.

In accordance with the principle of linking extracurricular work with Russian lessons, it correlates with the content of the language and speech material studied in the program.

Key words: extracurricular work, attitude, concept, knowledge, analysis, formation, outlook, novelty, content.

З.М.УРАЗОВА *

Одним из нейтральных вопросов организации внеклассной работы по русскому языку является определение ее содержания. В соответствии с принципом связи внеклассной работы с уроками русского языка оно соотносится с содержанием языкового и речевого материала, изучаемого по программе. Наряду с этим на внеклассных занятиях можно рассматривать и такие вопросы, которые непосредственно не связаны с программой по русскому языку, но которые интересуют учащихся и способствуют расширению их лингвистического кругозора.

Таким образом, содержание внеклассной работы по русскому языку составляют два круга вопросов: вопросы, связанные с программным материалом, направленные на углубление знаний учащихся по русскому языку и способствующие привитию практических навыков русской речи; вопросы, не связанные с учебным материалом, предусмотренные программой, способствующие расширению общего кругозора учащихся, представляющие дополнительный материал для речевой тренировки.

Первый круг вопросов достаточно широк. Он охватывает все разделы школьного курса русского языка. Тематика их, в основном, соответствует темам, изучаемым на уроках, но в целях пробуждения у учащихся интереса к ним формулируются они несколько иначе, например: «Сколько слов в русском языке?» (беседа о словарном богатстве русского языка, которую можно проводить в III или в IV классе). «В мире слов», «В музее слов» (беседы о происхождении слов), «Как рождаются новые слова?», «Кладовые слов» (беседы о словарях) и др. Беседы на перечисленные и подобные темы сопровождаются выполнением упражнений и задания, способствующих привитию практических навыков употребления рассматри-

* **Уразова Зульфия Муртазаевна**, к.п.н., доцент кафедры «Дистанционное образование» ТГПУ.
E-mail: zulfiyaurazova@gmail.com

ваемого языкового материала в речи.

Второй круг вопросов отличается от первого своей новизной и информативностью. Сюда входят такие сведения, с которыми учащиеся на уроках не встречаются. Поэтому ученики младших классов с интересом слушают беседы на темы: «Как люди научились говорить?», «Почему люди говорят на разных языках?», «Русский язык на земном шаре», «Как люди научились писать?», «Языки и народы», «Говорят ли животные?» и др.

Учителю важно помнить, что в выборе и подаче этого разнообразного материала должно быть чувство меры, диктуемое возрастными особенностями учащихся. Сведения по некоторым темам могут быть даны в несколько приемов, в разных классах. В таком случае каждая последующая информация будет шагом вперед в раскрытии содержания рассматриваемого вопроса. Например, беседы из циклов «В мире слов», «В музее слов», «Почему мы так говорим?», «Правильно ли мы говорим?» могут проводиться во всех классах и не один раз в каждом классе, но содержание этих бесед каждый раз должно быть новым.

Содержание внеклассной работы не является чем-то изначально данным и неизменным. Отбирая материал для занятий во внеурочное время, учитель исходит из общих целей и задач обучения русскому языку, указанных в учебной программе, из целей и задач внеклассной работы по данной дисциплине, принимает во внимание специфику русского языка как учебного предмета, отношение к нему школьников, их запросы, а также направленность лингвистических интересов, учитывает конкретные условия работы школы и особенности работы класса. Вот почему для внеклассной работы по русскому языку не может быть какой-то универсальной программы, предлагающей определенное содержание и регламентирующей работу по возрастным группам учащихся. Поскольку при определении содержания внеклассных занятий учителю необходимо принимать во внимание два плана – личный, ученика (учет и удовлетворение запросов), и обязательный, учебной программы по предмету, необходимо рассмотреть вопросы лингвистических интересов учащихся и связи классных и внеклассных занятий¹.

Изучение лингвистических интересов младших школьников показывает, что детей привлекают и программные, и непрограммные разделы. Интересы, связанные с программным материалом, как правило, оказываются привязанными к тому классу, где изучается та или иная заинтересовавшая школьников тема. Интересы к непрограммным темам, наоборот, оказываются сквозными, проходят через все классы, причем интенсивность их от года к году возрастает. От класса к классу растет и число учеников, которые задают вопросы, выходящие за пределы программы. Несмотря на их многообразие, все они, в основном, сосредоточены вокруг восьми тем. Детей интересует: происхождение языка, как средства общения; возникновение русского языка, языки мира; развитие русского языка; словарное богатство современного русского языка; образование слов и их этимология, ономастика; история письменности, книгопечатание; история обучения русскому языку; учебники русского языка; практическое овладение русским языком.

Изучение запросов учащихся позволяет установить основные направления внеурочной работы по русскому языку. Содержание внеклассной работы должно быть соотнесено и с обязательной учебной программой. Если раньше при определении содержания внеклассной работы высказывались разные точки зрения отно-

сительно ее связи с материалом, изучаемым на уроках, то в настоящее время основой внеурочных занятий по русскому языку можно считать действующую программу, потому что она включает основные аспекты науки о русском языке.

Программа выделяет два взаимосвязанных направления в обучении русскому языку: ознакомление учащихся с основами языковой теории, и на ее основе, и в тесной связи с ней выработку у школьников навыков владения языком, как навыков правописания, так и пользования связной устной и письменной речью.

Хотя выбор того или другого направления для внеклассных занятий диктуется особенностями данного класса, условиями работы конкретной школы, следует обратить внимание, прежде всего, на те разделы, которые важны для каждого ученика, для любого класса или школы.

Теоретическое направление требует включения, в первую очередь, разделов, имеющих большое образовательно-воспитательное значение. Таким в программе является, например, раздел «Общие сведения о языке». Нельзя, однако, исходить при выборе темы лишь из особенностей лингвистических интересов учащихся.

Задачи обучения русскому языку требуют внимания на внеклассных занятиях и к вопросам правописания, фонетики, грамматики, т.е. к тем разделам, которые вызывают у школьников значительно меньший интерес. Эти разделы также обладают немалыми возможностями для показа и богатств языка, и особенностей его как явления изменяющегося, развивающегося.

Объем выносимого на внеклассные занятия программного материала определяется самим учителем вне зависимости от избранного материала – теоретического или прикладного. Необходимость совмещения во внеклассной работе интересных, с точки зрения ученика, тем и таких разделов, которые далеки от его лингвистических интересов, предполагает разные подходы к сочетанию привлекательных и непривлекательных элементов в избранном направлении.

При проведении внеклассных занятий учитель не должен забывать о том, что активная заинтересованность и творческая деятельность учащихся являются показателями эффективности каждого занятия и всей работы в целом.

Соблюдение этих условий помогает учителю регулировать весь ход внеурочной работы и находить оптимальные варианты занятий, позволяющих более успешно осуществлять задачи воспитания школьников.

Наиболее распространенными видами внеклассных занятий являются игры, викторины, кроссворды, КВН, олимпиады. Как на уроках, так и во внеурочное время игра оказывает большое внимание на познавательную деятельность учащихся. В результате систематического ее использования в учебном процессе у детей развиваются основные процессы мышления: сравнение, анализ, умозаключение. Игры не только несут в себе эмоциональный заряд, но и, забавляя, учат.

А. Барто подчеркнула: «Словесная игра приучает ребенка любить слово, понимать душу слова»². Дети любят переставлять звуки в слове, заменять один звук другим, поражаясь тому, что этот слог может изменить смысл слова.

Успех проведения недели русского языка во многом зависит от того, насколько своевременно и качественно будет осуществлена подготовительная работа. Поэтому обсуждение идеи и содержания предметной недели должно начинаться уже на первых педагогических советах. При проведении недели русского языка создаются условия для развития познавательной и творческой активности уча-

щихся и повышения профессиональной компетентности учителей.

На недели русского языка могут решаться следующие задачи: вовлечение учащихся в самостоятельную творческую деятельность, повышение их интереса к изучаемым учебным дисциплинам; выявление учащихся, обладающих творческими способностями, стремящихся к углубленному изучению определенной учебной дисциплины или в целом образовательной области; совершенствование профессионального мастерства педагогов через подготовку, организацию и проведение внеклассных мероприятий.

Одной из главных форм внеклассной воспитательной работы был и остается классный час. При проведении классного часа по русскому языку воспитывается любовь и уважение к родному языку, формируются навыки речевого общения. Загадки, ребусы, скороговорки являются игровым материалом для повышения эффективности урока, развития познавательной активности детей, творческого воображения, образного мышления. Загадка учит задумываться над закономерностями, совершающимися в природе, приучает к наблюдательности, развивает художественное чутье.

Различные формы внеклассных мероприятий прививают интерес учащихся к предмету, желание его знать и изучать. При организации внеклассной работы в начальных классах учитель должен учитывать психологические особенности младших школьников, что поможет ему в дальнейшем не только грамотно построить учебно-воспитательный процесс, но и способствовать наиболее качественному усвоению детьми учебного материала. «Учителю также важно помнить, что организация внеклассной работы в школе опирается на общедидактические и методические принципы. На них необходимо ссылаться всякий раз, когда приходится планировать учебную деятельность с использованием данной формы работы»³.

При проведении внеклассных занятий учитель не должен забывать о том, что активная заинтересованность и творческая деятельность учащихся являются показателями эффективности каждого занятия и всей работы в целом.

Соблюдение этих условий помогает учителю регулировать весь ход внеурочной работы и находить оптимальные варианты занятий, позволяющие более успешно осуществлять задачи воспитания школьников.

Таким образом, систематически и планомерно осуществляемая внеклассная работа по русскому языку в начальной школе имеет большое образовательно-воспитательное значение и способствует овладению русским языком как средством общения.

СОВРЕМЕННЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ В СПОРТЕ КАК ОТДЕЛЬНЫЙ ВИД ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Rezume. Maqolada sport menejmentining rivojlanishi, jismoniy madaniyat bo'yicha yuqori malakali va tajribali mutaxassislarining etishmasligi haqidagi nazariy mulohazalar keltirilgan. Sport bo'limlari va yo'nalishlarini rivojlantirish va kengaytirish bo'yicha fikrlar yuritilgan.

Tayanch so'zlar: мене́джмент, спорт, ривожланиш, малака.

Резюме. Статья содержит теоретические рассуждения о развитии менеджмента в спорте, нехватке высококвалифицированных и опытных специалистов в физической культуре, развитии и расширении спортивных секций и направлений.

Ключевые слова: мене́джмент, спорт, развитие, опыт.

Abstract. Article contains theoretical discussions on the development of management in sport, lack of highly qualified and experienced specialists in physical culture. Development and expansion of sports sections and directions.

Key words: management, sports, development, experience.

У.Р.РАДЖАПОВ *

С развитием рыночной экономики, в частности, в нашей стране, термины «менеджмент», «менеджер» быстро и прочно вошли в нашу жизнь и наш словарный обиход, заменил такие термины, как «управление», «управленческая деятельность», «руководитель», «директор». Хотя все эти слова являются синонимами по отношению друг к другу, термин управление имеет более широкий смысл.

Вообще, «управление» – это воздействие управляющей системы (субъекта управления) на управляемую систему (объект управления) с целью перевода управляемой системы в требуемое состояние. В частности, в роли субъекта управления выступает менеджер. Но прежде, чем говорить о менеджере и его функциях, надо ввести понятие менеджмент. Этот термин произошел от английского management – управление, которое имеет происхождение от латинского manus – рука менеджмент. Менеджмент – это самостоятельный вид профессиональной деятельности, направленный на достижение в ходе любой хозяйственной деятельности фирмы, действующей в рыночных условиях, определенных намеченных целей путем рационального использования материальных и трудовых ресурсов с применением принципов, функций и методов экономического механизма менеджмента¹.

Это понятие более узкое и применяется лишь к управлению социально-экономическими процессами на уровне фирмы, действующей в рыночных условиях. Если немного раскрыть определение – менеджмент, то мы увидим, что в него входит:

- 1) изучение рынка (спроса, потребления) – маркетинг и прогнозирование;
- 2) производство продукции с минимальными затратами и реализация ее с максимальной прибылью;
- 3) управление персоналом, следовательно, знание социологии, психологии, а также анализ информации и разработка программ для достижения поставленной цели.

Это было представлено общее понятие о менеджменте, а менеджмент в спорте представляет собой самостоятельный вид профессиональной деятельности, направленный на достижение целей и реализацию поставленных задач в рамках проекта спортивной организации, которая действует в условиях рынка путем рационального

* **Раджапов Усмонбай Рахимович**, к.п.н., доцент кафедры «Физической культуры» ТГПУ. E-mail: radjapov.1971@mail.ru

использования материальных, трудовых и информационных ресурсов. Иными словами, менеджмент в спорте – это теория и практика эффективного управления организациями спортивной отрасли в рыночных условиях. И так менеджмент в спорте, как особый вид профессиональной деятельности управленцев в спортивной отрасли, возникает в результате разделения и кооперации их труда. Причиной появления спортивных менеджеров стала рыночная экономика, предъявившая особые требования к менеджерам в условиях экономической конкуренции.

В спортивном менеджменте также имеется классификация уровней управления, функции и принципы.

1. Классификация уровней: а) стратегический уровень; б) тактический уровень; в) исполнительский уровень.

Стратегический уровень – это руководители спортивных школ, спорткомплексов, президенты спортивных клубов и федераций и т.п.;

тактический уровень – руководители управлений, спортивных отделов, департаментов и т.п.;

исполнительский уровень – администраторы, менеджеры, тренеры, начальники команд, медицинский персонал и т.п.

2. Основные функции спортивного менеджера: а) управления спортом в государственных органах на муниципальном, районном уровнях; б) заниматься планированием, организацией и управлением соревнований: чемпионатов района, города, области, республики, мира и Европы, Олимпийских игр; в) создание и управление спортивными бизнес-проектами, коммерческими турнирами, спортивными фестивалями, массовыми соревнованиями; г) представление интересов спортсмена в качестве агента или представителя для подготовки и подписания профессиональных и рекламных контрактов.

3. Основные принципы спортивного менеджмента: а) акцент на перспективы роста и дальнейшего развития спортивной фирмы (организации); б) постоянный анализ экономической и социальной ситуации; в) кадровой политики (подбор и расстановка персонала по рабочим местам); г) выбор финансовой политики (определение ожидаемого уровня прибыли).

Изложенные принципы позволяют: улучшить взаимоотношения между сотрудниками для повышения эффективности результатов работы; выявлять потребности работников и изыскивать возможность их удовлетворения; оказывать влияние на членов организации и привлекать их к решению задач, стоящих перед организацией.

Спортивных менеджеров также подразделяют и по видам профессиональной деятельности: генеральный менеджер; менеджер по персоналу организации; менеджер по рекламе; менеджер по маркетингу; менеджер – представитель спортсмена.

Частично разобрав, что из себя представляет спортивный менеджмент, на какие уровни он делится, и какие функции он производит, можно перейти к анализу состоянию на сегодняшний день и перспективы развития на будущее. В последние годы в Узбекистане наблюдается значительный рост интереса к спорту. Государство и частный бизнес выделяют большие средства на развитие спорта, однако далеко не всегда это приносит ожидаемый результат. Как следствие, некоторые владельцы спортивных клубов вынуждены распускать их по причине убыточности. В связи с этим, все чаще уделяется внимание важности грамотного спортивного менеджмента, так как только профессионалы в данном вопросе способны эффек-

тивно управлять спортивными инвестициями. По этой причине со стороны различных спортивных организаций все больше растет интерес именно к таким специалистам. Таким образом, менеджмент в спорте является сегодня важнейшим фактором развития и функционирования физической культуры. Хотя еще совсем недавно менеджменту практически не уделялось серьезного внимания. К примеру, спортивным управлением занимались сами тренеры или инструкторы. То есть они совмещали учебно-воспитательную и тренерскую работу с управлением клубом или спортивной федерацией². Современный же менеджмент в спорте как отдельный вид профессиональной деятельности возник в результате появления рыночной экономики. Жесткие условия экономической конкуренции стали предъявлять особые требования как раз к спортивным менеджерам, и перекладывание функций менеджера на плечи тренеров и игроков здесь было уже нельзя. Это стало просто невыгодно по причине крайне низкой эффективности данных управленческих конструкций в современных экономических условиях.

Поскольку рынку свойственны неопределенность и риск, это требуют от спортивных менеджеров не только теоретических знаний, но и серьезного опыта данной работы, ответственности и самостоятельности в принимаемых решениях. Профессионализм такого менеджера проявляется в доскональном знании технологии управления организацией, законов рынка, а также в умении организовать слаженную работу всего коллектива и умении прогнозировать развитие организации.

Количество же профессионально подготовленных спортивных менеджеров едва превышает несколько тысяч, если не сотен. Все это означает, что рынок труда в данной сфере только начинает развиваться. Стоит ли говорить о том, что современному узбекскому спорту жизненно необходимы сегодня не только яркие спортсмены и тренеры, но и профессиональные менеджеры, агенты, маркетологи и экономисты, способные рационально и успешно управлять коллективом и вести всю финансово-хозяйственную деятельность. Без качественного менеджмента в спорте частные организации просто не смогут элементарно выжить в условиях рынка, а государственные структуры просто не смогут грамотно готовить спортсменов к крупнейшим международным соревнованиям.

Перспектива развития менеджмента и спортивного менеджмента включительно собирается двигаться по следующим направлениям: рациональное сочетание рынка и государственного регулирования; широкое использование стратегического планирования и управления в деятельности организации; постоянная корректировка целей организации как реакция на изменения внешней среды; достижение стратегических и оперативных целей организации за счет оптимального распределения материальных, трудовых и финансовых ресурсов по основным направлениям деятельности организации; разработка новых методов и приемов управления, позволяющих организации более гибко адаптироваться к изменениям внешней; резкое повышение уровня квалификации и искусства менеджеров в управлении организацией; использование в практике управления оптимальных решений, выбранных на основе тщательного анализа альтернативных вариантов решения проблемы; совершенствование структур управления большей децентрализацией функций; максимальное использование инноваций, экономико-математических методов, ЭВМ; развитие информационных систем, широкое использование глобальных информационных сетей; привлечение сотрудников к управлению организацией.

OILANING TARBIVAVIY IMKONIYATLARI VA UNI TASHXISLASH

Rezume. Qon-qarindoshlik rishtasi oila a'zolari o'rtasida o'zaro hurmat, bir-birini tushunish, qo'llab-quvvatlash, mehr-muhabbatga asoslangan munosabatni qaror toptiradi. Ijobiy mazmunga ega bu munosabat ota-onalar va oilaning katta yoshli vakillari (buva-buvilar) tomonidan farzandlar tarbiyasini to'g'ri, oqilona yo'lga qo'yish imkonini beradi. Farzandlar tarbiyasini tashkil qilishda har bir ota-ona o'z oilasining tarbiyaviy imkoniyati baholay olishi zarur. Oilaning tarbiyaviy imkoniyatlarini tashxislash uning darajasi to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'lishni ta'minlaydi. Maqolada shu haqida so'z yuritiladi.

Tayanch so'zlar: oila, tarbiya, imkoniyat, tarbiyaviy imkoniyat, oilaning tarbiyaviy imkoniyati, tashxislash, oilaning tarbiyaviy imkoniyatini tashxislash.

Резюме. Родственные отношения способствуют укреплению отношения между членами семьи, основанные на взаимоуважении, взаимопонимании, поддержке и любви. Отношения с таким положительным содержанием позволяют родителям и старшим членам семьи (бабушкам и дедушкам) правильно воспитать своих детей. Организуя воспитание детей, каждый родитель должен уметь оценивать образовательный потенциал своей семьи. В статье говорится о том, что диагностика воспитательного потенциала семьи позволяет узнать о ее воспитательном уровне.

Ключевые слова: семья, воспитание, возможность, воспитательный потенциал, воспитательный потенциал семьи, диагностика, диагностика воспитательного потенциала семьи.

Abstract. Family relationships help to strengthen relationships between family members based on mutual respect, understanding, support and love. Relationships with such positive content allow parents and older family members (grandparents) to properly raise and educate their children. When organizing the education of children, each parent should be able to assess the educational potential of their family. The article says that the diagnosis of the educational potential of a family makes it possible to learn about its educational level.

Key words: family, education, potential, educational potential, educational potential of a family, diagnosing, diagnosing the educational potential of a family.

Oila har bir inson hayotida muhim o'rin tutadigan qadriyat sanaladi. Zero, oilada insonning moddiy, ma'naviy va reproduktiv ehtiyojini qondirishga xizmat qiluvchi mehr-muhabbat, muloqot, bir-birini tushunish, bir-birini qo'llab-quvvatlash, bir-biriga g'amxo'rlik ko'rsatish kabi ruhiy omillar mavjud. Shaxsning oila a'zosi sifatida nafaqat ma'naviy, shu bilan birga moddiy ehtiyojlarini qondira olishi imkoniyatiga ko'ra, oila o'ziga xos tarbiya maskani, muhiti sanaladi. Binobarin, "oila bola uchun eng asosiy tarbiya muhiti bo'lib, bu muhitda shaxs kamoloti uchun muhim hisoblangan xulq-atvor, iroda, xarakter va dunyoqarash shakllanadi. Bola oila timsolida jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy qiyofasini ko'radi, jamiyat talablari mohiyatini ilk bora shu kichik jamoa orasida, oilaviy munosabatlarni tashkil etish jarayonida anglaydi"¹.

Ijtimoiy birlashma sifatida oila muayyan vazifalarni hal qiladi. Bugungi kunda yosh

X.A. RAXMATOVA *

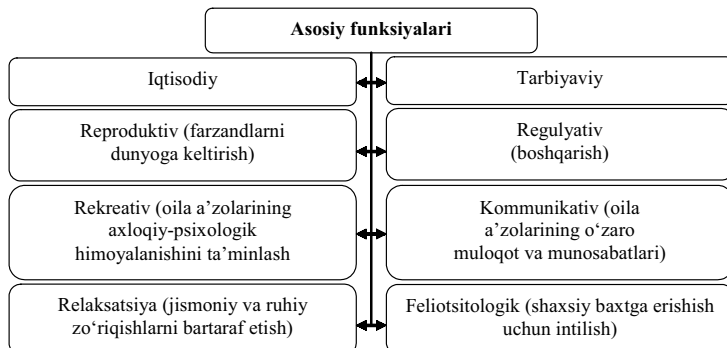
N.M. XO'JANAZAROVA *

* **Рохматова Хайрихон Аширралиевна**, Наманган ДУ, "Педагогика назарияси ва тарихи" кафедраси, п.ф.н., доцент. **E-mail:** хаурихон0907@inbox.uz

* **Хўжаназарова Наргиза Мирзамаҳмудовна**, Қўқон ДПИ, "Мақтабгача таълим" кафедраси катта ўқитувчиси. **E-mail:** nilufar07@bk.ru

¹ *Pedagogika nazariyasi va tarixi. 1-qism. Pedagogika nazariyasi: Darslik / M.X. Toxtaxodjayeva va b.; prof. M.X. Toxtaxodjayevaning umumiy tahr. ostida. – T.: Moliya-iqtisod, 2007. – 196-b.*

avlodni kamol toptirish yo'lida zamonaviy oila tomonidan hal qilinadigan vazifalar² quyidagilardan iboratdir (1-rasm):

1-rasm. Oilaning asosiy funksiyalari

Oilaning tarbiyaviy imkoniyati u tomonidan asosiy funksiyalaridan birining bajarilishida ko'zga tashlanadi.

Imkoniyat (lot. "potentia" – kuch) – har qanday muammoni hal qilish, aniq maqsadga erishish uchun qo'llash mumkin bo'lgan manba, vosita hamda resurslar; ma'lum bir shaxs, jamiyat, davlatning muayyan sohadagi vazifalarni bajarish, muammolarni hal qilishga bo'lgan quvvati, kuchi, qobiliyati.

Oilaning tarbiyaviy imkoniyati – oilaning farzandlarni har jihatdan sog'lom qilib tarbiyalovchi omillar, sharoitlarga, oilaning sog'lom muhit, sog'lom turmush tarzi ega bo'lishi hamda farzandlarni oilaviy hayotga samarali tayyorlashdagi kuch-quvvati, qobiliyati.

Oilaning tarbiyaviy imkoniyati murakkab tuzilmaga, tuzilmaning o'zi esa, muhim tarkibiy qismlarga egaligida aks etadi. Mavjud qismlar oilaning pedagogik, ijtimoiy-psixologik, madaniy va qadriyatli, ijtimoiy-iqtisodiy, texnik va gigienik hamda demografik xarakterga ega imkoniyatini yoritadi. Ularning barchasi oilada farzandni har tomonlama sog'lom qilib voyaga yetkazish uchun zarur bo'lgan sharoitlar sanaladi.

Farzandlar tarbiyasida muvaffaqiyata erisha olish uchun oila ma'lum tarbiya mexanizmlariga ega bo'lishi zarur.

Oilaviy tarbiya mexanizmlari – individual tarbiyaviy imkoniyatlari asosida oila tomonidan farzand tarbiyasini samarali tashkil etishda qo'llaydigan vosita va usullari³.

Ota-onalarning vakolatlari, oilaviy ta'lim uslublari, oilaviy an'analar, bo'sh vaqtni tashkil etish uslubi oilaviy tarbiyaning asosiy mexanizmlari hisoblanadi.

Oila an'analar (yoki oilaviy an'analar) – oilaning tabiiy va ijtimoiy ehtiyojlari asosida vujudga kelib, avloddan-avlodga meros sifatida o'tish orqali oila a'zolarining ma'naviy shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-madaniy hodisa⁴.

Mehmon kutish, mehmonga borish, turli mehnat jarayonlari, hasharlar, turli gurunglar (to'y, yangi uyga ko'chish marosimlari), sayillar, oilaviy an'analar (tug'ilgan kun, fuqarolik pasporti, umumiy o'rta, o'rta maxsus hamda oliy ma'lumotga egalik to'g'risidagi attestat va diplom, davlat mukofotlarini olish kabi holatlarni nishonlash) va musobaqalar oilaviy an'analarning o'ziga xos ko'rinishlari bo'lib, farzand tarbiyasini tashkil qilishda muhim tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Farzandlarni oilaviy an'ana, qadriyat, urf-odatlar bilan tanishtirish orqali ularning bu jarayonlarda ishtirok etishi uchun sharoit yaratilsa, u holda oilaviy an'analarning tarbiyaviy

² Shoumarov G'.B. va b. Oila psixologiyasi / Prof. G'.B. Shoumarov tahriri ostida. – T.: Sharq, 2008. – 47-62-b.

³ https://studme.org/1527092124184/pedagogika/vospitatelnyy_potentsial_semi

⁴ Inoyatov U.I., Muslimov N.A., Usmonboyeva M., Inog'omova D. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob: Metodik qo'llanma. – T.: TDPU, 2012. – 118-b.

ta'siri sezilarli darajada oshadi.

Oilaning tarbiyaviy imkoniyatini o'rganish va tahlil qilish mazkur muhitda farzandlar tarbiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi talablarni inobatga olish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi: ota-onalarning o'z farzandlari, ularning xulq-atvori, ruhiyati, xarakteri to'g'risida yetarli bilimlarga ega bo'lishi; farzandlarni ularning yosh, psixologik hamda fiziologik imkoniyatlarini hisobga olgan holda oilaviy munosabatlar va faoliyat tizimida doimiy, faol ishtirok etishlari uchun sharoit yaratish; ota-onalarning o'zlarini o'zlarini, shuningdek, oilaviy munosabatlarni takomillashtirib borishi; farzandlarni ular balog'atga yetishishdan boshlab, oilaviy hayotga tayyorlab borish.

Oilaning tarbiyaviy imkoniyatini quyidagi mezonlarga ko'ra baholash mumkin:

- oilaning sog'lom psixologik muhitga egaligi;
- oilaning shaxs ijtimoiy-psixologik ehtiyojlarini qondirish qobiliyati;
- ota-onalarning pedagogik madaniyati darajasi;
- oilaviy munosabatlarning xarakteri;
- oilaning turli ijtimoiy institutlardan zarur vaziyatlarda yordam so'rash qobiliyati.

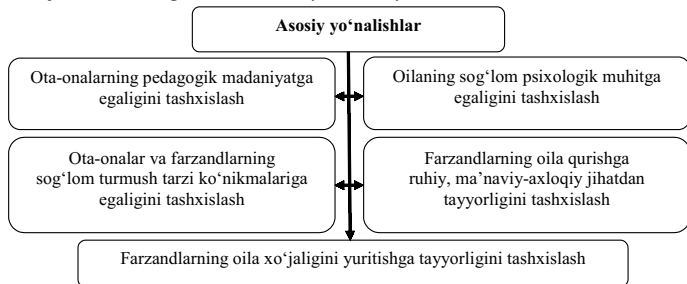
Oilaning tarbiyaviy imkoniyatlarini baholaganda, bolalarning xulq-atvori va ta'limini kuzatish, ota-onalarning tarbiyaviy faoliyati, oilalarga tashrif buyurish, oilalar va ularning o'quvchilari bilan individual suhbatlar, bolalarni nazorat qilish va tekshirish, ota-onalar, shuningdek, bolaning yondashuvi nuqtai nazaridan oilaviy munosabatlar mazmunini rasmlarda aks ettirish, ota-onalar va bolalarga "Tugallanmagan jumlar" metodi bilan ishlashni taklif qilish kabi usullaridan foydalanish tavsiya etiladi⁵.

Yosh avlodni har tomonlama kamolga yetkazishda oilaning tarbiyaviy imkoniyatlarini tashxislash va tashxis natijalariga ko'ra oila tarbiyasi samaradorligini oshirish choralarini belgilash pedagogik diagnostika oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Oilaning tarbiyaviy imkoniyatlarini tashxislash – uning farzandlarni har jihatdan sog'lom qilib tarbiyalovchi omillar, sharoitlar, xususan, sog'lom muhit va sog'lom turmush tarzi ega bo'lish hamda farzandlarni oilaviy hayotga samarali tayyorlashdagi kuch-quvvati, qobiliyatini o'rganish, tahlil qilish va baholash.

Farzandlarning jismoniy, ruhiy va ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk bo'lib kamol topishlarida oilaning iqtisodiy ta'minlanganligi, ota-onalar hamda oilada yashovchi keksa avlod vakillarining ijtimoiy faolligi, oila a'zolarining o'zaro va atrofdagilar (qo'ni-qo'shnilar, qarindosh-urug'lar, hamkasblar, tengdoshlar) bilan o'zaro samimiy munosabati, ota-onalarning o'z farzandlarining hayotiy intilishlari, xohish-istaklarini tushuna olishi, shuningdek, ularning muayyan qobiliyatga egaliklarini o'z vaqtida anglashi, oilada mehnat taqsimotining to'g'ri, oqilona tashkil etilganligi, ota-onalar va keksa avlod vakillarining farzandlarga teng huquqlilik asosida munosabatda bo'lishi, yoshligidan farzandlarni oilaviy hayotga har tomonlama tayyorlay olishi, ularda oila xo'jaligini yuritish ko'nikma va malakalarini shakllantirishga e'tibor qaratishi muhim ahamiyatga ega.

O'z mohiyatiga ko'ra, oilaning tarbiyaviy imkoniyatlari tashxislash quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi (2-rasm):

2-rasm. Oilaning tarbiyaviy imkoniyatlarini tashxislash yo'nalishlari

⁵ <https://urok.1sept.ru/articles/412578>

Farzandlarni tarbiyalashda oilada sog'lom psixologik muhitning qaror topganligi muhim ahamiyat kasb etadi. Sog'lom psixologik muhit mavjud bo'lgan oila odatda "sog'lom oila" deb nomlanadi.

Sog'lom oila – oila a'zolari axloqiy e'tiqod, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalariga ega bo'lgan, psixologik jihatdan bir-birini tushunadigan va o'zaro qo'llab-quvvatlaydigan, moddiy jihatdan yetarlicha ta'minlangan oila.

Oilaning sog'lomligi – uning ijtimoiy ko'rsatkichi bo'lib, jamiyat, mahalladagi o'rni, mavqeini ham belgilab beradi.

Sog'lom oilalarda, odatda, uning a'zolari bir-birlariga hurmat bilan munosabatda bo'ladi, har bir sub'ektning qiziqishlari, xohish-istaklaridan xabar bo'linadi, ijobiy mazmunga ega hayotiy intilishlari o'zaro qo'llab-quvvatlanadi. Qolaversa, farzandlar tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan oila an'analari shakllanadi. Oilaviy qadriyatlar ota-onalar, farzandlar, kekxa yoshli oila a'zolari o'rtasida hamjihatlik, ahillikni qaror toptirishga xizmat qiladi. Shaxslararo munosabatlar ma'naviy-axloqiy tamoyillarga muvofiq amalga oshiriladi.

Bunday oilada har qanday zo'ravonlik, kamsitish, huquqiy tengsizlik, kimgadir alohida imtiyoz berish kabi holatlar inkor qilinadi. Aksincha, oilaga taalluqli bo'lgan barcha masalalar imkon qadar ota-onalar, oilaning kekxa yoshli a'zolari o'rtasida, ayrim holatlarda farzandlar ishtirokida o'zaro maslahat asosida hal qilinadi. Odatda, sog'lom oilaning a'zolari ijtimoiy jihatdan ham faol bo'ladi. Eng muhimi, sog'lom oilaning a'zolari ularning axloqan yetuk, jismonan, ruhan tetik bo'lishlariga yordam beradigan odatlarni o'zlashtiradi.

Boshqacha aytganda, sog'lom oilalarda ijtimoiy axloq talablariga rioya qilinadi. Ya'ni, oila a'zolari tomonidan spirtli ichimliklarni, giyohvand, tamaki mahsulotlarini iste'mol qilish, tartibsiz jinsiy hayot, ishratparastlik, bir-birlariga qo'pol muomalada bo'lish, jismoniy hamda ruhiy zo'ravonlik inkor qilinadi. Bu kabi ijtimoiy axloq talablariga bo'ysunmaslik, ularga zid ish ko'rish oilaning nosog'lomligidan dalolat beradi.

Nosog'lom oila – oila a'zolari axloqiy e'tiqod, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalariga ega bo'lmagan, aksincha, tartibsiz hayot kechiradigan, shaxslararo munosabatlarda axloqsizlik, qo'pollik, ruhiy bosim ustuvor bo'lgan, psixologik jihatdan bir-birini tushunmaydigan va o'zaro qo'llab-quvvatlamaydigan, moddiy jihatdan ta'minlanmagan oila.

Bu kabi oilalarning a'zolarida ko'p holatlarda ruhiy, ba'zan jismoniy nosog'lomlik ko'zga tashlanadi. Ularda ijtimoiy axloq me'yorlaridan og'ish – jinoyat, surunkali ravishda giyohvand moddalar, tamaki mahsulotlari hamda spirtli ichimliklarni iste'mol qilish, betartib jinsiy hayot kechirishga moyillik kuzatiladi.

Farzandlar tarbiyasida muhim o'rin tutish uchun oilada sog'lom muhit, shaxslararo iliq, samimiy munosabatlarni qaror toptirish muhimdir. Aks holda oiladagi muhit farzandlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ular tomonidan turli deviant va delikvent xulq-atvorlarning o'zlashtirilishiga sabab bo'ladi.

Psixologik nuqtai nazardan "oilaning salomatligi ma'naviy-axloqiy, individual psixologik, ijtimoiy-psixologik, psixologik-somatik, bioenergetik kabi darajalar bilan belgilanadi"⁶.

Oilaning sog'lom hamda nosog'lomligini belgilashda unda qaror topgan psixologik muhit (oilalarning a'zolari o'zaro bir-birlarini tushunishlari, qo'llab-quvvatlashlari, zarur vaziyatlarda bir-birlariga yordam ko'rsatishlari), ota-onalarning pedagogik madaniyati (oilalarning xohishlarini yuritish, oilalarning byudjetini shakllantirish, farzandlarni tarbiyalash), farzandlarning mehnat malakalari (oilalarning xohishlarini yuritish va mehnat taqsimotidagi ishtiroki) hamda ularning oilalarning qurilishiga tayyorligi (nikoh va oilaning mohiyatini tushuna olishi, oilalarning iqtisodiyotini shakllantirish, farzandlar tarbiyasini tashkil etish, oilalarga tegishli bo'lgan muammolarni hal qilishda mas'uliyatni anglashi) tashxislanadi.

Pedagogik diagnostikaning barcha yo'nalishlarida bo'lgani kabi oilaning tarbiyaviy imkoniyatlarini tashxislashda bir guruh tashxislovchi metod va metodikalar qo'llaniladi.

⁶ https://studme.org/137476/psihologiya/urovni_psihologicheskogo_zdorovya_semi

O'qituvchi, tadqiqotchi hamda psixolog tashxis maqsadidan kelib chiqqan holda oilaning tarbiyaviy xarakterga ega u yoki bu jihatlarini tashxislaydi. Bunda tashxis maqsadining aniq bo'lishi nihoyatda muhim.

Oiladagi psixologik muhit hamda oila a'zolari o'rtasidagi munosabat, ushbu munosabat mazmunini belgilovchi muloqotning o'rnini baholashda "Oiladagi psixologik muhit holatini o'rganish" hamda "Oilaviy munosabatlarda muloqotning qanday mazmunga ega bo'lishini xohlaysiz?" testlari amaliy fhamiyatga ega.

Shunday qilib, oilaning tarbiyaviy imkoniyatlarga egaligi shaxsning ruhiy, jismoniy, axloqiy jihatdan kamolga etishida muhim o'rin tutadi. Shu sababli pedagogik diagnostikada har oilaning tarbiyaviy imkoniyatga egaligini o'rganish, uning darajasini tashxislashga e'tibor qaratiladi. Oilaning tarbiyaviy imkoniyatlarga egaligini tashxislashda uning farzandlarni har jihatdan sog'lom qilib tarbiyalovchi omillar, sharoitlar, xususan, sog'lom muhit va sog'lom turmush tarzi ega bo'lish hamda farzandlarni oilaviy hayotga samarali tayyorlashdagi kuch-quvvati, qobiliyati o'rganiladi. Bu yo'nalishda tashxislashni amalga oshirish oilaning farzandlar tarbiyasidagi o'rnini va rolini kuchaytirish, mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish choralarini belgilashga yordam beradi.

ПРИМЕНЕНИЕ ПРОГРАММЫ «PLICKERS» В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Резюме. Мазкур мақолада Plickers ахборот дастурини таълим жараёнига татбиқ қилиш хусусида фикр юритилади. Эътироф этилаётган ахборот дастурини дарсларда самарали қўллаш ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини қисқа вақт оралиғида назорат қилиш ва тегишли коррекцион ишларни амалга ошириш имконини беради.

Таянч сўзлар: таълим, ўқитиш усуллари, замонавий ахборот технологиялари, анкета сўрови, таълим жараёни, онлайн-таълим, замонавий жамият.

Резюме. В данной статье дается представление о применении информационной программы Plickers, которая значительно ускоряет процесс контроля знаний, умений и навыков учащихся, а также практически мгновенно выдает результаты.

Ключевые слова: образование, методы обучения, современные информационные технологии, анкетирование, процесс обучения, онлайн-обучение, современное общество.

Abstract. This article gives an idea of the application of the Plickers information program, which significantly speeds up the process of monitoring the knowledge, skills and abilities of students and also gives results almost instantly.

Key words: education, teaching, methods, modern information technologies, learning process, online learning, modern society.

Р.Р.САДИКОВА

Учение не должно сводиться к бесперерывному накоплению знаний, к тренировке памяти, хочется, чтобы дети были путешественниками, открывателями и творцами в этом мире.

В.А.Сухомлинский

На сегодняшний день система образования Республики Узбекистан не стоит на месте. Новый Узбекистан – это новые программы, лучшие обучающие системы и развитие в сфере информационных технологий. Необходимо уверенно и массово внедрять ИКТ-составляющие с использованием различных методов и систем.

Непрерывный информационный поток обрушивается на учащихся, но человеческий мозг не в силах обработать такое количество данных. Это приводит к тому, что нынешнее поколение молодых людей с трудом концентрируются на чем-то одном. Поэтому для повышения эффективности передачи педагогом информации и улучшения восприятия ее учениками, необходимо искать новые пути работы с ней. Педагоги современного мира обязаны не отставать от технического прогресса, что и требует наше новое время. Наблюдая за деятельностью нескольких учителей с совершенно разных школ и регионов, я пришла к выводу о том, что и учителя частных школ, и учителя государственных школ не любят проводить контроль знаний учеников по пройденным темам, главам или разделам. Преподаватели жалуются на то, что дети не усваивают материал в полной мере, что контроль нужно проводить как можно чаще (лучше всего каждый день; но не исключаются и варианты проверки усвоенного материала за неделю). Нужно найти такой спо-

* **Садыкова Равиля Равильевна**, преподаватель кафедры «Дисциплины начального образования» факультета «Начальное образование» ТГПУ. **E-mail:** sadikova@gmail.uz

соб, чтобы на опрос учеников по усвоенному материалу уходило как можно меньше времени, а результаты выходили как можно быстрее и без какой-либо нагрузки. Решение можно найти всегда – в любой ситуации. Сегодня, в век современных информационных технологий, это не проблема. У всех учителей есть гаджеты (смартфоны, планшеты, ноутбуки или компьютеры). А как пользоваться ими с пользой, можно найти в интернет-паутине. На многих образовательных порталах есть список сайтов, которые могут быть полезны учителям (как предметникам, так и учителям начальных классов). На одном из таких сайтов я нашла интересные приложения и сервисы, которые значительно ускоряют процесс контроля знаний, умений и навыков учащихся, а также выдают результаты практически мгновенно. Информацию о некоторых таких приложениях я приведу ниже.

Kahoot – сервис, который позволяет проводить интерактивные викторины в классе. Когда учитель проводит устный опрос школьников, он может услышать ответы в лучшем случае нескольких учеников – на всех просто не хватает времени. С Kahoot учителя могут одновременно опросить всех учеников и сразу узнать их слабые и сильные места. Педагог создаёт опрос на сайте; ученики отвечают в классе с помощью смартфонов или компьютеров. Учитель вместе с учениками видит статистику ответов и может понять, какие у них есть проблемы (или нет). С помощью Kahoot можно создавать не только опросы, но и проводить анкетирование. Однако есть большой минус – использование смартфонов в школах Узбекистана запрещено. Но можно провести викторины на внеклассных мероприятиях. К ним школьники готовятся заранее, и будет возможность предупредить родителей о том, что нужно принести.

Quizizz – сервис, построенный по тому же принципу, что и Kahoot: учитель создаёт опрос, ученики отвечают на него со своих устройств.¹ Но здесь ученики не могут увидеть ответы друг друга – они работают с приложением индивидуально. Общую статистику видит только учитель. Поэтому, если вы по каким-то причинам хотите исключить соревновательный элемент, используйте этот сервис. Полученные данные можно выгружать в формате Excel. Минусы этого приложения такие же, как и у предыдущего.

Triventy. Здесь школьники могут создавать вопросы сами. В течение урока учитель предлагает каждому ученику (или группе учеников) придумать вопрос по изучаемой теме, а в конце урока весь класс отвечает на вопросы, которые они придумали сами. Школьники всегда могут взять подсказки: убрать два неправильных ответа или посмотреть, как ответило большинство одноклассников (если ученик затрудняется с ответом). Triventy доступен на русском языке, так что учителю не придётся долго разбираться, как он работает. Для группы достаточно одного смартфона с выходом в интернет. Такого рода самопроверку также желательно проводить на внеклассных мероприятиях.

С помощью **LearningApps** можно создавать упражнения для самопроверки учеников. В арсенале сервиса не только классические опросы, но и много других полезных инструментов: заполнить текст с пропусками, решить кроссворд, выстроить хронологическую цепочку, найти место на карте, собрать пазл. В LearningApps можно создать даже видеокурс. Для этого нужно добавить видео (например,

¹ **Маслова А.Л.** Применение новых цифровых способов в оценивании предметных знаний учащихся // Экстернат.РФ, раздел «Методические разработки и пособия по биологии». – М., 2019.

с YouTube) и по ходу придумать несколько вопросов или других форм заданий. Ученик смотрит кусочек видео, затем оно ставится на паузу, и нужно сделать задание. Особенность сервиса: учитель не видит, как ученик выполнил задание, выражения рассчитаны только на самопроверку. Данное приложение очень полезно в период онлайн-обучения.

ZipGrade – приложение, которое позволит проверять тесты за одну секунду. Для этого учителю нужно распечатать бланки ответов, дать заполнить ученикам и просканировать их листы ответов со своего смартфона. Результаты автоматически пересчитываются в проценты и сохраняются в памяти приложения, можно проводить последующий анализ. С этим приложением не возникнет никаких трудностей, так как смартфон должен быть только у учителя.

Plickers – достойная альтернатива обычным тестам. Учитель готовит именные карточки для учеников, затем выводит тестовые вопросы на экран и сканирует ответы учеников со своего телефона или планшета. Плюсы приложения – ученикам не нужны мобильные телефоны и доступ к интернету, а учитель может мгновенно видеть результаты тестов на экране.

Остановлюсь подробнее на Plickers-технологии².

Принцип работы приложения простой: нужно скачать приложение Plickers на свой телефон; раздать ученикам распечатки QR-кодов (доступно только через компьютер); задать ученикам вопрос и попросить их ответить при помощи листочков (на них будут варианты a, b, c, d); отсканировать варианты ответов всех учеников в классе и при желании вывести ответы на доску с помощью проектора или на телевизор. С помощью карточки со штрих-кодом можно не только протестировать учащихся, но и провести голосование или проверить посещение³.

Подготовительные шаги, конечно, займут в первый раз некоторое время, но в дальнейшем нужно будет только обновлять базу вопросов и составлять очередь. С опытом это будет занимать несколько минут перед уроком.

Можно создать задания по грамматике, лексике, страноведению. Ученики читают вопрос и поднимают карточки с вариантами ответа. Учитель нажимает кнопку Scan внизу экрана и попадает в режим сканирования ответов. В приложении сразу же показывается базовая статистика распределения ответов. Справа внизу имеется кнопка для очистки статистики. Кнопка-галочка по центру внизу завершает данный вопрос и возвращает учителя в очередь вопросов. Далее – повторяем операцию для остальных вопросов. Результаты можно и нужно показывать администрации, которая может контролировать процесс усвоения знаний учащимися. Plickers позволяет реализовать непрерывный мониторинг знаний детей, который отнимает не более нескольких минут от урока. Самое главное в этом всё – начать. Использование Plickers на уроке позволяет учителю упростить себе жизнь и улучшить обратную связь между собой и классом. Для детей это приложение – своего рода развлечение, позволяющее немного отвлечься от рутинных уроков и в игровой форме отвечать на вопросы. Самое главное, что Plickers – это очень простая технология, которая не требует практически ничего, и которую любой учитель может начать применять хоть завтра. Эта технология и для уроков русского языка⁴. На-

² **Менгали Н.** Как организовать интерактивный опрос на уроке с помощью приложения Plickers и одного смартфона? // Статьи педагогам: Сборник. – Калининград: ООО «АБРИС-ТОРГ», 2016. – С. 22.

³ <https://www.eduneo.ru/10-prilozhenij-dlya-proaktivnogo-pedagoga/>

пример: **Проверить знание лексики.** В приложении вопросы можно вставлять прямо в картинки. Используйте эту возможность для проверки вокабуляра (еда, животные, цвета) со студентами начального уровня. **Потренировать определение частей речи.** Урок начинается с «загадки»: «*Это часть речи, которая обозначает признаки и качества действий и процессов и поясняет глаголы*». На доске написаны варианты ответа:

- А. существительное
- Б. глагол
- С. наречие
- Д. прилагательное

Учащиеся поднимают карточки с выбранным вариантом ответа и голосуют. Как вариант вы можете написать предложение на английском и попросить учеников определить часть речи подчеркнутого слова.

Вот, например, одно из заданий в папке «Тропы и фигуры речи» (данный тест можно использовать и на литературе).

Назовите, какое средство художественной выразительности использовано писателем в предложении: Его слова – глас вопиющего в пустыне.

- А. метафора
- Б. сравнение
- С. олицетворение
- Д. эпитет

Правильный ответ был при составлении теста обведен зеленым кружком.

Такую работу можно проводить в любое удобное время: заменить диктант его оцифрованной копией, при проверке домашнего задания по литературному чтению можно провести тесты по прочитанному произведению, закрепление пройденного материала за неделю/месяц/четверть (по любому изучаемому предмету), на этапе рефлексии. После того, как ученики привыкнут к такому контролю, учитель может назначать одного ученика ответственным за составление вопросов по пройденной теме на следующий урок. Учителю остается лишь загрузить его вопросы и варианты ответов в программу и попросить остальных учеников ответить на вопросы.

Таким образом, затратив минимальное количество усилий, удастся привлечь дополнительное внимание к уроку, добавив этот интересный вид опроса! И в то же время самим ученикам становится интереснее учиться, потому что появляется элемент игры, что является немаловажным фактом.

Как видите, технологии в образовании – не просто слова. Уже сейчас вы можете привнести в свои уроки элементы современных технологий, оптимизировать и разнообразить свои занятия.

⁴ **Останний Д. О.** Технология интерактивного тестирования Plickers // Юный ученый. – М., 2018. – № 1 (15). – С. 33-41.

KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH BORASIDAGI TARIXIY TAJRIBALAR VA ULARNING O'RNII

Rezume. Maqolada kitob insoniyat va jamiyat madaniyatining ajralmas bir qismi ekanligi, insoniyat taraqqiyotining hamma davrlarida kishilarni tarbiyalash, ularning aqliy rivojlanish vositasi bo'lganligi, kitob barcha sohaga oid bilimlarni to'plash saqlash usuli sifatida ijtimoiy ishlab chiqarishni rivojlantirishda, barcha formatsiyalarning almashinuvida va taraqqiyotida katta ahamiyatga ega ekanligi to'g'risida fikr yuritiladi.

Tayanch so'zlar: *kitob mutolaasi, kitobxonlik madaniyati, insoniyat, muomala vositasi, barkamol inson tarbiyasi, ma'naviyat, madaniyat, odob-axloq, bilim saviyasi, aql-zakovat intellektual salohiyat, ongu tafakkur, dunyoqarash, mutolaa.*

Резюме. В статье говорится, что книга является неотъемлемой частью человеческой и социальной культуры, просвещая людей на всех этапах человеческого развития, из средств интеллектуального развития, книга имеет большое значение в развитии общественного производства, обмена и развития всех формаций как способ накопления знаний во всех областях.

Ключевые слова: *чтение книг, культура чтения, человечество, средства общения, гармоничное воспитание человека, духовность, культура, мораль, уровень знаний, интеллект, интеллектуальный потенциал, сознание, мышление, мировоззрение, чтение.*

Abstract. The article says that the book is an integral part of human and social culture, enlightening people at all stages of human development, their means of intellectual development, the book is of great importance in the development of social production, exchange and development of all formations as a way to accumulate knowledge in all areas.

Key words: *reading books, reading culture, humanity, means of communication, harmonious upbringing of a person, spirituality, culture, morality, level of knowledge, intellect, intellectual potential, consciousness, thinking, worldview, reading.*

H. Ch. NUSRATOVA*

Yoshlarning kitob o'qishiga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga, ularning kitob bilan do'st bo'lishiga aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e'tibor qaratish lozimligini inobatga olgan holda, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi¹ farmoyishini e'lon qildi. Ushbu farmoyishlari kitob mutolaasi yo'lida yoshlarni savodxonlikka undash, badiiy kitoblar o'qishga jalb qilish hamda ma'nauy yetuk yosh avlodni tarbiyalashga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Farmoyishiga muvofiq jamiyat hayotida ezgu qadriyat va an'analarini chuqur qaror toptirishga, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani va xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan kitobxonlik madaniyatini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Davlatimiz rahbarining kitob ishlab chiqarish va kitobxonlik madaniyatini yanada yaxshilash masalasiga kuyunchaklik bilan yondashayotganida chuqur ma'no, ezgu maqsad mujassam. Chunki kitob insonning ma'naviy quvvatini oshiruvchi buyuk kuch, insoniyatning tarixiy xotirasi, kelajak yo'llarini yorqin ko'rsatib berishga qodir mash'aladir.

* **Nusratova Hamida Chulibayevna**, TDPU Boshlanlang'ich ta'lim fanlari kafedrasida dotsenti. **E-mail:** hamida.nusratova@mail.ru

¹ "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 12-yanvardagi Farmoyishi.

Insoniyat tarixi kurashlardan, aql va ma'rifatning rivojidan, uning nodonlik ustidan g'alabasidan, yaxshilik va yomonlikning kurashidan iborat. Insoniyat doimo muntazam taraqqiyot yo'lidan borgan. Inson tafakkurini o'zida aks ettirib, saqlab kelayotgan ijtimoiy xotira shu taraqqiyot negizida tashkil etadi. Ijtimoiy xotira insoniyat taraqqiyotining hamma davrlarida biror-bir axborotni yoki ma'lumotni qayerdadir qayd etish, ro'yxatga olish, saqlash, qayta ishlov berish, kimgadir, avloddan-avlodga yetkazishning o'sha davrga xos shakllaridan iborat bo'lgan. Bu shakllar ma'lum bir sifatga, qiyofaga yoki vositalarga ega bo'lgan. Jamiyatlar taraqqiyotining dastlabki bosqichlarida tilning paydo bo'lishi dastlabki tajribalarni o'zlashtirib, tahlil qilib, mehnat quollarini takomillashtirish, ulardan foydalanish jarayonlarida ko'zga tashlangan. Eng muhim belgilar tuzilmasidan iborat yozuvning paydo bo'lishi esa fikrlarni uzoq vaqt davomida saqlab qolish, avloddan-avlodga yetkazish imkonini kengaytiradi. Avval xalq og'zaki ijodi ko'rinishida, keyinchalik yozma shaklda paydo bo'lgan ma'lumotlar almashinuvi og'zaki va yozma adabiyotning paydo bo'lishiga olib keldi. Natijada, avval og'zaki ko'rinishdagi matnlar yozma shaklga aylanadi.

Insoniyat tomonidan yaratilgan ikkinchi kashfiyot - kitob yuzaga keldi va hamma bilim sohasida adabiyotning mavjudlik shakllariga aylandi. Davrlar davomida kitobning shakl-shamoyili, sifati, betatillishi, tashqi ko'rinishi, ishlab chiqarilishi takomillashib bordi. Antik davrda o'rama kitoblar shakllangan bo'lsa, keyinchalik eramizning IV asrga kelib, muqovaga ega qo'lyozma kitoblar paydo bo'ldi. XV asrga kelib esa, qo'lyozmalarni qo'lda ko'chirib yozishdan kitob chop etishga o'tildi. XX asr oxiriga kelib esa, ilg'or mamlakatlarda elektron shakldagi kitoblar yuzaga keldi. Ammo har qanday shaklda bo'lmasin, kitobning mohiyati o'zgarmaydi. Qo'lyozma holda ham, matbaa holda va elektron shaklda ham kitob o'zining tub mohiyatini, ahamiyatini yo'qotmaydi, uning o'rmini boshqa narsa egallay olmaydi.

Kitob insoniyat va jamiyat madaniyatining ajralmas bir qismi bo'lib, insoniyat taraqqiyotining hamma davrlarida kishilarni tarbiyalash, ularning aqliy rivojlanish vositasi bo'lib keldi. Kitob barcha sohaga oid bilimlarni to'plash saqlash usuli sifatida ijtimoiy ishlab chiqarishni rivojlantirishda, barcha formatsiyalarning almashinuvida va taraqqiyotida katta ahamiyatga ega bo'ldi. Inson tafakkurining rivojlanishida kitob va yozuv doimo hamroh bo'lgan. Ba'zi madaniyat va ma'rifat shakllari og'zaki aloqa munosabatlariga asoslangan bo'lsa-da, yozuv paydo bo'lgandan so'nggina hozirgi kungacha yetib keldi va voqelikka aylandi.

Insoniyat yaratgan muomala vositalari ichida eng ishonchlisi, eng qulayi kitobdir. Barkamol inson tarbiyasi, odamlar ma'naviyati, madaniyati, odob-axloqi, bilim saviyasi, jamiyatda o'ziga xos o'rinni egallashi faqat kitobdan olgan bilimiga bog'liq, chunki u inson aql-zakovati va bilimlarini saqlash hamda keng yoyishning eng mukammal qurolidir. Kitob kishilarga insoniyat erishgan yutuqlarni bilish imkonini beradi, xalqlar o'rtasidagi munosabatni, hamjihatlikni, o'zaro mehr-oqibatni tiklaydi. Dunyoda tinchlikni o'rnatishga, mustahkamlashga xizmat qiladi. Insoniyat yaratgan yozuvlar, kitoblar bo'lmaganda odamzod o'zining o'tmishini, bilim, donolik va hikmatlarini ham bilmagan, ilm-fanni ham taraqqiy ettira olmagan bo'lardi. Jami ixtirolar, kashfiyotlar, taraqqiyot darajasi ham kitoblar tufaylidir. "Kitob har qanday bilimning joni va yuragi, har qanday fanning ibtidosidir", degan edi nemis yozuvchisi S.Sveyg. Kitoblar barcha zamonlar uchun eng zarur narsa, qalblar malhami, bilimlar xazinasi, donishmandlik chashmasi bo'lgan va bo'lib qolaveradi.

Davlatimiz rahbarining kitob ishlab chiqarish va kitobxonlik madaniyatini yanada yaxshilash masalasiga kuyunchaklik bilan yondashayotganida chuqur ma'no, ezgu maqsad mujassam. Chunki kitob insonning ma'naviy quvvatini oshiruvchi buyuk kuch, insoniyatning tarixiy xotirasi, kelajak yo'llarini yorqin ko'rsatib berishga qodir mash'aladir.

Shuning uchun ham mamlakatimizda ilm olish, kitob yozish, ijod qilish millatning mavjudligi va u nimaga qodir ekanini ko'rsatuvchi muqaddas tushunchalar hisoblanadi. Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Jaloliddin Rumiy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi yuzlab, minglab mutafakkirlarning shakllanishi, dunyoga tanilishi, zamonlar oshsa-da ahamiyati yo'qolmaydigan tadqiqotu kashfiyotlari faqat kitob orqali yuz berdi. Bugungi avlodlar tomonidan ana shu olimlarning ilmiy-ma'rifiy bisotiga bot-bot murojaat qilinishining sababi ham ular tomonidan yaratilgan kitoblar tufaylidir.

Sharqda axloq-odob borasida buyuk asarlar yaratgan Muhammad Jabalrudiyning kitob haqidagi quyidagi fikrlariga bir quloq tutaylik: "Ey aziz! Kishi uchun kitobdan azizroq va yoqimliroq suhbatdosh yo'qdir. Kitob fasohat, balog'atda, latofatda tengi yo'q, munofiqlikdan xoli hamrohdir. Yolg'izlikda va g'amli ayyomlarda munis ulfatdir. Unda na nifoq boru, na gina. U shunday hamdamki, so'zlarida yolg'on va xato bo'lmaydi. Suhbatidan esa kishiga malollik yetmaydi. U o'z do'stining dilini og'ritmaydi. Yuragini esa, siqmaydi. U shunday rafiqdirki, kishi orqasidan g'iybat qilib yurmaydi. Uning suhbatidan senga shunday fayzli foydalar yetadiki, bunday foydani odamlardan topa olmasan.

Aksincha, aksar odamlar suhbatidan kishiga zarar yetadi. Kitobdek do'st ichida barcha ilmu hilm mujassamdirki, u kishilarni o'tmishdan va kelajakdan ogoh qilib turadi. Shuning uchun ham "Kitob aql qal'asidir", deganlar".

Yurtimizda kitob bilan oshno bo'lgan, kitobni suyan, kitob yozgan, kitobni muqaddas bilib, qorachig'idek asraganlarni ziyoli, deb ataganlar. Ziyoli – nur tarqatuvchi, u o'zining sa'y-harakatlari, faoliyati bilan jamiyatni nurlantiruvchi, ma'naviy-ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchilar hisoblangan. Abdulla Avloniy idrok va zakoni ma'rifatparvarlik bilan bog'lab, "Yoshlikdan boshlab zehn va idrokimizni quvvatlandurmoq uchun aziz umrimizni o'yin-kulgu, safsata, moloya'ni kabi behuda so'zlar ila o'tkarmay, har xil kitob, gazeta va jurnallarni o'qub, fikrimizni ochmoq, zehnimizni quvvatlandurmoq lozimdur" deydi. Bu esa, xalqni ma'rifatga tashviq qilganidan dalolat beradi.

Prezidentimiz farmoyishidagi yana bir holatga alohida e'tibor berish lozim. Bu hududlarda yozuvchi, shoirlar ishtirokida kitob bayrami va yarmarkalarini tashkil etish, aholi o'rtasida badiiy jihatdan yuksak milliy va jahon mumtoz adabiyotlari namunalarini targ'ib qilish, kitobxonlar, bosma va elektron kitob ishlab chiqaruvchilar, kitob sotuvchilar hamda kutubxonachi va targ'ibotchilar orasida turli tanlovlar o'tkazish masalasidir.

Bugungi kunda oilaviy kutubxonasi bor yuzlab, minglab yurtdoshlarimiz mavjud. Ularning kutubxonalarida shunday noyob, nodir kitoblar borki, ular juda kamyob va yagona nusxada. Prezidentimiz farmoyishi asosida o'tkaziladigan "Eng yaxshi kitobxon oila" tanlovi o'sha nodir asarlarning nafaqat mazkur oila, balki butun jamiyatning ma'naviy mulkiga aylanishiga, ulardan keng jamoatchilikning, soha mutaxassislarining samarali foydalanishiga imkon yaratadi². Oilaviy kutubxona faqatgina uying bezagi, uy egasining ziyoliligini bildiruvchi belgi bo'lib qolmaydi.

Badiiy asar kishilarning dunyoqarashi, ijtimoiy-siyosiy salohiyatini yuksaltirishi, ma'naviy barkamolligini ta'minlashi lozim. Bunday asarlar yaratilmoqda. Afsuski, bugungi asarlarning barchasiga ham ijobiy baho berib bo'lmaydi. Ayrim asarlar yaxshi niyatda yaratilayotgan bo'lsa-da, ular "teskari samara" bermoqda. Ba'zi asarlarda turli salbiy ko'rinishlar, zo'ravonlik, ur-yiqit, fahsh singari targ'ib etish holatlari avj olayotganining guvohi bo'lmoqdamiz. Mutafakkir-allomalarimiz johillikning birinchi belgisi go'zallikni

² **Mirziyoev Sh.M.** *Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.* – 1-kitob. – T.: O'zbekiston, 2017. – 592 b.

ko'rmaslikdir, deyдилar. Haqiqatdan ham shunday. Atrofimizda shuncha yangiliklar, yangilanishlar, islohotlar sodir bo'lmoqda, odamlarimizning tafakkuri o'zgarmoqda. Ana shu ijobiy holatlarni badiiy jihatdan pishiq asarlar orqali xalqimizga, ayniqsa, yoshlarimizga yetkazish adiblarimizning eng muhim vazifasidir. Madaniyat, san'at, ayniqsa, badiiy adabiyotda zamonamiz qahramonini topish, uning obrazini yaratish, nazarimizda, o'ta dolzarb masalalardan biridir. Prezidentimiz farmoyishida ko'rsatilgan eng muhim masalalardan biri ham shu. Bunday qahramonlar oramizda, ular har kuni jasorat ko'rsatmoqda. Angren – Pop temir yo'lida Farhodning jasoratini takrorlagan, chegarani mustahkamlashda mardlik ko'rsatgan, yangi texnologiyalar asosida fermerlik harakatini rivojlantirayotgan, jahon arenalarida mamlakatimiz bayrog'ini baland ko'tarayotganlar – bular zamonamiz qahramonlari emasmi? Xalqimiz aynan ana shunday asarlarni kutmoqda. Ayrim yurtdoshlarimiz "Hozirgi yoshlarga jiddiy badiiy asarlarni tavsiya etgan bilan ular bunday kitoblarni o'qimaydi, chunki zamon o'zgardi", deydi. Yoshlarimizning kitobxonlik madaniyatini oshirish, ularning ma'naviy ehtiyojini shakllantirish uchun ularga g'oyaviy-badiiy jihatdan yuksak asarlarni tavsiya etishimiz lozim. Hozirgi sharoitda maktab kutubxonalari fondining sohalar bo'yicha tarkibi, o'quvchilarni kitob bilan ta'minlanish me'yori bo'lishi kerak. Bunga aniq me'yorlarni ko'rsatishning iloji yo'q, chunki maktab kutubxonasi fondining tarkibi shu maktab joylashgan mintaqa (shahar yoki qishloqda ekanligi), maktab turi, ta'lim qaysi tilda amalga oshirilishi va boshqa bir qator sharoitlarga bog'liqdir.

Kitob mutolaasi-insonning ruhan va qalban ulg'ayishi, tafakkur ufoqlarining kengayishi, jamiyatda munosib o'rin, hurmat va e'tibor topishida muhim ahamiyatga ega. Kitob o'zini anglab yashaydigan har bir inson uchun do'st, doimiy hamroh, bitmas- tunganmas boylikdir. Kitoblarda ajdodlarimizning necha ming yillik izlanish va kashfiyotlari, fikru-tuyg'ulari manguga muhrlangan. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarida badiiy adabiyotga qiziqish uyg'otish masalasiga alohida e'tibor qaratish va kitobxonlik yo'lida amalga oshirilayotgan ishlar ko'lamini kengaytirish zarur.

MA'RIFAT FIDOIYLARI

Rezume. Maqola jadidchilik harakatining eng oldingi saflarida turgan milliy ziyolilardan biri Mahmudxo'ja Behbudiyning tarix va xalq oldidagi yuksak xizmatlari haqida. Uning maktablar ochish, o'quv va o'quv tizimini yangilash, gazeta va jurnallar, darslik, kitob va risolalar chop ettirganligi, milliy dramaturgiya teatr sohasidagi xizmatlari haqida so'z yuritilgan.

Tayanch so'zlar: *jadidchilik, jadid adabiyoti, milliy matbuot, teatr, darslik, yangi maktab, ma'rifat, adabiy meros, tarix, ma'rifatparvar, istiqloq, matbuot.*

Резюме. В статье рассказывается об истории и высоких заслугах Махмудходжи Бехбуди, одного из ведущих национальных интеллектуалов движения джадидов. Сначала в статье приводится краткая биография Махмудходжи Бехбуди. Он открыл школы, модернизировал систему преподавания и обучения и издал газеты и журналы, учебники, книги и брошюры. Также представлена информация о его заслугах в области национального драматического театра.

Ключевые слова: *джадидизм, джадидская литература, национальная пресса, театр, учебник, новая школа, просвещение, литературное наследие, история, просвещение, независимость, пресса.*

Abstract. The article is about the history and high services of Mahmudhoja Behbudi, one of the leading national intellectuals of the Jadid movement. He is said to have opened schools, modernized the teaching and learning system, and published newspapers and magazines, textbooks, books, and pamphlets. Information about his services in the field of national drama theater is also presented.

Key words: *jadidism, jadid literature, national press, theater, textbook, new school, enlightenment, literary heritage, history, enlightenment, independence, press.*

Tariximizning qaysi davrini olmaylik, yurtimizda ilm ma'rifat va yuksak ma'naviyatga intilish hech qachon to'xtamaganini, xalqimiz dahosining o'lmas timsoli sifatida eng og'ir va murakkab davrlarda yaqqol namoyon bo'lib kelganini ko'rishimiz mumkin. Chorizm mustamlakasi davrida madaniy, adabiy hayotimizning hech bir sohasi yo'qki, unda ulkan iste'dodli siymolar etishmagan bo'lsin, o'z sohasining jonkuyar, fidoiy vakillari sifatida faoliyat ko'rsatmagan bo'lsin. Ma'rifat g'oyasini baland ko'tarib chiqqan jadid bobolarimizning faoliyati bunga yana bir yorqin misol bo'la oladi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavarqori, Abdulla Avloniy, Ishoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon, Sadriddin Ayniy, Abduqodir Shakuriy, Saidrasul Saidazizov, Siddiqiy-Ajziy, Ishoqxon Ibrat kabi yuzlab ma'rifatparvar, fidoiy insonlarning el-ulus manfaati, yurtimizni taraqqiy toptirish maqsadida amalga oshirgan ezgu ishlari avlodlar xotirasidan aslo o'chmaydi. Tariximizning so'nggi yuz yildan ortiqroq davrida xalqimizning eng katta armoni bo'lib kelgan bugungi istiqloq kurtagi dastlab mana shu jadidlar ko'ksida nish urib etilgan edi. XX asr o'zbek maorifi, madaniyati va matbuoti, qolaversa, bugungi mustaqillik tafakkurimiz, ehtimolki, shu jadidlar oldida burchlidir. "Usuli jaded", "usuli savtiya" nomlari bilan shuhrat qozongan yangi maktabni Turkistonda shular tashkil qildilar. Shular birinchi bo'lib zamonaviy oliy maktab g'oyasini ilgari surdilar, o'nlab jamiyatlar, shirkatlar uyushtirib, ular yordamida qanchadan-qancha yoshlarni ma'rifatlil qilishga harakat qildilar. O'zbek teatrlarining birinchi g'ishtini qo'ygan, nashru matbuotini boshlab bergan ham shulardir. Jadidlar o'z hisoblaridan maktablar ochib, yosh avlodni istiqloqlarga tayyorladilar, she'r va maqolalar, sahna asarlari orqali milliy ongni shakllantirishga urindilar. Inqilob yillarida esa, mustaqillik bayrog'ini baland ko'tardilar.

N.S. MIRSAIDOVA*

* **Mirsaidova Nilufar Sobirjonovna**, TDPU Boshlang'ich ta'lim fanlari kafedrasini dotsenti, filologiya fanlari nomzodi. **E-mail:** miraidovanilufar@gmail.com

Mahmudxo'ja Behbudiy XX asr bo'sag'asidagi Turkistonning orzu armonlaridan biri sifatida maydonga keldi. U o'z davrining ijtimoiy-siyosiy harakatlarida faol qatnashgan davming eng yirik namoyandasi, yangi zamon o'zbek madaniyatining asoschisi edi. Turkiston jadidlarining tan olingan rahnamosi, mustaqil jumhuriyat g'oyasining yalovbardori, yangi maktab g'oyasining nazariyotchisi va amaliyotchisi, o'zbek dramachiligini boshlab bergan birinchi dramaturg, teatrchi, noshir, jurnalist edi. U tariximizning g'oyat og'ir va murakkab bo'lgan bir davrda yashadi. XIV asrdan boshlangan inqiroz va turg'unlik, jaholat va mutaassiblik o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqqan, o'zaro janjal, mahalliy urug'chilik nizolari millatni behad holdan toydirgan ediki, bu imkondan foydalanib o'lkani zabt etgan Rossiya zo'r berib, uni turg'un va tutqun saqlashga urinar edi. Mana shunday bir sharoitda millatni butunlay mahv bo'lishi va Vatanni butunlay g'orat etilishi xavfidan asrab qolish, avlodlarni erk va ozodlik, mustaqillik ruhida tarbiyalash, ularni ma'rifat va taraqqiyotga boshlash jadidlar nomi bilan tarixga kirgan Behbudiy boshliq fidoyilar zimmasiga tushdi¹.

Mahmudxo'ja Behbudiy mana shu fidoyilar orasida mumtoz bir o'rinni egalaydi. U mana shu Turkiston jadidchilik harakatining otasidir. Uning hayoti va ijodiy faoliyati haqida XIX asrning 20-yillarda mahalliy matbuotda Sadridin Ayniy, Hoji Muin ibn Shukrullo, Laziz Azizzoda kabi zamondoshlari tomonidan bir qator maqola, xotiralar e'lon qilingan.

Mahmudxo'ja Behbudiyning tarjimai xolini yoritishda Hoji Muinning 1922-23 yillarda o'zi muharrirlik qilgan "Mehnatkashlar tovushi" (1922), "Zarafshon" (1923) gazetalarida chop etgan maqolalari muhim ahamiyatga ega. Behbudiy haqida bugungi kungacha e'lon qilinib kelayotgan Solih Qosimov, Ahmad Aliev, Naim Karimov, Sirojiddin Ahmedov, Sherali Turdiyev maqolarida mana shu Xoji Muin qoldirgan ma'lumotlar asos qilib olinadi. Unda keltirilishicha, Mahmudxo'ja Behbudiy 1875 yilning 19 yanvarida (xijriy 1291 10-zulh ijja) Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog'ida ruhoniy oilasida dunyoga kelgan. Otasi Behbudxo'ja Solihxo'ja o'g'li turkistonlik, Ahmad Yassaviyning avlodlaridan, ona tomonidan bobosi Niyozxo'ja urganchlik bo'lib amir Shohmurod zamonida (1785-1880) Samarqandga kelib qolgan.

1894 yilda otasi, imom xatiblik bilan shug'ullanib kelgan Behbudxo'ja vafot etadi. Yosh Mahmudxo'ja tog'asi qozi Muhammad Siddiqning tarbiya va qaramog'ida o'sib voyaga etadi. Arab sarfu nahvini kichik tog'asi Odildan o'rganadi. 18 yoshidan qozixonada mirzolik qila boshlaydi. Behbudiyning maktab madrasa hayoti haqida ma'lumotlar nihoyatda kam. Uning zamondoshlari bilan bo'lgan suhbatlaridan ayon bo'ladiki, Behbudiy dastlab Samarqand madrasasida, so'ngroq Buxoroda yaxshigina tahsil ko'rgan. An'anaviy madrasa ilmini puxta egallagan Behbudiy 1915 yilda etnograf G.Andreev savollariga javob berar ekan, madrasa tahsilini alohida tilga olgani ma'lum. Xullas, an'anaviy tahsil, so'ng esa o'z ustida qunt va sabot bilan ishlash orqali shariatning yuksak maqomlari – qozi, mufti darajasigacha ko'tariladi.

Taxmin qilish mumkinki, yosh Mahmudxo'ja dunyoqarashining shakllanishida Rossiya jadidchilik harakatining asoschisi Ismoilbek Gasprialining xizmati katta bo'lgan. Sharqu G'arbning tarixi va madaniyatini chuqur bilgan, arab, fors tillari bilan bir qatorda ingliz, nemis, frantsuz tillarida bemaol so'zlasha olgan bu kishi 1881 yilda rus tilida "Rusiya musulmonligi" kitobini yozadi. Bu kitobda u, Rusiyada yashovchi barcha musulmonlarning o'zligini saqlab qolish yo'li bitta, u ham bo'lsa, ma'rifat va u orqali mamlakatning ijtimoiy, siyosiy, madaniy hayotiga tengma teng aralashishga erishmoqdir, degan fikmi olg'a suradi. Bu yo'ldagi birinchi qadam "usuli jadid", "usuli savtiya" nomlari bilan tarixga kirgan yangi maktablarni tashkil qilish bo'ldi. 1884 yilda Ismoilbekning mashhur "Tarjumon" gazetasiga obuna bo'lgan 1000 kishining 200 tasi ham Turkistondan edi. Barcha narsaga qiziquvchan Mahmudxo'janing Yaqin va O'rta Sharqda nomi tanilgan Ismoilbek Gasprialining Turkiston safarlaridan bexabar qolishi mumkin emas edi. To'g'ri Ismoilbek kelib Turkistonda ochib ketgan yangi maktablar uzoq davom etmadi, g'ayri shar'iy sifatida mutaassiblar tomonidan yopildi. Lekin "Tarjumon"ning mushtariylari ko'payib bordi. Ustozshogird munosabatlari samimiy do'stlikka aylanadi. Behbudiy o'z xotiralarida ustoz bilan

¹ Karimov H. Istiqloq davri adabiyoti. – T., 2010. – B. 47-48.

uchrashuvlarini ixlos va muhabbat bilan tilga oladi. 1899-1890 yillarda Behbudiy buxorolik do'sti Hoji Baqo bilan haj safariga chiqadi. "1318 sanai xijriyasi tavofi Baytullog'a Qafkaz yo'li ila Istanbul va Misr al Qohira vositasi-la borib edim. Muddati safarim sakkiz oydan ziyoda cho'zilib edi", - yozadi Behbudiy bu haqda. Dunyo ko'rishi izsiz ketmaydi. Safar yangi maktab haqidagi qarashlarini mustahkamlaydi. Uning tashabbus va g'ayrati bilan 1903 yilda Samarqand atrofidagi alvoyi (S.Siddiqiy), Rajabamin (A.Shakuriy) qishloqlarida yangi maktablar tashkil topadi. Adib ushbu maktablar uchun darsliklar tuzishga kirishadi. Ketma-ket uning "Risolai asbobi savod" (1904), "Risolai jug'rofiya umroniy" (1905), "Risolai jug'rofiyai Rusiy" (1905), "Kitobat ul atfol" (1908), "Amaliyoti islom" (1908), "Tarixi islom" (1909) kabi kitoblari paydo bo'ladi.

1903 yilda alvoyida qurilgan maktab binosi hozir ham saqlanib qolmoqda. A.Shakuriy maktabini esa, Behbudiy 1908 yilda Samarqandga o'z hovlisiga ko'chirib olib borgani ma'lum. Toshkentda, Farg'ona vodiysida yangi maktablar tashkil topa boshlaydi. Ibrat, Munavvarqori, A.Avloniy, So'fizoda nomlari tilga tushadi². Bular hali kifoya emas, millat bolalarini taraqqiy topgan shaharlarga o'qishga yuborish kerak. Mirmuhsin Shermuhamedov va bir qator o'zbeklar Markaziy Russiyaga – Ufadagi "Madrasai Oliya"ga yo'l oladilar. "Oliya"da o'ndan ortiq o'zbek o'qiydi. 10 yillarda Varshavada, Olmoniyada, Moskva, Peterburgda o'zbeklar o'qigani ma'lum.

Mahmudxo'ja 1903-1904 yillarda Moskva, Peterburgga boradi, 1906 yilda Qozon, Ufa, Nijniy Novgorodda bo'ladi. Bular sayohat emas xizmat safari edi. Masalan, Nijniy Novgorodda 1906 yilning 23 avgustida Rossiya musulmonlarining turmush va madaniyati muammolariga bag'ishlangan qurultoy chaqiriladi. Behbudiy bu qurultoyda Turkistonliklar guruhini boshqaradi va katta nutq so'zlaydi. Asrlar davomida qotib qolgan eski ta'lim tizimi, uning vositalaridan voz kechib, omma uchun yangilik bo'lgan yangi ta'lim usulini tadbiiq etish, ular uchun darsliklar yaratish, albatta katta mehnat va yana ma'lum ma'noda matonatni ham talab qilar edi. Shu o'rinda Mahmudxo'ja Behbudiyning sadoqatli shogirdi, jadid muallimlaridan biri bo'lgan Hoji Muin Shukurullayev ham bir qator darsliklar yozdi. U 1908 yilda fors tilida "Rah namoi savod", "O'qituvchi" nomli alifbe kitoblarini yozdi.

Yangi maktab muallimlari bolalarga nafaqat ta'lim, balki tarbiya berishni ham o'z oldilariga maqsad qilib qo'ygan edilar. Bu haqda fikr yuritganda buyuk ma'rifatparvar Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir". Buyuk ma'rifatparvar bobomizning bu so'zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirgi vaqtda ham biz uchun nihoyatda dolzarb va ahamiyatlidir.

Mahmudxo'ja Behbudiyning sadoqatli shogirdlaridan biri Hoji Muin Shukurullayev mashhur ma'rifatparvar A.Shakuriyning iltimosi bilan bolalar uchun tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan bir qancha she'rlarni turkiydan forsiyga tarjima qildi. Keyinchalik ustoz Mahmudxo'ja Behbudiy ko'magi bilan ularni "Guldastai adabiyot" nomi bilan to'plam holida chop ettiradi. Keyinchalik ma'rifatparvar bobomiz Mahmudxo'ja Behbudiy o'zi ilgari surgan "Dunyoda turmak uchun dunyoviy fan va ilm lozimdur, zamona ilm va fanidan bebahra millat boshqalarga poymol bo'lur" degan haqqoniy fikrlar asosida jadiclarning sa'yi xarakatlari bilan tashkil topayotgan yangi maktablarda bolalarga dunyoviy fanlarni o'qitish g'oyasini ilgari surdi. Aynan shu g'oya Turkiston ahlining ongu shuurini uyg'otishga da'vat etgani bejiz emas, albatta. Aynan jadid ziyolilarining, ayniqsa, Mahmudxo'ja Behbudiyning sa'yi xarakatlari o'laroq milliy maktablarda dunyoviy fanlarni o'qitish ham yo'lga qo'yildi. Mahmudxo'ja Behbudiy bir qator darsliklar ham yozdi. O'zbek entsiklopediyasidagi "Mahmudxo'ja Behbudiy" maqolasi muallifi S.Qosimov adibning 6 ta darsligini qayd etadi: "Muntaxabi jug'rofiyai umumiy" (Qisqacha umumiy geografiya), "Kitobatul atfol" (Bolalar maktublari), "Muxtasari tarixi islom" (Islomning qisqacha tarixi), "Madxali jug'rofiyai umroniy" (Ah oli geografiyasiga kirish), "Muxtasar jug'rofiyai Rusiy" (Rossiyaning qisqacha geografiyasi). Shulardan bittasi – "Muntaxabi jug'rofiyai umumiy" asari haqida to'xtab o'tamiz.

² Qosimov B. Milliy uyg'onish. – T.: Ma'naviyat, 2005; Uyg'ongan millat ma'rifati. – T.: Ma'naviyat, 2011. – 210 b.

Asarning to'la nomi "Kitobi muntaxabi jug'rofiyai umumiy va namunai jug'rofiya". 1905 yil 24 avgustda Sankt-Peterburg tsenzurasidan ruxsat olinib, 1906 yil Samarqandda G.I.Demurov matbaasida chop etilgan. 106 sah ifadan tashkil topgan. Muallif bu "qadim" fanga taaluqli "turkiy, arabiy, forsiy, rusiy lug'atlarga tasnif bo'lgan o'ttuz qadar qadim va jadid kutub va risonli jug'rofiya, hay'ati riyoziy, tarixiy, tabiiy"lardan va yana juda ko'p turli-tuman ma'lumot va manbaalardan foydalanib yozganini ma'lum qiladi.

"Jug'rofiya degan so'z yunoniy, lug'ati arabiyga ta'rifi ard ma'nosiga ya'ni er va tufroqni bayon qilaturg' on ilmni aytilur", deya izoh beradi muallif. So'ng Behbudiy uning turlariga to'xtaydi. "Chunonchi, – yozadi u, – erni shakldan, osmon ila Er arosidagi xosiyati va Osmondagi nimarsalar ila nisbati va harakatidan bayon qilaturg' on ilmni "jug'rofiyai riyoziy", Erni xosiyati, tufroq past balandligi, har xil giyoh u konlari, tog'-daryo, ko'l mijozu havosidan bahs qilaturg' on ilmni jug'rofiyai tabiiy deb atalur". Ma'rifat uchun birgina maktab kifoya qilmasdi. Zamon va dunyo voqealari bilan tanishib bormoq, millat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotidan ogoh bo'lmoq kerak edi. Binobarin, millat uchun shunday oyna kerak ediki, unda u o'z qaboh atini ham, malohatini ham ko'ra olsin. Mahmudxo'ja Behbudiy "Teatr – bu ibratxonadir" degan g'oyani ilgari suradi va o'zbek milliy dramaturgiyasiga ham tamal toshini qo'yadi. Aynan Mahmudxo'ja Behbudiyning teatr sohasidagi xizmatlari eng buyuk xizmatlaridan bo'lib, milliy ong va madaniyatimiz tarixida g'oyat katta rol o'ynadi. Buni faqat dindoshlari, millatdoshlari emas boshqalar ham e'tirof etganlar. Mashhur turkolog A.N.Samoylovich 1916 yilda Behbudiyning "Padarkush" asarini Toshkentning "Kolizey"da Avloniy trupпасi ijrosida tomosha qilar ekan, Toshmurodning o'z uyiga o'g'rilikga kirib otasini o'ldirishidan xalqning junbushga kelganini yozadi. "Padarkush"³ – o'zbek dramachiligining hamma yakdil e'tirof etgan birinchi namunasi. Mutaxassislar uni ham janr, ham mazmuniga ko'ra yangi o'zbek adabiyotini boshlab bergan bir asar sifatida baholaydilar. Muallif "Milliy fojea" deb atagan 3 parda 4 manzarali bu hajman juda ixcham, mazmunan nihoyatda sodda va jo'n. U jaholat va nodonlik haqida, o'qimagan bolaning buzuq yo'llarga kirib, o'z otasini o'ldirgani haqida hikoya qiladi. Orqa oldini o'ylamagan boyning Toshmurod ismli o'g'li bor. O'g'li o'qimagan. Boy atrofida qilarning gapiga kirmaydi. O'g'lini o'qitmaydi, oqibatda u ko'cha bezorilariga qo'shiladi. Restoranda maishatga puli etmay, sheriklarini tunda uyiga boshlab kiradi. Boy uyg'onib ularni sezib qoladi, lekin uni o'ldirib pulini olib ketadilar. Xulosa jaholat va nodonlik otaning ham bolaning ham boshiga etadi. Agar butun boshli millat shu ahvolga tushsachi?!

«Padarkush» dastlab Samarqandda 1914 yilning 15 yanvarida sahnada qo'yildi. «Xalq nihoyatda ko'p kelib belat yetmagani va joyini yo'qligi uchun uch-to'rt yuz kishi qaytib B.A.Pestkovskiy 1922 yildagi "Inqilob" jurnali sahifalarida e'lon qilingan "O'zbek teatri tarixi" maqolasida uning maydonga kelish tarixi haqida fikr yuritar ekan, "O'zbek teatrlarining asosini qo'yib beruvchi Samarqandlik Mahmudxo'ja Behbudiydir" deb yozadi.

1929 yilda Qozonda bosilib chiqqan "O'zbek adabiyoti" kitobida esa, "O'zbek milliy adabiyotining negiz toshini Behbudiy va Fitrat qo'yib berdi" (8-b.) degan e'tirofga duch kelamiz. Jadidlar zulm va zo'ravonlikni, sinfiy kurashni, millatni qoq ikkiga ajratib orasiga nifoq va dushmanlik solishni rad etdilar va haq bo'lib chiqdilar. Bugun ular muqaddas tutgan yurt ozod va mustaqil bo'ldi. Ular jon fido etgan istiqloq avlodlariga nasib etdi. Millat va Vatan mustaqilligi yo'lida fido bo'lganlar esa shu millat va Vatan umri qadar boqiydir. Yangi jamiyat bunyodkori bo'lmish yangi insonni tarbiyalashda jadid bobolarimizning bizga qoldirib ketgan ma'naviy-ma'rifiy va adabiy meroslarining qiymati g'oyatda muhimdir.

³ **Abdulla Avloniy.** *Tanlangan asarlar.* – T.: Ma'naviyat, 2009. – 280 b.

КОНЦЕПЦИЯ ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Резюме. В статье раскрываются пути формирования лингво-методической компетентности будущих учителей начальных классов по предмету родной язык, концептуальные подходы и практические решения по данному направлению образовательного процесса.

Ключевые слова: компетенция, концепция, подготовка, лингвометодика, метапредметность.

Rezume. Maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ona tili fanidan lingvometodik kompetentsiyasini shakllantirish yo'llari, o'quv jarayonining bu yo'nalishidagi kontseptual yondashuvlar va amaliy yechimlari ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: kompetentsiya, kontseptsiya, o'qitish, lingvistik metodologiya, meta-intizom.

Abstract. The article reveals the ways of forming the linguo-methodological competence of future primary school teachers in the subject of mother tongue, conceptual approaches and practical solutions in this direction of the educational process.

Key words: competence, concept, training, linguistic methodology, meta-discipline.

Р.М.САДИКОВ

Подъем экономических, социальных, политических и культурных аспектов жизни населения Республики Узбекистан диктует необходимость дальнейшего развития системы образования, поиска кардинально новых форм, методов и технологий выстраивания образовательного процесса¹.

В рамках образовательного процесса русский язык (как и узбекский язык) рассматривается в качестве метапредметного языка обучения, в связи с чем, при его изучении очень важно принимать во внимание комплекс культурных, нравственных, духовных ценностей, который в идеале должен соответствовать ожиданиям и потребностям общества.

Под концепцией лингвометодической профессиональной подготовки учителей начальных классов можно принять систему теоретической и методической подготовки будущих учителей начальных классов, направленную на формирование у них высокого уровня лингвометодической компетентности, отвечающего реалиям и потребностям инновационного образовательного пространства.

Использование данной концепции требует изучения, анализа, полного и всестороннего осмысления таких базовых понятий, как: профессиональная компетентность, лингвометодическая компетентность, лингвистическая компетенция, методическая деятельность.

В связи с этим формирование лингвометодических компетенций должно происходить не только на уроках русского языка, но и при изучении других предметов, а также при проведении духовно-просветительских мероприятий.

Характерной чертой метапредметности является её гуманистическая направленность, т.е. признание ценности каждого индивида, его чувств, мыслей и сознания, в то же время развитие его языковой компетентности и культуры речи.

¹ **Садиков Рустам Мансурович**, преподаватель ТГПУ. **E-mail:** sadikovrustam2@mail.ru

¹ Указ Президента Республики Узбекистан «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» № УП-4947 от 7 февраля 2017 года // Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017 г., № 6, ст. 70.

На уровне методологии при разработке методологической концепции многими исследователями используется культурологический подход, положения которого основаны на общепрофессиональном рассмотрении образовательной технологии, как самостоятельного процесса, направленного на приобщение личности к социокультурной системе. Именно за счет ориентации человека на культурные и нравственные нормы, действующие в обществе, обеспечивает развитие индивидуальности, стимулирует потребность людей в самопознании и самосовершенствовании, создает оптимальные условия для культурной преемственности.

Под профессиональной компетентностью понимается комплексный ресурс личности, который обеспечивает возможность эффективного взаимодействия с окружающим миром в той или иной профессиональной сфере и который зависит от необходимого для этого набора определенных компетенций².

Разными авторами разработаны различные модели и их варианты компонентного состава профессиональной компетентности педагога. Так, в рамках профессиональной компетентности выделяются пять ее элементов: специальная компетентность в области преподаваемой дисциплины; методическая компетентность в области способов формирования знаний, навыков, умений учащихся; психолого-педагогическая компетентность в сфере обучения; дифференциально-психологическая компетентность в области мотивов, способностей, направленности обучаемых; аутопсихологическая компетентность.

Специальная компетентность предполагает наличие глубоких знаний, квалификации и опыт производственной деятельности в области преподаваемого предмета, направления, по которому ведется обучение; знание способов решения технических, творческих задач, связанных с конкретным производством.

Методическая компетентность включает владение различными методами обучения, знание дидактических методов, приемов и умений применять их в процессе обучения, знание психологических механизмов усвоения знаний и умений в процессе обучения³.

Психолого-педагогическая компетентность предполагает владение педагогической диагностикой, умение строить педагогически целесообразные отношения с обучаемыми, осуществлять индивидуальную работу на основе результатов педагогической диагностики, знание возрастной психологии, психологии межличностного и педагогического общения, умение пробуждать и развивать у обучаемых устойчивый интерес к выбранной специальности, к преподаваемому предмету.

Отбор содержания процесса формирования лингвометодической компетентности у будущих учителей начальных классов должен осуществляться с ориентацией на знания и умения, входящие в компонентный состав методической компетентности на всех этапах ее формирования.

Наиболее эффективными приемами работы, используемыми на лабораторных занятиях по методике преподавания родному языку, являются кейс-метод, учебно-методическая задача, анализ видеоуроков и анализ учебно-методических комплектов, наблюдение. Приемы и формы организации процесса формирования лин-

² **Болотов В.А., Сериков В.В.** Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. – М., 2003. – № 10. – С. 3-12.

³ **Стебеньева Т.В., Баранов Е.Ф., Юрятина Н.Н.** Педагогические условия и компонентный состав методической системы формирования профессиональной компетентности будущих специалистов. – М., 2012.

гвометодических умений реализуются в условиях современной инновационной образовательной среды, которая характеризуется преимущественно внедрением информационных технологий, позволяющих использовать современные программные продукты, предназначенные для обучения родному языку в начальной школе, ресурсы глобальной сети Интернет, а также цифровые технические средства обучения.

Для эффективного формирования методической компетентности на рецептивном, репродуктивном, продуктивном и рефлексивном этапах соответственно необходима система упражнений, состоящая из когнитивных, аналитических, проблемно-исследовательских, конструктивно-креативных и рефлексивно-оценочных упражнений.

Специфика данных упражнений состоит в использовании современных информационных возможностей инновационной образовательной среды, таких как: цифровые технические средства обучения, включая интерактивную доску, специальное программное обеспечение процесса обучения родному языку, а также ресурсы глобальной сети Интернет, включая образовательные платформы дистанционного обучения Moodle, Google classroom и др⁴.

⁴ **Бегимкулов У.Ш.** Педагогик таълим замонвий ахборот технологияларни жорий этишининг илмий-назарий асослари. – Т.: Фан, 2007. – 143 б.

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA TEXNOLOGIYA FANINI "STEAM – TA'LIM" YONDASHUVI ASOSIDA O'QITISH MAZMUNI

Resume. Maqolada uzluksiz ta'lim tizimida texnologiya fanini o'qitishga "STEAM-ta'lim"ni tadbiiq etish yo'nalishlari, mazmuni, metodlari, shakllari taklif etilgan.

Tayanch so'zlar: "STEAM-ta'lim", kompetensiyalar tizimi, darsning pedagogik ssenariysi, o'qituvchining faoliyati, o'quvchining faoliyati.

Резюме. В статье предлагаются направления, содержание, методы и формы реализации «STEAM-образования» в обучении предмета технология в системе непрерывного образования.

Ключевые слова: «STEAM-образование», система компетенций, педагогический сценарий урока, деятельность учителя, деятельность ученика.

Abstract. The article offers directions, content, methods and forms of implementation of «STEAM-education» in teaching the subject of technology in the system of lifelong education.

Key words: «STEAM – education», competence system, pedagogical lesson scenario, teacher activity, student activity.

G.O.ABDURAIMOVA

Bugungi kunda respublikamizda jahon ta'lim muhitiga integratsiyalanishiga yo'naltirilgan yangi tizim shakllanmoqda. Ta'lim paradigmasining almashinuvi yuz bermoqda: yangi mazmun, yangi yondashuvlar, yangi pedagogik mentalitet taklif qilinmoqda. Ta'lim mazmuni yangi malakalar, qobiliyatlarning rivojlanishi, axborot bilan ishlash, fan va bozor amaliyotining muammolarini ta'lim dasturlarini individuallashtirishga yo'naltirgan holda ijodiy yechish bilan boyitilmoqda.

Yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda o'sib kelayotgan avlodning jamiyatda mehnatga layoqatli bo'lishiga ob'ektiv ehtiyoj maktabgacha ta'lim muassasalarida "Ilk qadam" davlat o'quv dasturini yaratilishiga hamda umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quv rejasiga "Texnologiya" fanining kiritilishiga olib keldi. Uning asosiy maqsadi – o'quvchilarni bozor iqtisodiyoti sharoitida mustaqil mehnat faoliyatiga tayyorlashdir. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi mazmunidagi mashg'ulotlar hamda "Texnologiya" fanining maqsad-vazifalari tarbiyalanuvchi va o'quvchilarda politexnik bilim va malakalarni, texnologik fikrlashni shakllantirishga, o'quvchilarni ijodiy va estetik jihatdan rivojlantirishga, xulq-atvor madaniyati va ziddiyatsiz muloqot qilishni egallashga, o'z-o'zini anglash va kasb egallash imkoniyatlarini ta'minlashga qaratilgan bo'lganligi sababli texnologiya fanini maktabgacha ta'lim va boshlang'ich sinflarda o'qitish muhim ahamiyat kasb etadi¹.

Bo'lajak mutaxassislar butun umri mobaynida o'qishga tayyor bo'lishi, bundan tashqari, texnologiya, tabiiy fanlar va muhandislikning turli sohalariga oid har tomonlama tayyorgarlik va bilimga ega bo'lishi talab etiladi. Ta'lim jarayonini "STEAM-ta'lim" yondashuvi asosida tashkil qilish yangicha loyihani taqozo etadi. STEAM – qisqartma bo'lib, quyidagi so'zlardan tarkib topgan: Science – tabiiy fanlar, Technology – texnologiyalar, Engineering – texnik ijodkorlik, Art – san'at, Mathematics – matematika.

"STEAM-ta'lim"ni amalga oshirish: tadqiqotchilik va tajriba-sinov orqali ta'lim oluvchilar ongida olamning yaxlit manzarasini shakllantirish; integratsiyalab o'qitishni (fanlararo aloqadorlikni) ta'minlash; ilmiy-texnik bilimlarni hayotda qo'llash; tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish; o'z kuchiga ishonch hosil qilish; faol kommunikatsiya va jamoada ishlash malakasi; texnik fanlarga qiziqish, ijodga motivatsiya,

¹ Abduraimova Gulchiroy Ozotovna, TDPU katta o'qituvchisi. E-mail: abduraimova@gmail.com

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-57 12-sonli Farmoni.

tashabbuskorlik, mustaqillik, raqobatbardoshlik, mobillikni rivojlantirish; kasbga yo'nalganlikni shakllantirish; ta'lim oluvchilarni hayotdagi innovatsiyalarga tayyorlash; asosiy ta'lim dasturining majburiy qismini to'ldirish; pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish imkonini beradi.

"STEAM-ta'lim" dasturi dars mashg'ulotlari, darsdan tashqari mashg'ulotlar va sinfdan tashqari tadbirlarni o'z ichiga oladi. "STEAM-ta'lim" – bu o'quv dasturlaridan o'rin olgan turli fanlarga oid "o'tuvchan" mavzularni tadqiqotchilik va loyihalash metodlari asosida o'rganishda integratsiyalangan darslar siklogrammalari, ilmiy, texnik va muhandislik tarkibiy qismlarini qo'llab-quvvatlovchi, ta'lim oluvchilarning muhandislik va texnik mutaxassisliklarga qiziqishini oshirish hamda fan-texnika sohasida o'qishni davom ettirishga motivatsiyalash imkonini beradigan tadqiqotchilik laboratoriyalari, to'garaklar tarmog'idir. O'quv mashg'ulotlarida pedagoglar tomonidan ilg'or ta'lim texnologiyalari va metodikalari faol qo'llanadi. Pedagoglar HP Reveal, QR-kod yaratish uchun sayt-generatorlardan, internet-servislardan foydalanadi. Bu darslikdagi rasmlarni jonlantirish, multimediali interaktiv o'yin va mashqlarni yaratish imkonini beradi. Mobil ilovalardan foydalanish o'quvchilarda fanni o'zlashtirishga qiziqish uyg'otadi, ularning bilish faolligini oshirishga ko'maklashadi. Darsdan tashqari mashg'ulotlar, qo'shimcha ta'lim, sinfdan tashqari tadbirlar tizimi sifatida qaraladi².

Maktabgacha ta'lim muassasalari va umumiy o'rta ta'lim maktablarida bir-birini to'ldiruvchi "Matematik kamalak", "Matnli topshiriqlarni bajarish", "Qiziqarli matematika olamiga sayohat" kabi to'garak mashg'ulotlar dasturlari joriy etilmoqda, ular orqali modellashtirish, loyihalashtirish, o'zgartirish ko'nikmalari takomillashtirilmoqda. "Rangtasvir. Grafika. Skulptura" to'garak mashg'ulotlarida tarbiyalanuvchi va o'quvchilarda fazoviy tasavvur, ijodiy qobiliyatlar, kreativlikni rivojlantirish imkoniyatlari yaratilmoqda. Qo'shimcha ta'lim turli yo'nalishdagi uyushmalar tarzida tashkil etilgan. Bular: "Yosh ijodkor va fantaziya egalari maktabi", "Yosh iqtidor egalari", "Unut bo'lmagan hunarlar", "San'at tarixi", "Yog'och o'ymakorligi", "Erudit", "Palitra", "Kompyuter va biz", "Ekologik klub", "Arduin-mexanikus" kabilardir. Sinfdan tashqari ishlar global muammolarni hal qilish kuni, fan va axborot texnologiyalari haftaligi, "IT chegara", "STEM – fest", ilmiy-amaliy konferensiya, xalqaro konferensiyalar, kasbga yo'naltirish yo'nalishidagi tarbiyaviy tadbirlarda ishtirok shaklida olib boriladi. Global muammolarni hal qilish kunlari o'quvchilarda integrativ tafakkur va dunyoning umumiy manzarasini hosil qilishga qaratilgan. Bu yo'l bilan o'quvchilarning ta'limiy darajasi oshiriladi, bilim va ko'nikmalari mustahkamlanadi va chuqurlashtiriladi, to'ldiriladi. Atrof-muhitning ifloslanishi, global iqlim o'zgarishlari kabi muammolarni o'rganib, o'quvchilar bu kabi murakkab savollarga faqat turli sohalarga oid bilimlarga tayangan holda va birgalikda ishlab javob topish mumkinligini, bitta fan doirasidagi bilimlarga ishonish kerakmasligini anglab yetadi.

Metodik, o'quv va sinfdan tashqari ish shakli sifatida fan haftaliklari turli tadbirlar, tanlovlar, olimpiadalar, viktorinalarning ko'p maqsadli birligi tarzida gavdalanadi. Ular bir vazifa atrofida birlashtirilib, tarbiyalanuvchi va o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, iqtidorli va iste'dodli bolalarni ajratish, ularning intellektual rivojlanishiga ko'maklashish imkonini beradi. Fan haftaliklari pedagoglarning ortib borayotgan qobiliyati, ijodi, mahorati va professionalligining o'ziga xos namoyishidir.

Kasbga yo'naltirish tadbirlari korxonalariga sayohatlar, muassasa bitiruvchilari, mehnat faxriylari bilan uchrashuvlar, sinf hamda axborot soatlari, ta'lim muassasalarida ochiq eshiklar kunlari, oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik, "IT – ta'til", ota-onalar yig'ilishi, sotsium bilan o'zaro hamkorlik, konferensiyalar va boshqa ko'rinishda o'tkaziladi.

"STEAM-ta'lim" dasturining joriy qilinishi ancha material, talab, vazifa, maxsus jihozlar

² **Abduraimova G.** *Methodical training of elementary school teachers in technology subject // Eastern European Scientific Journal. – Dusseldorf, 2018. – Vol. 2. – P. 285.*

mavjud bo'lishini talab qiladi. Plastilin, xamirdan va shunga o'xshalardan narsalar tayyorlash tarbiyalanuvchi va o'quvchilarning kichik motorikasini va fantaziyasini rivojlantiradi, shuningdek, san'at va modellashtirishning qay tarzda birlashtirilishini namoyish qiladi. Plastilindan buyumlarni tayyorlayotib, o'quvchilar uchta o'lchamga duch keladi: balandlik, uzunlik va en (kenglik). Kartondan ishlangan konstruktor – sotib olinadigan konstruktorning eng yaxshi muqobili. Kartondan ishlangan rangli geometrik shakllar o'quvchilarni shakl va ranglarni farqlash, konstruksiyalashga o'rgatishda qo'l keladi.

Konstruksiyalash aqliy rivojlanishda muhim o'rin tutadi. Konstruktiv faoliyat davomida bola pedagog tomonidan berilgan qandaydir predmet modelini tayyor detallardan yasaydi. Bu jarayonda u o'zining atrofidagi predmetlar haqidagi tasavvurlarini real modellarda gavdalandiradi. Konstruksiyalash davomida tarbiyalanuvchi o'zining tasavvurlarini aniqlashtiradi, shakl, kattalik, konstruksiya kabi xossalarni va boshqa tushunchalarni yanada puxta o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladi.

1-4 sinflarda qo'shimcha ta'lim mashg'ulotlarida metall konstruktordan foydalaniladi. Uning yordamida o'quvchilar ma'lum mexanizmlarni modellashtirishi va yaratishi, shuningdek, fantaziyasini ishga solib, kutilmagan texnik yangiliklarni kashf qilishi mumkin. Yengil avtomobil va yuk avtomobili, traktor, ko'tarma kran, motosikl, samolyot, vertolyot, poezd – bular hammasi va boshqalar metall konstruksiyalardan yig'ilishi mumkin.

Konstruktorning foydasi, shubhasiz: nafaqat jismoniy, balki ijodiy sifatlarni ham rivojlantiradi. Bunday bolalar konstruktori orastalik (ozodalik) va o'troqlikni namoyon qilish imkonini beradi, chunki har bir to'plamda modelni yasash uchun zarur ko'plab kichik detallar bor. Kichik detallarni yig'ishda sezgi ishga tushadi, motorika, obrazli va fazoviy tafakkur, shuningdek, mexanik xotira rivojlanadi³.

Axborotlashgan jamiyat sharoitida oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida qobiliyatlarni rivojlantirish, uni yuqori texnologik ijodiy mehnatga tayyorlash, butun umri mobaynida yangi bilimlar olishga o'rgatish talab etiladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini "STEAM – ta'lim" yondashuvi asosida tayyorlashda ta'lim traektoriyalarini individuallashtirish, shaxs xususiyatlarini hisobga olish va ijodiy salohiyatini oshirish hamda texnologiya fanini o'qitishga metodik tayyorgarlikni ta'minlovchi kompetensiyalar tizimini shakllantirish talab etiladi.

Bo'lajak maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisi va boshlang'ich sinf o'qituvchilarini "STEAM – ta'lim" yondashuvi asosida "ilk qadam" davlat o'quv dasturi va texnologiya fanini o'qitishga tayyorlashda tadqiqotchilik xarakteridagi dars mashg'ulotlari (dars – laboratoriya, kashfiyotchilik darsi, dars – ijodiy hisobot, dars – qiziqarli yonimizda, dars – olimlar haqida hikoya, dars – tadqiqotchilik loyihasi himoyasi, dars – ekspertiza, dars – "tadqiqot uchun patent", ochiq fikrlar darsi, seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari, o'quv tajriba-sinov, tadqiqotchilik xarakteridagi uy vazifasi) muhim ahamiyat kasb etadi.

"Ijodiy makon" sharoitida norasmiy va informal ta'lim doirasida loyihalash faoliyati uning har bir ishtirokchisida raqamli davr kishisi uchun zarur ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish imkonini beradi⁴.

"STEAM – ta'lim"ning afzalliklari:

1. "STEAM – ta'lim" kuchaytirilgan moliyalashtirish zonasiga aylanib bormoqda: soni tobora ortib borayotgan turli notijorat tashkilotlar maktablarda texnologik yo'naltirilgan loyihalarni amalga oshirish uchun grantlar taqdim qilmoqda.

2. "STEAM – ta'lim" – kasbiy rivojlanishning nihoyatda keng imkoniyatlari tanlovi

³ **Go'ysinov O.A.** Kompetentli yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari: Dis. ... ped. fanl. d.-ri. – T., 2019. – 221 b.

⁴ **Mardonov Sh.Q.** Yangi ta'limiy qadriyatlar asosida pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish. – T.: Fan, 2006. – 232 b.

(foydalanish samaradorligi mamlakatda STEAM fanlari bo'yicha o'qitish texnologiyalarini joriy qilish bo'yicha harakatlar tobora kengayib borishiga bog'liq).

3. O'quvchilarga texnologiyalardan foydalanish (ularga kirish) imkoniyatining taqdim qilinishi. Dunyo kompyuter tarmoqlariga bog'liq bo'layotgan ayni davrda o'quvchilar raqamli kontentni tashkil etmoqda va undan hozirgacha kuzatilmagan miqyosda foydalanmoqda. Ular veb-saytlarni ishga tushirmoqda, telefonlarga filmlarni suratga olmoqda va o'zlari o'yinlar ishlab chiqmoqda.

4. "STEAM-ta'lim" o'quvchilarga yanada faol bo'lish imkonini beradigan muhit yaratadi. Natijada o'quvchilar ta'lim jarayoniga nafaol kuzatuvchi emas, balki ishtirokchi sifatida jalb qilinganida, nimaga o'rganganini yaxshiroq eslab qoladi.

5. "STEAM-ta'lim" o'quvchilardan tanqidiy fikrlash, jamoada mustaqil ishlash qobiliyatining rivojlanganligini talab etadi.

"STEAM-ta'lim"ni joriy qilish shartlari:

1. Iste'dodli o'quvchilarni izlash, qo'llab-quvvatlash va kuzatishning tarmoqlangan tizimini shakllantirish zarur.

2. Har bir maktabgacha ta'lim muassasasi va umumiy o'rta ta'lim maktabida alohida iqtidorli tarbiyalanuvchi-o'quvchilarni aniqlash uchun ijodiy muhitni rivojlantirish zarur. Yuqori sinf o'quvchilariga kunduzgi, sirtqi, kechki, ularga yashash joyidan qat'i nazar ixtisoslikka oid tayyorgarlik dasturlarini o'zlashtirish imkonini beradigan o'quv muassasalarida ta'lim olish imkoniyatini taqdim etish kerak.

3. Ayni vaqtda shakllanib ulgurgan iqtidorli tarbiyalanuvchi va o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish kerak. Bu, avvalo, tarbiyalanuvchi va o'quvchilar tunu kun shu yerda bo'ladigan maktabgacha ta'lim muassasalari, texnik-texnologik maktablar va iqtidorli o'quvchilar uchun internatlar mavjud tajribasini ommalashtirish kerak.

4. Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq bo'lishi kerak. O'quvchi yuqori natijalarga erishsa, o'qituvchi sezilarli darajada moddiy rag'batlantirilishi kerak.

5. Mahalliy o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash uchun moddiy va ma'naviy rag'batlar tizimini joriy qilish kerak. Asosiysi, o'qituvchilik kasbiga yosh iste'dodli insonlarni jalb qilish⁵.

"STEAM-ta'lim"da ijodiy va badiiy o'quv fanlarini (tasviriy sa'nat, texnologiya, informatika) o'z ichiga olgan kreativ yo'nalish faol rivojlanadi. Chunki faqat fanga asoslangan kelajak kimnidir quvontirishi gumonli. Biroq fan va san'at sintezini gavdalantirgan kelajak hozirdayoq ko'pchilikni to'lqinlantirmoqda. Aynan shuning uchun ham bugunning o'zida yaqinlashib kelayotgan kelajakning eng yaxshi vakillarini qanday tarbiyalash haqida o'ylash lozim.

Yaqin kelajakda dunyoda IT-mutaxassislar, dasturchilar, muhandislar, yuqori texnologik ishlab chiqarish mutaxassislariga ehtiyoj keskin ortadi.

Uzoq kelajakda bugun tasavvur ham qilish qiyin bo'lgan kasblar paydo bo'ladi, ularning hammasi texnologiyalar va yuqori texnologik ishlab chiqarish bilan tabiiy fanlar kesishuvida yuzaga keladi. Ayniqsa, bio va nanotexnologiyalar bo'yicha mutaxassislariga talab keskin ortadi. Biz bugunning o'zida o'quvchilarni bunga tayyorlab borishimiz kerak.

⁵ Sanaqulov H.R., Meliboeva S.S., Abduraimova G.O. Mehnat va uni o'qitish metodikasi: Darslik. – T., 2019. – 210 b.

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA TARBIYA DARSINI TASHKIL ETISHNI O'RGATISH

Rezume. O'zbekistonning mustaqilligi tufayli ota-bobolarimizning axloq-odob haqidagi hikmatli hikoyalari, naql, rivoyatlari yoshlarning ma'naviy qadriyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Buni biz tarbiya fanining o'qitilishi misolida ko'rishimiz mumkin. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda esa, har bir pedagog axloq-odob haqidagi pedagogik bilimlarga ega bo'lishi kerak. Demak, bu fanni o'qitishdan maqsad – kelajakda o'quvchilarimizga ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiyaga davr talablaridan kelib chiqqan holda yangicha yondashishni, ishni sifat, mazmun jihatdan to'g'ri tashkil etishni o'rgatishdan iboratdir.

Tayanch so'zlar: *marbiya, o'qituvchi, ustoz, jamiyat, mahorat, ijodiy meros, mudarrislar, muloqot, muomala madaniyati, bola shaxsi, dunyoqarash, komil inson.*

Резюме. Благодаря независимости Узбекистана мудрые рассказы наших предков о нравственности играют важную роль в формировании духовных ценностей у молодежи. Это мы можем рассмотреть на примере предмета воспитание. В организации воспитательных работ каждый педагог должен владеть нравственностью и педагогическими знаниями. Значит, цель преподавания этой дисциплины в будущем – научить наших студентов по новому подходить к обучению в учебных заведениях в соответствии с требованиями времени, правильно организовывать работу по качеству и содержанию.

Ключевые слова: *воспитание, учитель, наставник, общество, мастерство, творческое наследие, преподаватели медресе, общение, культура поведения, личность ребенка, мировоззрение, гармонично развитая личность.*

Abstract. Due to the independence of Uzbekistan, the wisdom, narrations and stories of our ancestors about morality play an important role in the formation of young people. The purpose of teaching science in the future is to teach our students a new approach to educational institutions in accordance with the requirements of the time, the correct organization of work in the terms of quality and content.

Key words: *upbrings, teacher, society, skill, creative heritage, teachers, communication, culture of behavior, child's personality, worldview, perfect person.*

Respublikamizda mustaqillikning ilk yillaridanoq, jismonan sog'lom, ma'nan etuk shaxs yaratishga e'tibor berila boshlandi. Bu boradagi ishlarni aniq, maqsadli amalga oshirish uchun davlat ahamiyatiga molik dasturlar, rejalar ishlab chiqildi¹. Yoshlarni erkin fikrlashga tayyorlash, o'z-o'zini idora va nazorat qila bilishini shakllantirish, shaxsiy ishiga maqsadli yondashuv hamda reja va amal birligi hissini uyg'otish zarur. O'zbekiston Konstitutsiyasi va qonunlari inson manfaatlarini himoya qilishga, uni qadrlashga, har bir shaxsning barkamollashuviga qaratilgan. Sh.M.Mirziyoyev "Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi" asarlarida, shuningdek, O'zbekiston Respublikasini 2017-2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi Harakatlar strategiyasida belgilab berilgan vazifalarni amalga oshirish tinchliksevar

F.A. ABRORXONOVA *

F.A. BERDIBEKOVA *

* **Abrorxonova Kamolaxon Abrorxon qizi**, TDPU Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi kafedrasini mudiri, PhD. **E-mail:** kabrorxonovna@mail.ru

* **Berdibekova Feruza Abdumannob qizi**, ADU Umumiy pedagogika kafedra o'qituvchisi. **E-mail:** fberdibekova@mail.ru

¹ **Qurbonniyozova Z.** Tarbiyaviy ishlar jarayonidatartibiyalanuvchilaeada milliy o'zlikni anglashni shakllantirishning pedagogik asoslari: Ped. fanl. nomz. ... Dis. – T., 2002.

xalqimizning asosiy maqsadidir.

Tarbiya tushunchasi o'sib kelayotgan avlodda hosil qilingan bilimlar asosida aqliy xatti-harakati dunyoqarashni, insoniy e'tiqod, burch va ma'suliyatni, jamiyatimiz kishilariga xos bo'lgan axloqiy fazilatlarini yaratishdagi maqsadni ifodalaydi. Shu ma'noda tarbiya deb tarbiyachi o'zi hojlagan sifatlarni tarbiyalanuvchilar ongiga singdirish uchun ularning ruhiyatiga ta'lim maqsadga ko'ra tizimli ta'sir ko'rsatishga aytiladi. Milliy pedagogika asoschilaridan biri Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot – yo halokat, yo sadoqat, yo falokat masalasidir!" degan so'zlari fikrimizga dalil bo'ladi.

"Inson huquqlari umumjaxon deklaratsiyasi"da: "Hamma odamlar o'z qadr-qimmatini hamda huquqlarida erkin va teng bo'lib to'g'ildilar. Ularga aql va vijdon ato qilingan. Binobarin bir-birlariga nisbatan birodarlarcha ruhda munosabatda bo'lishlari kerak" (1-modda). O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida: "Yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqidir. Inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyatdir" (24-modda).

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2017 yilni "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili" deb e'lon qilindi. 2019-yil "Faol tadbirkorlik innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab quvvatlash" yili ham davlatimizning xalqimizga qilayotgan g'amxo'rliqi insonparvarlik timsolining negizi sifatida amalga oshirilmoqda.

"O'zbek xalq pedagogikasi" qamrovi nihoyatda keng, bag'oyat serqirra va serjilo tushuncha bo'lib, u shu xalq paydo bo'lgan butun davrni o'z ichiga oladi.

Xalq donishmandligi va odobnomasining bu nodir sohasi ijtimoiy va maishiy-axloqiy hayotning barcha tomonlarini xalq og'zaki ijodi, qadrshunosligi, udumshunosligi va marosimshunosligining yetakchi yo'nalishlarini, diniy-axloqiy ta'limotni qamrab olishi bilan harakterlanadi. U xalqimizning asrlar davomida to'lagan boy tajribalarini, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy, falsafiy, ma'rifiy, estetik, ma'naviy hamda jismoniy yetuklik borasidagi qarashlarini, tajriba xulosalarini lo'nda, teran, donishmandnamo tarzda ifodalaydi.

O'zbek xalq pedagogikasi xalqning oilaviy-maishiy hayoti, ta'lim-tarbiyaviy, axloq-odobga oid hayotiy yo'l-yo'riqlari, usullari, ibratli tajribalariga oid turfa misollar – dostonlar, ertaklar, mehnat-mavsumiy marosim qo'shiqlar, afsonalar, maqollar, matallar, hikmatlar, allalar, to'y va aza qo'shiqlari, olqish va qarq'ishlar "Navro'z", "Mehrijon", bahor, kuz, qish, yoz aytim – qo'shiq ashulalari va shu kabi nasriy asarlar bilan boyitilgan.

Qur'oni Karim, Hadis hamda sharq mutafakkirlarining axloq-odobga oid qarashlaridan xalq pedagogikasi oziq oladi, boyiydi. Xalq bisotidagi eng yaxshi tabarruk so'zlar – duo-olqishlar ham tarbiyaga qaratilgan. Xalq pedagogikasida yaxshi so'z, duo-olqishning ta'sir kuchi, tarbiyaviy ahamiyati, inson ma'naviy ustuvorligi, iymon-e'tiqod butunligi, qisqasi – kishilarning har tomonlama mukammal harakati borasida tutgan o'rninga alohida ahamiyat beriladi. O'zbek xalq pedagogikasi ayrim shaxslar yoki bir-ikki jamoa tomonidan yaratilmagan. Uni xalqimiz asru-asrlar bilan o'rganuvchi hayotida o'zining boy hayotiy tajribalari, farzandlar xatti-harakati borasida tutgan tutumlari, sa'yi-harakatlari, yo'l-yo'riqlari, aql-zakovotlari bilan yaratgan. Ayni vaqtda o'zbek xalq pedagogikasi o'z rivojida boyib, mukammalashib borishda ilm-fanning boshqa sohalaridan, ya'ni mumtoz adabiyot, san'at, og'zaki ijod, elshunoslik, udumshunoslik, qadrshunoslik, odatshunoslik, ruhshunoslik kabi sohalar baq'rida shakllanib, ular bilan bevosita aloqada bo'ladi eng yaxshi namunalari o'ziga qabul qilib oladi. Ta'lim va tarbiyani milliy istiqloq g'oyalari asosida yuksak darajaga ko'tarish, davrimizning qat'iy talabi hamda jamiyatning ijtimoiy topshirig'i sifatida pedagoglarga katta mas'uliyat yukladi.

O'tmishga nazar tashlaydigan bo'lsak, o'zbek xalqining buyuk mutafakkirlari olib

borgan tadqiqotlar va amalga oshirgan kashfiyotlarida ham insonlarni odobli, mehnatsevar, vatanpar qilib tarbiyalash yo'l-yo'riqlarini ko'rsatib o'tganlar. Jumladan, Alisher Navoiy o'z zamonasida zargarlar, kulollar, tikuvchilar kabi turli-tuman hunar sohiblarining hammasiga hafsala, qunt va e'tibor bilan maslahat berib, ularga homiylik qilganlar. Navoiy: "Inson bo'lib dunyoga keldingmi, biror kasbni egalla, hunar o'rgan, shunda dunyodan hammomga kirib toza yuvinib chiqmagan kishidek o'tmaysan", – deb ta'kidlaganlar.

Insoniyat qadr-qimmatini mehnatda, bilim va hunarga tayanishda, birovga xor bo'lmaslikda deb bilgan. Sa'diy shunday ta'lim beradi:

O'z mehnatidan non yegan kishi,
Hotam himmatidan ozod yoz – qishi.

Hunarning nechog'li zarur ekanligi qator rivoyatlar, maqollar, ertaklar, dostonlarda ham o'z aksini topgan. "Oltin baliq", "Savdogar bilan podachi", "Sirli gilamcha", "Baliqchi bola", "Ikki naqqoshning ishi" kabi ertaklar, "Xasanxon", "Rustam", "Ziyod" kabi dostonlar shular jumlasidandir.

Darhaqiqat, xalqimizning ertak, rivoyat, dostonlari hamda o'tmishdagi olimlarimizning meroslarini chuqur o'rganib, uni ta'lim va tarbiya jarayoniga tadbiiq etish har bir ma'naviyatli va ijodkor mutaxassislarning muallimlarning mash'alali o'txonaqaddas burchidir! Shuning uchun ham xalq pedagogikasining ustozlik-murabbiylik an'anasini o'rganish o'quvchi yoshlarni tarbiya qilish kasb-hunarga bo'lgan qiziqishlarini tarbiyalashdan iborat.

Xalq pedagogikasi an'analarning zamonaviy usullarini amaliyotda qo'llash ilmiy va amaliy ahamiyatga ega deb hisoblaymiz. Shuningdek, ushbu masala zamonaviy tarbiyada ham o'z mohiyatini yo'qotmagan holda xalq oq'zaki ijodi, xalq pedagogikasida asosiy o'rinda turadi. Jumladan: Qunt bilan o'rgan hunar, hunardan rizqing unar. Hunari yo'q kishining, mazasi yo'q ishini.

2. Mehnat jarayonida paydo bo'lgan ish tajribalari ko'nikma va malaka xalqimiz tomonidan doimo uluqlangan va xalq poetik ijodining hamma janrlarida muqaddas o'rin egallab kelgan. Xalq poetik ijodida yoshlarni mehnatsevar qilib tarbiyalash g'oyat muhimdir. Olimlarimizning xalq poetik ijodini o'rganish yuzasidan olib borgan ilmiy tadqiqotlarining ko'rsatishicha, xalq ijodining o'zi qadimdan qadimiy uruq va qabilalarning mehnat jarayoni zaminida paydo bo'lganligidan dalolat beradi.

Boshqa xalqlardagi o'zbek xalq poetik ijodi ham xalq ommasining mehnat va mehnat jarayonida yaratilgan eng yaxshi an'analari, tajribalar mehnat qilish sohasida paydo bo'lgan ko'nikma, malaka va odatlarni badiiy formada avloddan-avlodga ma'naviy meros sifatida qoldirib kelgan. "Aql va boylik", "Ko'rpangga qarab oyoq uzat" kabi o'zbek xalq ertaklarida mehnatsevarlik, bolalarni mehnatga odatlantirish, mehnat hamma boyliklarning negizi kabi masalalarga alohida ahamiyat beriladi hamda shaxsning haqiqiy go'zalligi mehnatda ekanligi ko'rsatib o'tiladi. Mehnatkash xalq ommasining mehnat jarayonida qo'lga kiritilgan ish tajribalari – mehnat malakasi, ko'nikma, odat va yosh avlodni mehnatga tayyorlash yuzasidan takror-takror sinovdan o'tgan usul va vositalari xalq pedagogikasining didaktik qo'llanmasi bo'lib keldi: 1) Mehnat – ikki ko'zdan aziz. 2) Oltin o'tda toblanar, odam mehnatda. 3) Daryo suvini bahor toshirar, odam qadrini mehnat oshirar. 4) Birni birov beradi, ko'pni – mehnat. Shuning uchun ham mehnatkash xalq oilasida o'z farzandlarini mehnatsevar qilib yetishirish ota-ona va umuman keksa avlodning dastlabki insoniy burchi hisoblangan. Yoshlarni kattalarga yordamlashishida xalqimizning qadimdan davom etib kelayotgan oliyjanob an'alaridan biri "Hashar"ning tarbiyaviy ahamiyati g'oyat kattadir. "Hashar" dehqonchilik hayotida ko'p turga ega bo'lib, yilning hamma faslida, shahar

sharoitida ariq qazish, ko'prik qurish, yo'l chiqarish, mahalla obodonchilik ishlari, uy qurish ishlarida uyushtiriladi.

Bunday tadbirlarda yoshlar va bolalar kattalar bilan barovar harakat qilib, ularni e'tiboriga sazovor bo'lishar edi. Keksalarning "barakallo", "qo'ling dard ko'rmasin", "umringdan baraka to'p" kabi olqishlari ko'pincha o'z mehnatini manzur qilgan yoshlarga nisbatan aytilar edi. Xalq ijodi materiallarida, ayniqsa, maqol va qo'shiqlarda mehnatning kishi hayotidagi o'rni, mehnat malakasini o'rganish usullari, halol mehnat qilish zaruriyati uqtirib kelingan.

3. Insoniyat o'zining tarixiy taraqqiyoti davrida ta'lim-trabiyaga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun ma'rifiy jarayonda ob'ektiv qonuniyatlarni aniqlaydi va shu asosda ta'lim-tarbiya uslublarini yaratadi.

Markaziy Osiyoga Islom dini kirib kelishi bilan bu an'anaviy sifatlar mustahamlanib boyitildi. Islom aqidalari, uning axloqiy, huquqiy tamoyllarining asosiy manbai "Quroni Karim"dir. Bu muqaddas kitob kishilarni tenglikka, birodarlikka, tinch-totuv yashashga, ezgulikka undaydi. Islom odamlarni yaxshilikka da'vat etadi, yomonlikdan qaytaradi. Insonparvarlikni targ'ib etib, razolatni qoralaydi, odob-axloq, ruhiy-ma'naviy poklik va mehnat qilishga hamda yer yuzini obod va go'zal qilishga undaydi. U adolat, tenglik, tinchlik va erkni tarannum etadi.

Farobiyning ta'lim-tarbiya yo'llari, usullari, vositalari haqidagi qarashlari ham qimmatlidir. U insonda go'zallik ikki yo'l – ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi. Ta'lim nazariy fazilatlarini birlashtirsa, tarbiya esa, tuq'ma fazilat – nazariy va amaliy kasb-hunar, xulq-odob fazilatlarini birlashtiradi, ta'lim so'z va o'rganish bilan, tarbiya va amaliy ish, tajriba bilan amalga oshiriladi deydi. Har ikkalasi birlashsa yetuklik namoyon bo'ladi, ammo bu yetuklik bilim va amaliy ko'nikmalarni qay darajada o'rganganligiga qarab paydo bo'ladi, deb ko'rsatadi. Farobiy ta'lim-tarbiyada raq'batlantirish, odatlantirish, majbur etish metodlarini ilgari surgan.

Xulosa qilib aytganda, Farobiy pedagogik ta'limotning asosida komil insonni shakllantirish, insonning o'z mohiyti bilan ijtimoiyliligi, ya'ni faqat jamiyatda o'zaro munosabatlar ijtimoiyliligi jarayonida komillikka erishadi, – degan falsafiy qarashi yotadi.

TALABA YOSHLARDA JISMONIY TARBIYA VA SPORT BILAN SHUG'ULLANISHI UCHUN MOTIVATSIYANING SHAKLLANISHI

Rezume. Bugungi kunda talaba-yoshlar shaxsini shakllantirishda jismoniy tarbiya va sportga katta ahamiyat berilmoqda. Ijtimoiy muhit va real amaliyot shuni ko'rsatadiki, yoshlar salomatligi asta-sekin kasalliklar yanada keskinlashmoqda. Maqolada sog'lom turmush tarzini rivojlantirish uchun talabalarning sport bilan shug'ullanish motivatsiyasini shakllantirishning turli usullari muhokama qilinadi.

Tayanch so'zlar: *sog'liq, jismoniy tarbiya, motivatsiya, sport.*

Резюме. Сегодня в формировании личности студентов большое значение придается физической культуре и спорту. Социальная среда и реальная практика показывают, что здоровье молодых людей постепенно ухудшается, а сердечно-сосудистые, а также хронические и инфекционные заболевания обостряются. В статье для пропаганды здорового образа жизни у студентов обсуждаются различные способы по формированию мотивации заниматься спортом.

Ключевые слова: *здоровье, физическая культура, мотивация, спорт.*

Abstract. Today, great importance is attached to physical culture and sports in the formation of the personality of students. The social environment and real practice show that the health of young people is gradually deteriorating, and cardiovascular, as well as chronic and infectious diseases are becoming more acute. In the article, students engage in sports to promote a healthy lifestyle different ways of shaping motivation are discussed.

Key words: *health, physical education, motivation, sports.*

N.I. SANGIROV *

Odamlarning sog'lig'ini saqlashning muhim tarkibiy qismi jismoniy faoliyat bo'lib, u butun jamiyatning faolligiga, jismoniy, psixologik, ijtimoiy holatiga ta'sir qiladi. Yoshlarning eng zaif qismi bo'lgan talabalar jismoniy faollikdan ko'proq ta'sirlanishadi, chunki ular o'quv yuklarni oshirish, kam jismoniy faollik, talabalarning nisbatan erkin hayoti, ijtimoiy muammolar va shaxslararo aloqa bilan bog'liq bir qator qiyinchiliklarga duch kelishadi. Talabalar mamlakatimizning kelajagi, shuning uchun zamonaviy yoshlarning jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga bo'lgan motivlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini o'rganishning o'ziga muhimidir.

Kelajak avlod salomatligini saqlash va mustahkamlash muammosi har doim dolzarbdir. Zero, talabalar mamlakatimizning asosiy mehnat zaxirasidir. Ushbu ishning maqsadi – jismoniy tarbiya va sport bo'yicha oliy o'quv yurtlarida ijtimoiy faol odamlarning motivatsiyasini shakllantirishni o'rganish. Talabalik hayotida o'qishga moslashish muammolariga duch kelgan yoshlar harakat yuklarni beixtiyor kamaytiradi, bu esa, bir qator kasalliklarni keltirib chiqaradi. Ushbu kasalliklarga qarshi kurash faqat bitta narsada yotadi – jismoniy tarbiya. Ammo, bizning afsuslanishimizcha, hamma ham jismoniy mashqlar muhimligini anglamaydilar. Shuning uchun, ushbu muammoni hal qilish, jismoniy madaniyatning afzalliklarini anglash va yuqori sport natijalariga erishish uchun bir qator motivatsiyalarni shakllantirish kerak.

Jismoniy faoliyatni rag'batlantirish – bu jismoniy tayyorgarlikning maqbul darajasiga erishishga yo'naltirilgan shaxsning o'ziga xos holati. Bu harakatga turtki, inson xulq-atvorini boshqaradigan psixofiziologik jarayon. Bir nechta psixologik omillarga hasad qilish uchun turtki bo'ladi. Motivatsiyani shakllantirish juda katta ish va har kim ham o'zini biror narsa qilishga majbur qila olmaydi, masalan, sport bilan shug'ullanadi. Bu inson faoliyatning jiddiylikni anglab etishi kerak bo'lgan yo'l. Jismoniy tarbiyaning motivatsion asoslari – harakatga, sog'likni saqlash va mustahkamlashga, yaxshilanishga bo'lgan ehtiyoj. Motivatsiyani shakllantirish

* **Sangirov Nuriddin Iriskulovich**, TDPU v.b. dotsenti. **E-mail:** sangirov84@bk.ru

1 **Ильин Е.П.** Психология физического воспитания. – М.: Образование, 2007. С.42-43.

uchun siz faoliyatga qiziqishingiz kerak. Usiz hech narsa ishlamaydi. Inson buni qilishni xohlashi kerak, uni hech kim va hech narsa majburlamasligi kerak. Faqatgina ushbu sharoitda motivatsiya mumkin. Shuningdek, faoliyatning ahamiyatlilik darajasi to'g'risida anglash muhim rol o'ynaydi. Masalan, talaba haqiqatan ham sport bilan shug'ullanishi kerakligini, jismoniy mashqlar sog'lik uchun, farovonlik va turli xil kasalliklarning oldini olishga yordam berishini tushunishi kerak¹. Muhim dars – bir xil bo'lmasligi kerak, balki turli xil mashqlarni o'z ichiga olgan dars rejasini tuzishdir. Bu jismoniy va ruhiy charchoqning oldini oladi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga qatnashish motivatsiyasi jismoniy mashqlar qilish, sog'lom turmush tarzini yaxshilash yoki shunchaki tushkunlikka tushish – testlarga qatnashish istagi bo'lishi mumkin. Birinchi holda motivatsiya odamning ehtiyojini qondiradi, ikkinchisida u ham ishlaydi, ammo bu katta istak bilan bog'liq emas. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlaridan qoniqmaydigan o'quvchilar soni yil sayin ortib bormoqda. Sabablari boshqacha bo'lishi mumkin, ammo ularning asosiysi bu mashg'ulotlarning ahamiyatini tushunmaslik, sog'lom turmush tarzi va g'ayratning to'liq etishmasligi. So'rovlar paytida ko'pincha talabalarga: «Nega sport bilan shug'ullanishni xohlaysiz?» shunga o'xshash iboralar bilan javob bering: «Estetik jihatdan go'zal tanaga ega bo'lish», «Sog'lig'ingizni yaxshilash» yoki «o'zingizni yaxshi tuting».

Shunga asoslanib quyidagi turtki turlarini shakllantirish mumkin: 1. Harakatlanish motivlari. Jismoniy mashqlarning bir xilligi va bir xilligi tufayli mehnat unumdorligining pasayishi kuzatiladi. Butun tananing mushaklari va ko'rish apparatlari uchun maxsus jismoniy mashqlarni bajarish passiv dam olishga nisbatan gevsame samaradorligini va jismoniy mashqlarni bajarish jarayonining zavqini sezilarli darajada oshiradi. Inson tanasida jismoniy mashqlarni bajarishda barcha tizimlar, birinchi navbatda yurak-qon tomir va nafas olish tizimlari faoliyatida o'zgarishlar yuz beradi. 2. Sog'lomlashtirish motivlari. O'z sog'lig'ini yaxshilash va kasalliklarning oldini olish qobiliyati yoshlarning sport bilan shug'ullanishida eng kuchli turtki hisoblanadi. Jismoniy mashqlar tanaga foydali ta'sir ko'rsatishi shubhasizdir. Buni 2 yo'nalishda ko'rib chiqish mumkin: sog'lom turmush tarzini shakllantirish va kasalliklar ehtimolini pasaytirish. 3. Raqobatdosh va raqobatbardosh motivlar. Motivatsiyaning ushbu turi odamning o'z sport ko'rsatkichlarini yaxshilash istagiga asoslanadi. Butun insoniyat raqobat ruhida, munosabatlarning raqobat ruhida qurilgan. 4. Estetik motivlar. Ushbu turtki insonning tashqi qiyofasini va boshqalarda paydo bo'lgan taassurotni yaxshilashga qaratilgan. Ushbu guruh jismoniy tarbiya sohasidagi moda bilan juda chambarchas bog'liq. 5. Ijodiy motivlar. Jismoniy madaniyat talabalarida ijodiy shaxsni rivojlantirish va tarbiyalash uchun cheksiz imkoniyatlar yaratadi. Inson jismoniy mashqlarni bajarishda o'z tanasining ulkan boyliklarini bilish orqali ma'naviy rivojlanishida yangi imkoniyatlarni izlay boshlaydi. 6. Kommunikativ motivlar. Bu jismoniy mashqlar sheriklar guruhi bilan olib boriladigan turtki turi. Ushbu turtki eng muhimlardan biri hisoblanadi, chunki jismoniy tarbiya va sport ijtimoiy va gender guruhlar o'rtasidagi aloqalami yaxshilashga yordam beradi. 7. Kognitiv va rivojlanish motivlari. Ushbu turtki insonning o'z tanasini, uning imkoniyatlarini bilishni, so'ngra ularni jismoniy tarbiya va sport yordamida takomillashtirish istagi bilan chambarchas bog'liqdir. Bu raqobatbardoshlikka juda yaqin, ammo bu erda gap o'zingizni engishdir. Bu eng muhim motivlardan biridir, chunki inson o'zini nafaqat jismoniy, balki axloqiy jihatdan ham engib o'tishga intiladi (o'zining «meni»). 8. Kasbiy yo'naltirilgan. Ushbu turtki jismoniy tarbiya bilan shug'ullanadigan turli mutaxassisliklar talabalarining bo'lajak mehnat faoliyatiga tayyorgarlik darajasini oshirish maqsadida ularning kasbiy fazilatlariga asoslanadi².

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa qilishimiz mumkinki, o'quvchilarning aksariyati o'ziga xos «ideal» ga ega va jismoniy tarbiya va sport yordamida takomillashtirish motivini shakllantirish mumkin. Ushbu turdagi motivlarni bajarish talabalarining sog'lig'ini mustahkamlash va saqlashga va yaxshilanishga intilishga yordam beradi.

Yoshlarning sportga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun jismoniy tarbiya bo'yicha o'quv dasturlarini diversifikatsiya qilish, o'quvchilar o'yin va raqobatlashish usulidan foydalanadigan bo'limlarning yangi turlarini joriy etish zarur.

² **Pyatkov V.V.** Talabalarining jismoniy madaniyatga motivatsion-qiyamat munosabatini shakllantirish: pedagogika universitetlari materiallari bo'yicha: dis. ... Cand. ped. fanl. – Surgut, 1999. – 184 p.

O'QISH MALAKASINI SHAKLLANTIRIB BORISHDA PEDAGOGIK SHARTLARNI TASHKIL ETISH

Resume. Ushbu maqolada mamlakatimida kitobxonlikni rivojlantirishda o'quvchilarning kitobga bo'lgan qiziqishlarini, yosh avlod maktab dargohiga qadam qo'ygandan boshlab shakllantirib borish bo'yicha takliflar o'z aksini topgan.

Tayanch so'zlar: *kitob, kitobxonlik, kommunikatsiya, pedagogik shartlar, motivatsiya muhiti, sinfdan tashqari faoliyat, shaxsiy kutubxona, pedagogik texnologiyalar.*

Резюме. В данной статье предлагаются пути создания в начальной школе определенных педагогических условий, позволяющих эффективно развивать читательскую компетентность.

Ключевые слова: *книга, читательская компетенция, педагогические условия, мотивационная среда, внеурочная деятельность, личная библиотека, педагогические технологии.*

Abstract. This article proposes ways of creating certain pedagogical conditions in elementary school that will effectively develop reading competence.

Key words: *books, reading, communication, pedagogical conditions, motivational environment, extracurricular activities, personal library, pedagogical technologies.*

M.J. YUSUPOVA *

O'qish – ta'lim, tarbiya va madaniyat rivojlanishning asosiy komponenti. Bu shaxsni shakllantiradigan va rivojlantiradigan faoliyat, ta'lim olish va madaniyatni tarqatish vositasi, jamiyatni tarbiyalash va intellektual rivojlantirish vositasi, mutaxassisning kommunikativ va kasbiy kompetentsiyasi shakllanishining isboti, insonning hayotda muvaffaqiyat qozonish vositasi va mamlakatning raqobatbardoshligining ko'rsatkichi.

Qadim zamonlardan odamlar aqlning rivojlanishi, madaniyat ko'rsatkichi, o'qish faoliyati orqali sodir bo'lishini bilishar edi. Kitoblar har doim qadrlangan hamma zavq bilan o'qigan va endi ko'pchilik o'qishga qiziqishni butunlay yo'qotdi.

PISA xalqaro tadqiqot dasturi natijalariga ko'ra, o'n besh yoshli o'smirlarga "o'qish savodxonligi" – o'qilgan matndan ma'lumot to'plash va keyin uni qo'llash qobiliyatini sinab ko'rish topshirilgan. O'qishga bo'lgan "muhabbat yo'qligi" tufayli, umuman rus madaniyatining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan bir qator muammolar paydo bo'ladi: og'zaki nutq kam bo'ladi, o'z fikrini ifoda eta olmaydi, insho yoza olmaydi, aql-idrok qilishda ham sustlashadi, ko'p nutqiy va grammatik xatolarga yo'l qo'yadi. Bularning barchasi odamlarning o'qishni to'xtatishi oqibatidir. Bu muammo shu qadar ammobobki, uning echimi hozir davlat darajasida ko'rib chiqilmoqda.

Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoevning davlatimizning istiqbolli Konsepsiyasidagi strategik maqsad va vazifalar: maktabgacha ta'limning o'rnini va ahamiyatini tiklash, yangi avlod ta'lim standartlarini yaratish hamda davlatning eng asosiy tayanchi bo'lgan oliy ta'lim sohasini yangidan takomillashtirish, jamiyatning intellektual, madaniy-ma'rifiy, mehnat-potensialini, fundamental va amaliy fan tadqiqot markazlarini tulaqonli shakllantirishga qaratilgan. Bunga misol tariqasida 2017 yil 7-fevralda "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonida "chet tillar ... kabi boshqa muhim va talab yuqori bo'lgan fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o'rganish, ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish"¹, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining: "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya

* Yusupova Miringul Jalgasbaevna, TDPU Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi kafedrasida o'qituvchisi, PhD. E-mail: moyluchik@bk.ru

tuzish to'g'risida"gi farmoyishi² ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi. Bolaning o'qish istagi, qobiliyati va odati shakllansa, kelajakda bunday muammolardan qochish mumkin.

N.N. Smetannikovaning so'zlariga ko'ra, "O'qish kompetensiyasi – bu odamning umumiy madaniyati asosida shakllangan, o'qilganlarni saqlash sifati, bu ta'lim va akademik ijtimoiy va kasbiy vazifalarni keng jamoatchilik bilan o'zaro ta'sirlashuv sharoitida va ta'lim va kasbiy sharoitda etarli darajada hal qilish qobiliyatini beradigan tadbirlar"³.

O'qish malakasi – bu odamning aql-zakovati, bilimi va madaniyatining ko'rsatkichidir. Bizning vazifamiz o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini rivojlantirishga imkon beradigan tashkiliy-pedagogik shartlarni aniqlashdir.

O'qish kompetensiyasining tuzilishiga, G.M. Pervovanning ta'kidlashicha quyidagilar kiradi: ijodiy o'qish qobiliyati, adabiy asarni shaxsiy darajada o'zlashtirish; "muallif-o'quvchi" dialogiga kirish qobiliyati, qahramonlarning tajribalariga botish; adabiyotni milliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida tushunish, adabiyotning badiiy madaniyat (san'at) sohasiga mansubligini tushunish, so'z san'ati sifatida uning o'ziga xosligini anglash; o'rganilishi kerak bo'lgan mahalliy va xorijiy sa'at asarlarining mazmuni va muammolarini bilish va tushunish; adabiy jarayonning eng muhim bosqichlari, taniqli yozuvchilar hayoti va ijodining asosiy faktlari haqida tasavvur; badiiy asar tilining o'ziga xos xususiyatlari⁴.

Bizning fikrimizcha, yosh o'quvchilarning o'qish malakasi asoslarining shakllanishiga o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi amalga oshiriladigan ish shakllari, zarur kompetensiyalar va universal meta-mavzu va fanlardan foydalanish natijasida erishiladi, ko'nikma va malakalari shakllanadi.

O'qish malakasining asosini tashkil etuvchi kompetensiyalar: kognitiv (bilim), qadriyat-mazmun va kommunikativ.

Kognitiv kompetensiyasi o'quvchining kitob bilan ishlashdagi mustaqilligi va badiiy asar matni, shuningdek, ilmiy va kognitiv matnlar bilan ishlash ko'nikmalarining shakllanishi bilan belgilanadi. O'qish ko'nikmalari quyidagilarga qaratilgan: kitob bilan ishlash, o'qishni maqsad qilib qo'yish, matnni to'liq, tanlab yoki qisqacha qayta hikoya qilish, asosiy so'zlarni ajratib ko'rsatish; kutubxonadan foydalaning, izoh bering, o'qish sabablarini nomlang, o'quvchining mustaqilligini ko'rsating; nutq faoliyatining asosiy turlariga ega bo'lish, asar va matnni tahlil qilish, maqsad qo'yish va matnni qayta gapirish, mafkuraviy ma'noni shakllantirish qobiliyatini inobatga olgan holda, har xil turdagi insholar va adabiy ijodiy ishlar yozish qobiliyati.

Qadriyat-mazmun kompetensiyasi o'quvchi dunyoqarashi mavjudligi bilan belgilanadi, ya'ni adabiyot haqidagi bilimlar bolalar o'qishining mavzulari va janrlari haqidagi asarlar, mualliflar, mavzular va janrlar, badiiy asarlarni, shuningdek, ilmiy va o'quv matnlarini to'liq idrok etish shaklida. O'qish ko'nikmalari: mahalliy va xorijiy mualliflarni bilish, asarlar janri, "asar nima haqida" degan savolga javob berish, asarning syujetini izchil etkazish, qahramonni tavsiflash, matnni qismlarga ajratish, asosiy fikrni ajratib ko'rsatish, mustaqil ravishda, o'z so'zlaringiz bilan aytganda, bilim manbasiga murojaat qilish qobiliyati.

Kommunikativ kompetensiya o'qishning samarali usullari va o'qishning beshta asosiy usuli va o'qish mahoratining sifatlari: to'g'ligi, ravonligi, xabardorligi, ifodaliligi bilan belgilanadi.

Kompetentlik mazmuni va tuzilishini ko'rib chiqishda I.A.Zimniyayning nuqtai nazari yaqinroq. Uning tadqiqotida kompetensiyalarning umumiy belgilari va xususiyatlari boshlang'ich maktab yoshidagi shaxsiyatning rivojlanish davrlari bilan bog'liq, bu esa, bu g'oyalardan yosh o'quvchilarning o'qish malakasini shakllantirish modelini yaratish uchun foydalanish imkonini beradi. O'ziga xos pedagogik amaliyot, yosh o'quvchilarning o'qish malakasini shakllantirish natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qiydigan o'quvchi – bu intellektual madaniyatga ega, quyidagi fazilatlarni shakllantirgan shaxs: o'zini intellektualga aylantirish istagi, badiiy asarlarni o'qish faoliyati; samarali yo'llar va sifatli o'qish ko'nikmalariga ega

bo'lish; matn bilan ishlashda dastur o'qish ko'nikmalarini bilish; kitob bilan ishlashda o'qish mustaqilligiga ega bo'lish; san'at asarlarini to'la-to'kis idrok etish va ilmiy va o'quv matnlarini ishlab chiqish; o'quvchining dunyoqarashi, ya'ni bolalar o'qish asarlari, mualliflari, mavzulari va janrlari haqidagi adabiy g'oyalarning mavjudligi.

Shunday qilib, o'qish malakasining taqdim etilgan qoidalari, shubhasiz, yosh maktab o'quvchilari uchun ahamiyatli, chunki ular o'qishga ongli ravishda ehtiyoj sezadi va malakali o'quvchi-o'quvchini shakllantiradi⁵.

Boshlang'ich sinf oldida murakkab vazifa – har bir o'quvchining kitob tanlash va o'qish istagini, qobiliyatini va barqaror odatini shakllantirish, ya'ni o'quvchi-o'quvchini shakllantirish vazifasi turibdi.

Adabiy o'qishni yangi standart bo'yicha o'qitishning vazifalari: boshlang'ich maktab o'quvchilarining ta'lim tizimida ongli, to'g'ri, ravon va ifodali o'qish ko'nikmalarini o'zlashtirish; o'quvchining dunyoqarashini shakllantirish va mustaqil o'qish faoliyati tajribasini o'zlashtirish; nutq faoliyatining barcha turlarini takomillashtirish; har xil turdagi ma'lumotlar bilan ishlash qobiliyati; badiiy, ijodiy va kognitiv qobiliyatlarni, badiiy asarlarni o'qishda hissiy javob berishni rivojlantirish, so'z san'atiga estetik munosabatni shakllantirish; o'quv va ilmiy-kognitiv matnlar bilan ishlashning dastlabki ko'nikmalarini o'zlashtirish; kitob o'qishga qiziqishni kuchaytirish; boshlang'ich maktab o'quvchilarining axloqiy tajribasini boyitish, yaxshilik va yomonlik haqidagi tasavvurlarni shakllantirish; axloqiy tuyg'ularni rivojlantirish, ko'p millatli O'zbekiston va boshqa mamlakatlar xalqlarining madaniyatini hurmat qilish. Bu boshlang'ich umumiy ta'limning davlat ta'lim standarti tomonidan ham talab qilinadi. To'rtinchi sinfning oxiriga kelib, o'quvchilar shaxsiy rivojlanish uchun o'qishning ahamiyatini tushunishlari kerak. O'qishning rolini, o'qishning har xil turlaridan foydalanishni tushunish; turli matnlarning mazmuni va o'ziga xosligini ongli ravishda idrok etish va baholash qobiliyati, ularni muhokama qilishda qatnashish, qahramonlarning harakatlariga axloqiy baho berish va asoslash. O'qish malakasi darajasiga erishish, umumiy nutqni rivojlantirish, uzluksiz ta'lim uchun zarur, ya'ni ovoqli va jim o'qish texnikasini, badiiy adabiyotni, ilmiy ommabop va o'quv matnlarini izohlash, tahlil qilish va o'zgartirishning boshlang'ich usullarini o'zlashtiradilar.

Birinchi sinfda o'qitishning asosiy vazifasi ehtiyojni, o'qish motivini va buning uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat bo'lib, o'qish malakasini shakllantirish ishlari birinchi sinf o'quvchilarining ota-onalari bilan boshlanadi.

Shu munosabat bilan biz boshlang'ich maktabda o'qish malakasini samarali rivojlantiradigan muayyan pedagogik sharoitlarni yaratishni taklif qilamiz:

1. Har bir bolaning uyida o'quvchilarning yoshiga mos bolalar adabiyoti bo'lishini ta'minlash. Masalan, rus o'zbek va qardosh xalq ertaklari va boshqa bola yoshiga mos adabiyotlar.

2. Har bir o'quvchining shaxsiy kutubxonasida – turli yo'nalishdagi lug'atlarning mavjudligini ta'minlash (birinchi navbatda, izohli va boshqalar).

3. O'quvchi atrofida kutubxona ko'rinishidagi individual tizimni yaratish. Bu shartda bolalar maktab, shahar kutubxonasi bilan tanishadilar. Biz har bir sinfda "O'qish" kutubxonasini yaratishni taklif qilamiz. Bunda maktab o'quvchilari uydan kitob olib kelishlari va buning evaziga boshqasini qarzga olishlari mumkin. Shunday qilib, bolalar kitobning syujeti bilan bog'liq umumiy suhbat mavzulariga ega bo'lishadi, takrorlashni o'rganadilar, og'zaki bayonotlar tuzadilar va muloqot qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Bu kabi ko'nikmalar, o'z navbatida, insonning aqli va umumiy madaniyatining rivojlanishiga olib keladi.

4. Bolalarning o'qishga bo'lgan qiziqishlariga qaratilgan motivatsion muhitni rivojlantirish. Misol tariqasida – o'quvchilarga bolalar kitoblari mualliflari, taniqli yozuvchi va shoirlar bilan tanishish imkoniyatini berish. Bunday pedagogik usulda har bir mahalliy yozuvchilar bilan uchrashuvlarini tashkil qilishingiz mumkin. Bunday tadbirlar bolalarni

o'zlari tanish bo'lgan yozuvchilarning kitoblarini o'qishga undaydi. Bolalar ularni katta qiziqish bilan tinglaydilar va o'zlarini adabiy ijodda sinab ko'rishadi.

5. Badiiy yo'nalishdagi o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ijodiy makon yaratish. Buning uchun adabiy o'qish darslarida ko'p vaqt ertak yozishga, tasviriy san'at darslarida – illyustratsiyalar yaratishga va muqovali dizaynlar ishlab chiqarishga, texnologiya darslarida esa, talabalar minikitoblar tayyorlaydilar, ular bilan almashadilar va o'qiydilar.

6. Eski pedagogik texnologiyalardan foydalanish – masalan, diaproyektordan foydalanish. Bolalar raqamli texnologiyagalarga, telefon, kompyuterlarga, multimediya uskunalariga shunchalik o'rganib qolganki, film tasmasi ular uchun g'ayrioddiy, qiziqish uyg'otadi va shu bilan bolani o'qishga undaydi.

7. O'qish malakasini oshirish uchun o'quv yili natijalarini sarhisob qilish. Har yili maktabda ilmiy anjuman o'tkaziladi. Tayyorlanish uchun talabalar tanlangan mavzu bo'yicha katta hajmdagi ma'lumotlarni o'qib, so'ngra materialni tahlil qilib, xulosa chiqarishi kerak. O'quvchilar bunday tadqiqotlarni birinchi sinfdan boshlab olib boradilar. Tayyorgarlik paytida maktab o'quvchilari ilmiy-ommabop adabiyotlarni o'rganadilar, to'g'ri kitoblarni tanlashni, ma'lumotni ongli ravishda idrok etishni va mazmunini baholashni o'rganadilar. Shunday qilib, o'qish malakasining murakkab shakllanishi mavjud.

8. O'qish malakasi darajasini oshirish uchun sinfdan tashqari mashg'ulotlar imkoniyatlaridan foydalanish. Masalan, turli atamalar bilan nomlangan ilmiy-izlanish klublari boshlang'ich maktab o'quvchilarida o'z shaxsiy taassurotlari bilan bo'lishish uchun og'zaki va yozma ravishda har xil ma'lumot manbalari bilan matn bilan ishlashni o'rganadilar. Ular nafaqat bir-birlarining loyihalarini kuzatishlari, balki o'zlari bevosita istirok etishlari, qatnashishlari yoki boshqarishlari mumkin.

Bolaga kitobni o'qishni majburiy yuklamaslik, balki uni o'zi o'qishni xohlashi uchun uni qiziqtirish muhim. Faqat bu holatda talaba o'qishdan zavqlanadi, xohish paydo bo'ladi va o'qish malakasini shakllantirish to'g'ri yo'nalishda ketadi. Aynan shu pedagogik shartlarning tashkil etilishi o'qish malakasining shakllanishi va rivojlanishiga yordam beradi. Yana bir muhim shart – boshlang'ich maktabda, birinchi sinfdan boshlash kerak. Shunda zamonaviy o'smir intellektual rivojlangan va bilimdon bo'ladi. Yosh o'quvchilarning o'qish malakasini shakllantirish bo'yicha ishlar sinfdan va darsdan tashqari mashg'ulotlar doirasida, ota-onalar bilan ishlashda muntazam ravishda olib borilishi kerak.

Adabiy o'qish darslarida: kognitiv qiziqishni kuchaytirish uchun har xil usullardan foydalanish; nutqni rivojlantirishning mavjud tizimini nazariy materiallar bilan to'ldirish, talabalarni o'z hayotlarida ishlatadigan turli nutq janrlari bilan kengroq tanishtirish; shaxsni rivojlantirishning turli sohalarida talabalarning darsdan tashqari bandligini tashkil etish zarur.

O'quvchilarni o'qish bilan tanishtirish va malakali o'quvchini tarbiyalash jarayoni ikki tomonlama jarayondir. Bir tomondan, maqsadli pedagogik faoliyat, boshqa tomondan, o'quvchini o'qishga tanishtirishning ichki jarayoni, bu doimiy o'qishga doimiy ehtiyojni shakllantiradi.

Natijada, o'qish faoliyati texnikasining zarur darajasiga ega bo'lgan, mustaqil fikrlay oladigan, o'z bilim faoliyatini tashkil eta oladigan o'quvchilar sonining ortib borishi davlatimizning buyuk, taraqqiy va eng rivojlangan mamlakatlari qatoridan o'rin egallashiga zamin yaratadi.

**INGLIZ TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARDA
MADANIYATLARARO BAG'RIKENGLIK KOMPETENSIYASINI
SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI**

Rezume. Mazkur maqolada ingliz tili ta'limi jarayonida madaniyatlararo bag'rikenglik tarbiyasining nechog'lik ahamiyatli ekanligi va bilimning shaxslararo bag'rikenglikni anglashdagi o'rni yoritib berilgan. Shuningdek, ingliz tili darslarida o'quvchi yoshlarda madaniyatlararo bag'rikenglik tushunchasini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: *bag'rikenglik, bag'rikenglik tarbiyasi, madaniyatlararo bag'rikenglik, shaxslararo bag'rikenglik, millatlararo totuvlik.*

D.A. QURBONOVA *

Резюме. В этой статье освещается важность воспитания межкультурной толерантности в преподавании английского языка и роль знаний в понимании межличностной толерантности. Также раскрываются педагогические возможности для формирования понятия межкультурной толерантности обучающихся на уроках английского языка.

Ключевые слова: *толерантность, воспитание толерантности, межкультурная толерантность, межэтническое согласие.*

Abstract. This article highlights the importance of promoting intercultural tolerance in teaching English and the role of knowledge in understanding interpersonal tolerance. Also, educational opportunities of the formation of the concept of intercultural tolerance on students in English classes are opened up in this article.

Key words: *tolerance, tolerance education, intercultural tolerance, interpersonal tolerance, interethnic harmony.*

So'nggi paytlarda nafaqat til savodxonligi balki madaniyatlararo munosabatlarni shakllantirish iqtisodiy kategoriyaga aylandi. Xorijiy til texnik fanlar va moddiy ishlab chiqarish bilan birgalikda bevosita ishlab chiqarish kuchiga aylanib bormoqda. Bugungi kunda madaniyatlararo va tillararo muloqot har qanday mehnat unumdorligini oshirish xayotiy quroli hisoblanadi. Bunda maktablardagi madaniyatlararo muloqotni o'qitish metodikalarining aniq muammosi mavjud emasligi, boshqa xalq madaniyatlariga nisbatan o'quvchilarining kelajakdagi munosabati negizida shakllanadigan muammolar yo'qligi bir qator maktab muassasalarida hali ham dolzarbdir. Shu bilan birgalikda, aynan xorijiy til o'qituvchisiga o'quvchilarni nafaqat boshqa madaniyat bilan tanishtirishi, balki chet tili xalqi madaniyatiga nisbatan hurmatni tarbiyalash vazifasi yuklatiladi. Jamiyatning rivojlanish tarixidan ma'lumki, qachonlardir faqat olimlar va jamiyatning yuqori qatlamlari vakillari chet tillari, lotin va yunon tillariga o'rganishga yo'l topa olishgan va tillar insonning umumiy madaniy ta'limi bilan chambarchas bog'liqligida hech qanday shubxa bo'lmagan.

Ingliz tilidagi ko'nikmalar zamonaviy globallashtayotgan dunyoda yaxshiroq moslashish, o'zini anglash va samarali muloqot uchun muhim va zaruriy sharoit yaratadi. Madaniyat qamrab olgan ma'lum bir jamiyat haqidagi haqiqiy ma'lumotlardan tashqari, odamlar yashaydigan va bir biri bilan aloqa o'rnatadigan jamiyatda mezon sifatida madaniyatni tushunadigan yana bir tushuncha mavjud. Bu madaniy jihatdan anglash, boshqa madaniyatlar bilan muvaffaqiyatli muomala qilish sifatleri va boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Ushbu qarash, til o'qitishda madaniyatlararo istiqbolni tadbiiq etishni, boshqa odamlar va joylar haqidagi bilimlarni rivojlantirishdan ko'proq narsani o'z ichiga olgan o'qitish va o'rganishni talab qiladi. Bu shuni bildiradiki, madaniyatlararo munosabatga kirishish har ikki tomon madaniyatning

* **Qurbonova Dilnoza Arslanovna**, Jizzax politexnika instituti o'qituvchisi. **E-mail:** dilnoza_kurbonova8386@mail.ru

tabiatini va muloqotdagi o'zaro munosabatga kirishish yo'llarini qabul qilishni talab etadi.

Madaniyat til o'rganuvchiga va o'quv jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi. Umuman olganda, o'quvchilar o'zga madaniyat va ular o'rganadigan tilga salbiy munosabatda bo'lishga moyil bo'lishadi. Madaniy savodxonlik shuning uchun "o'zini yanada ko'pqirrali va kamroq xudbin shaklga ega bo'lishi uchun uni takomillashtirish"¹ demakdir.

Madaniyatni chet tili bilan chambarchas bog'liq holda o'rgatish boshqa xalq madaniyatini tushunishni rivojlantiradi va ziddiyatlarni kamaytiradi. Madaniyatni anglab yetish orqali o'qituvchilar boshqa xalq madaniy farqlarini va insonlar o'rtasidagi murosasozliklarni kamaytirishni o'rgatishadi. O'qituvchilar xalq madaniyatining tub jamiyat a'zolari uchun muhim bo'lgan xususiyatlarga e'tibor qaratish orqali o'qituvchilar o'quvchilarni yuqori va past madaniyat mavjud emasligi va xalqlar o'rtasida farqlar borligidan xabardor qilishi mumkin. O'qituvchilarning vazifasi o'quvchilarni tili o'rganilayotgan xalq madaniyatiga qiziqishni rag'batlantirish va chet tili sinfini "til o'rgatiladigan joy emas, balki o'rganish jarayonida ishtirokchilar o'rtasida amalga oshadigan va o'zaro ta'sir o'tkazish imkoniyatlari yaratiladigan joy"² sifatida tashkil qilishda yordam berishdan iboratdir. Til o'qitish dasturlarida chet til madaniyatini o'rgatish alohida madaniy bilishni rivojlantirishga asoslanadi. Madaniy bilish "o'z-o'zini anglash, tanqid qilish va kishining qadriyatlarini va e'tiqodlariga ishonch bildirish qobiliyati" deb belgilanishi mumkin. Shuningdek, hamdardlikni va boshqani ko'zlari orqali dunyoni ko'rish qobiliyatini, turli hil qarashlar orqali dunyoni bilish bilan bog'langan bilimlarni rivojlantirishdir³. Bundan tashqari, bu madaniy farqlar tufayli yuzaga keladigan holatlarni tushunish, ular bilan samarali ishlash va turli madaniy xalqlar orasida yuzaga keladigan munosabatlar muhitini yaratishdir. Madaniy barkamol shaxslar ko'proq ochiq xatti-harakatli, yuqori darajada moslashuvchan, yuqori darajadagi idrok egasi bo'ladi. Garchi, muhimi, madaniyat va barkamollik tushunchalarni o'zaro bog'langan bo'lsada, bag'rikenglik munosabatlarini shakllantiradigan amaliyotlarni ko'proq talab qiladi. Chet tili o'qitish va o'rganishda madaniy kompetentlikni rivojlantirish madaniyatga asoslangan bag'rikenglikni kuchaytirish mexanizmi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Biroq bag'rikenglik murakkab va munozarali tushunchadir. S.V. Bergen o'zining tadqiqotlari xulosasida shunday fikr bildirgan: "Haqiqiy bag'rikenglik... boshqalarning hurmati va qadr-qimmatini majburiy ravishda ko'rsatishni o'z ichiga oladi, ularning amaliyoti yoki qadriyatlarini bilan rozi bo'lish yoki qabul qilish"⁴.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bir qancha millat, din vakillari taxsil olayotgan ta'lim muassasalarining ingliz tili darslarida madaniyatlararo bag'rikenglik shakllantirish samarali natija beradi. Bunday guruhlar orasidagi hamkorlikni tashkil etishda maktab o'quvchilarining bilish faolligini jonlantirish, jamoa bo'lib ishlash harakatini tadbiq etish natijasida ushbu guruhlarning a'zolari orasida do'stlik, birodarlik, hamjihatlik, bir-birini o'zaro qo'llab-quvvatlash hissi tarkib topib, mustahkamlanib boradi. Ular sekin-asta bir-birlariga ko'nikib, o'zaro bardoshli bo'lishni boshlaydilar. Turli millat va dinga tegishli bo'lgan bunday o'quvchilar bir-birlarining urf-odat va qadriyatlarini, turmush tarzlariga hurmat bilan qarashni o'rganadilar. Shu bilan birga, shaxsiy bag'rikenglik tushunchasi kamayib, o'quvchilar ko'proq ijtimoiylashib boradilar.

Ingliz tilini o'rganishda asosiy e'tibor ingliz tilida gaplasho'vchi xalqlari hayotining turli jihatlariga va o'zbeklar hayoti bilan taqqoslab o'rganishga qaratiladi. Madaniyatlar ta'limga yo'naltirilgan o'quvchilar ijodkor, moddiy va ma'naviy boylikni yaratishga qodir, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalangan bag'rikeng shaxsning psixologik va pedagogik

¹ Bada E. *Culture in ELT. Cukurova University Journal of Social Sciences*, 2000. – P. 100-110.

² Qodirova Z. *Yoshlarda tolerantlikni rivojlantirishning ba'zi masalariga doir // Falsafa va huquq. – T., 2008. – B. 42.*

³ Fitzgerald M.H. *Establishing cultural competency for mental health professionals. In: V. Skultans, J.Cox (Eds.), Anthropological approaches to psychological medicine: Crossing Bridges. 2000. P. 184-201.*

⁴ Von Bergen C.W., Von Bergen, B.A., Stubblefield, C., Bandow D. *Authentic tolerance: between forbearance and acceptance // Journal of Cultural Diversity, 19(4), 2012. P. 111-117.*

sharoitlarini ta'minlashga intiladi. Ba'zi olimlar madaniy komponentni tilshunoslikning ajralmas qismi deb hisoblashadi: "hozirgi kunda tilni o'rganishda ishlatilayotgan har qanday manba milliy va madaniyatga tegishli ma'lumotlarsiz imkonsiz"⁵.

Shunday ekan, darsga oid bo'lgan manbalar bag'rikenlikka oid mavzular bilan boyitilishi kerak. Tilni o'rgatish xalq madaniyatidan xabardor bo'lishga va xorijiy tilni o'qitish esa, boshqa xalq madaniyatlariga nisbatan bag'rikeng bo'lishga o'rgatadi.

Chet tili o'qituvchilari o'quvchilarning dunyoqarashini va o'quvchilarning qadriyatlarini shakllantirish imkoniyatiga ega. O'quvchilarda chet tili darslarida madaniyatlararo bag'rikenglikni shakllantirishda quyidagi mavzulardan keng foydalanish mumkin: Millatlararo do'stlik, O'zbekiston jahon integratsiyalasho'viga yo'l, O'zbekiston umumiy uyimiz, Millatlararo totuvlik, Bu ulug' Vatan meniki, Men O'zbekiston fuqarosiman, Vatanim faxrim, Til - dunyo kalitidir, Dunyo ma'naviy meroslari, Turli millat urf-odatlari.

Millatlararo do'stlik mavzusini o'qitishda o'qituvchi o'quvchilarga "Mening xorijlik do'stim" mavzusida erkin insho yozishni topshiriq sifatida berishi mumkin. Bunda o'quvchilar o'zlariga tanish bo'lgan insonlari haqida insho yozishlari mumkin. Insho yozish jarayonida o'quvchilar ingliz tilida yozish kunikmasini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'libgina qolmay ularni boshqa xalq madaniyatni hurmat qilish, qadriyatlarini qadrlash, uning madaniyatidan xabardor bo'lishlikni o'rgatadi. Shuningdek, o'quvchilarda madaniyatlararo bag'rikenglikni shakllantirish uchun dars jarayonini quyidagi metodlar yordamida olib borish maqsadga muvofiq bo'ladi.

1-metod. "Ijodkor sheriklar". Bu ajoyib sinf faoliyati o'quvchilar orasida ijodkorlikni uyg'otishi mumkin. O'quvchilar, avvalo, juft bo'lib o'tirishadi va bir-biriga teskari holatda joylashtiriladi. Bir o'quvchiga o'zga xalq madaniyatini o'zida aks ettiruvchi rasm, boshqasiga esa, qog'oz va qalam beriladi. Rasmga ega o'quvchi aslida nima ekanligini aytmadan rasmdagi narsani tasvirlashi kerak. Boshqa odam uning tavsifiga ko'ra ijodkorlik va tasavvurlarni ishga solib uni chizishi kerak.

2-metod. "Quvnoq poezdcha". Bu boshlang'ich darajadagi o'quvchilar bilan o'ynash mumkin bo'lgan quvnoq o'yin. O'quvchilarni 1 yoki 2 ga guruhga ajratish mumkin. Ulardan poezdni ifodalash uchun saflanish va o'zaro bog'lanish talab qilinadi. O'qituvchi poezd asta-sekin oldinga harakatlenganda boshlang deydi. O'qituvchi keyin buyruqlar berishni boshlaydi. Masalan: to'xta, sekin, orqaga harakat, chap va o'ngga buriling kabi buyruqlar o'qituvchi tomonidan beriladi. O'quvchilar bu buyruqlarni tinglashadi va ularning harakatlanishida ularga amal qiladilar. Bu o'quvchilar o'rtasida hamjixatlik, do'stlik, bir-biriga ishonch kabi sifatlarni shakllantirishga yordam beradi.

3-metod. "Tashakkur bildirish". Ushbu metod o'quvchilarni tashakkurlarini izxor etishga o'rgatishadi. Ular o'z yaqinlariga qanday tashakkur bildirishni o'rganishadi.

4-metod. "O'ylab top". Bu metod yuqori sinf o'quvchilari uchun yaxshi. Dars jarayonida sinfni 2 guruhga ajratiladi. Har bir guruhdan bir nafardan vakil doskaga chiqish so'raladi. Guruhning usha a'zosi doskaga orqa qilib turadi. O'qituvchi doskaga birorta xalq madaniyatiga tegishli bo'lgan birorta narsani yozadi yoki rasmini ko'rsatadi. Uning guruhi esa, ushbu narsani doskada turgan guruh vakiliga ta'riflab berishadi. U esa, ta'riflardan uni nima ekanligini topishi kerak.

Shunday qilib, o'quvchilarda madaniyatlararo bag'rikenglikni shakllantirish katta ahamiyatga ega. Bu, ayniqsa, ingliz tili darslarida birmuncha samaraliroq bo'ladi. Madaniyatlararo bag'rikenglikni o'quvchilarda hosil qilish orqali biz yurtimiz hududida necha yuz yildan beri yashab kelayotgan turli millat vakillarining tinch, osoyishta, o'zaro hamjixatlikda bir-birlarining madaniyati bilan bir qatorda o'zbek madaniyatiga ham hurmat bilan qarashga o'rgatamiz. Buning uchun esa, chet tili darslarida o'qitish jarayonini yangi g'oyalar bilan boyitish va qurollantirish talab etiladi.

⁵ Sadykova A.G., Yashina M.E., Zakirova L.R. *Implementing Environmental Culture in the Language Learning Laboratory. English Language Teaching. Canada: Canadian Center of Science and Education. 7(12). 2014. P. 88.*

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA YORUG'LIK XOSSLARINI O'QITISHNING METODOLOGIK VA DIDAKTIK ASOSLARI

Rezume. Yorug'likning elektromagnit to'liqin ekanligini o'rganish, nurlanishning to'liqin va korpuskulyar xossalari tushuntirish bilan yakunlanadi. Bu tushunchani o'zlashtirish ancha murakkab bo'lib, buning sababi uni yaqqol model yoki odatdagi o'xshatishlar bilan ifodalash mumkin emasligida, ya'ni uzgachaligidadir. Buning uchun maktabda fizika o'qitishda takrorlash va umumlashtirish darslarini izchillik tamoyili asosida olib borish kerak. Darsni evristik suhbat tarzida olib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi, natijada o'quvchilar faolligi oshib, ularning bilimini umumlashtirishga hamda tabiat dialektikasiga oid muhim metodologik g'oyani, ya'ni nurlanishning to'liqin va korpuskulyar xossalari to'laqonli tushunib olishiga xizmat qiladi.

R.M.XO'JANAZAROVA'

Tayanch so'zlar: model, korpuskulyar-to'liqin dualizmi, takrorlash va umumlashtirish darslari, tabiat dialektikasi, evristik suhbat, metodologiya.

Резюме. Изучение света как электромагнитная волна заканчивается объяснением излучения на основе корпускулярно-волнового дуализма. Усвоение этого понятия является более сложным, потому что его невозможно объяснить на основе конкретной модели или простыми аналогиями. Для этого при изучении физики в общей средней школе следует исходить из опытов и следует объяснить их на основе принципа преемственности. При этом целесообразным является урок, связанный с собеседованием на основе преемственности. Повышается активность учащихся и обобщаются их знания, что приведет полноценному формированию корпускулярно-волнового дуализма микрочастиц.

Ключевые слова: модель, корпускулярно-волновой дуализм, уроки повторения и обобщения, диалектика природы, эвристическая беседа, методология.

Abstract. The study of light as an electromagnetic wave ends with an explanation of radiation on the basis of wave-particle duality. The assimilation of this concept is more difficult, because it cannot be explained on the basis of a specific model or simple analogies. For this, when studying physics in secondary school, one should proceed from the whole and explain them on the basis of the principle of continuity. At the same time, expediency is a lesson associated with interviewing on the basis of continuity. At the same time, the activity of the students increases and their knowledge is generalized, which will lead to the full formation of the wave-corpuscular dualism of microparticles.

Key words: model, wave-particle dualism, repetition and generalization, dialectics of natures, heuristic conversation, methodology.

Bizga ma'lumki, elektromagnit to'liqinlarni o'rganish nurlanishning to'liqin va korpuskulyar xossalari tushuntirish bilan yakunlanadi. Bu tushunchani o'zlashtirish ancha murakkab bo'lib, buning sababi, uni yaqqol model yoki odatdagi o'xshatishlar bilan ifodalash mumkin emasligidadir. Shunga qaramasdan, bu tushunchani o'zlashtirishda o'quvchilar duch keladigan psixologik to'siqni bartaraf qilish mumkin. Buning uchun maktabda fizika o'qitishda aniq fizik tajribalardan kelib chiqib, ularning natijalarini tushuntirish va to'g'ri xulosalar chiqarish lozim^{1,2}. Buning uchun takrorlash – umumlashtirish darslarini izchillik tamoyili asosida olib borish kerak. Bizga ma'lumki, izchillik tamoyili deganda, o'quv materialini o'qitish bosqichlari bo'yicha to'g'ri taqsimlash va ular orasidagi bog'lanishni aniqlash va ularni bosqichlar bo'yicha rivojlanishini tushunamiz. Darsni evristik

* Xo'janazarova Raygul Muratbayevna, Berdaq nomidagi QDU fizika kafedrasi katta o'qituvchisi. E-mail: rai.khozha@mail.ru

¹ Тарасов Л.В. Современная физика в средней школе. – М.: Просвещение, 1990. – 288 с.

² Тарасов Л.В. Введение в квантовую оптику. – М.: Просвещение, 1990. – 304 с.

suhat tarzida olib borish maqsadga muvofiq bo'lib, u etarli darajada o'quvchilarni aktivligini oshirishga, ularning bilimini umumlashtirishga hamda tabiat dialektikasiga misol bo'lgan muhim metodologik g'oyani, ya'ni nurlanishning to'lqin va korpuskulyar xossalari birligini tushuntirishga imkon yaratadi.

Izchillik tamoyili fizikaga 1918-yili danyalik fizik, kvant nazariyaning asoschilaridan biri Nils Bor tomonidan kiritilgan bo'lib, fundamental sof fizikada moslik tamoyili deyiladi, fizika o'qitish metodikasida esa, izchillik tamoyili sifatida ishlatiladi.

O'qitilayotgan fizik tushunchalarni o'quvchilar to'laqonli o'zlashtirishlari uchun ularni metodologik va metodik nuqtai nazardan to'laqonli tahlil qilishni taqazo qiladi. Jumladan, quyida keltirilgan fundamental fizikadagi moslik prinsipi fizika o'qitish metodikasida izchillik tamoyili sifatida ishlatiladi. Izchillik tamoyili o'zining manosiga ko'ra, o'quv materialini o'qitishning turli bosqichlari bo'yicha to'g'ri taqsimlashni ular orasidagi bog'lanishlarni va ularning rivojlanishini nazarda tutadi.

Dastlab sinfga yorug'likning to'lqin tabiatini tasdiqlovchi, aniqrog'i, yorug'lik – elektromagnit to'lqin ekanligini ko'rsatuvchi dalillarni keltirish taklif qilinadi. XVII asrning oxirida yorug'likning tabiati haqida o'zaro qarama-qarshi nazariya paydo bo'ldi: Nyutonning korpuskulyar nazariyasi va Gyuygensning to'lqin nazariyasi³.

Birinchisi - yorug'lik nurlanuvchi jismdan katta tezlik bilan chiqishi va to'g'ri chiziq bo'ylab tarqaluvchi zarrachalar haqidagi nazariya (korpuskulyar nazariya) edi. Nyutonning korpuskulyar nazariyasi ba'zi optik hodisalar va qonunlarni tushuntirib berishda qiyinchilikka uchradi. Nyuton nazariyasi asosida yorug'likning interferensiya va difraksiya hodisalarini tushuntirib bo'lmaydi, sinish qonunlari ham xato chiqadi. Ikkinchisi, yorug'likning to'lqin turida tarqalishi bo'lib, yorug'lik elastik muhitda tarqaluvchi elastik to'lqin deb qaraladi. Bu erda Gyuygensning to'lqin nazariyasidagi kamchiliklaridan biri - elastik muhit tushunchasini kiritishi bo'lib hisoblanadi. Bundan tashqari, yorug'lik qutblanishi sohasidagi tadqiqotlar, yorug'lik ko'ndalang to'lqin ekanligini dalillaydi. Ko'ndalang to'lqinlar, odatda, faqatgina qattiq jismlardagina tarqaladi. Bu qiyinchiliklarni elektromagnit nazariya xal qildi. Gers elektromagnit to'lqinlarning muhit chegarasida sinishini yorug'likning sinishi va qaytishiga o'xshash tajribada ko'rsatdi. Muhitning elektromagnit to'lqinlar uchun sindirish ko'rsatkichi muhitning elektr va magnit parametrlari bilan bog'liqligini Maksvelning

$$n = \frac{c}{v} = \sqrt{\epsilon\mu} \text{ formulasi ko'rsatadi.}$$

Har ikkala nazariya ham yorug'likning qaytish va sinish qonunlarini qoniqarli tushuntirib berdi. Ammo, yorug'likning interferensiyasi, difraksiyasi va qutblanishi kabi hodisalarni bu nazariyalar tushuntira olmadi.

XIX asrning boshlarida Yung va Frenelning tadqiqotlari sababli to'lqin nazariyasi rivojlana boshladi. Gyuygens-Yung-Frenel to'lqin nazariyasi shu vaqtda ma'lum bo'lgan barcha yorug'lik hodisalari, shuningdek, yorug'lik interferensiyasi, difraksiya va qutblanishini etarli darajada tushuntirib berdi. Maksvell yorug'likning bo'shliqda $c = 3 \cdot 10^8$ m/s tezlik bilan tarqaluvchi elektromagnit to'lqin ekanligini nazariy jihatdan isbotlab berdi. Bu elektromagnit to'lqin nazariyasi G.Gers tajribalarida tasdiqlandi. Yorug'likning tabiati haqidagi to'lqin nazariyasi yorug'likning elektromagnit nazariyasiga aylandi. Ammo bu XIX asrning oxiriga kelib to'lqin nazariyasi bilan tushuntirib bo'lmaydigan fotoeffekt,

³ Глазунов А.Т., Нурминский И.И., Пинский А.А. Методика преподавания физики в средней школе: Электродинамика нестационарных процессов. Квантовая физика. – М.: Просвещение, 1989. – 92 с.

Kompton effekti, absolyut qora jismning issiqlikdan nurlanishi va boshqa hodisalar paydo bo'ldi⁴.

Natijada 1905 yili Eynshteyn tamonidan yaratilgan yorug'likning kvant nazariyasi ma'lum ma'noda Nyuton korpuskulyar nazariyasini qayta tikladi. Ammo, fotonlar korpuskulalardan farqli, yorug'lik tezligiga teng tezlik bilan harakatlanadi va foton tinch holatda massaga ega emas degan fikrni kiritadi.

Shunday qilib, o'quvchilarning javoblari bilan birgalikda umumlashtirib xulosa chiqaramiz: yorug'likning to'lqin tabiatini uning tezligini elektromagnit to'lqin tezligi bilan mos tushishi, yorug'lik to'lqinlarning ko'ndalang ekanligi va qutblanishi, yorug'likning interferensiyasi va difraksiyasi tasdiqlaydi.

Bundan to'lqin (elektromagnit) va korpuskulyar (kvant) nazariya bir-birini to'ldirdi, yorug'lik hodisalarining korpuskulyar – to'lqin dualizmi yuzaga keldi.

1924-1927 yillarda L. Broyl, J. Devisson va L. Djermerlar tomonidan yorug'likning ikki xil zarra va to'lqin xususiyatlari kashf etilgan bu haqiqat muhim metodologik ahamiyat kasb etdi. Bu bilan bog'liq holda muhim metodik muammo vujudga keldi, ya'ni yorug'likni maktab fizika kursining alohida bo'limi sifatida ajratish maqsadga muvofiqligini, buning uchun esa, maktab fizika kursida yorug'lik bo'limining mazmunini va tuzilishini ko'rsatish kerak bo'ldi.

Hozirgi zamon metodikasi materiallari tarixiy ketma-ketlikda emas, balki yorug'lik tabiatiga muvofiq o'rganishni taqozo etadi. Ana shunga muvofiq Maksvellning asosiy g'oyasi o'rganilgandan keyin radioto'lqinlarning nurlanishi va qabul qilish metodlari bilan tanishtirilib, to'lqin optikasining asosiy g'oyasi kiritiladi. Geometrik optika to'lqin optikaning chegaraviy holi tariqasida o'rganiladi hamda eng sodda optik asboblarni o'rganishda foydalaniladi. To'lqin optikadan keyin kvant optikasi bayon qilinib, yutilish va chiqarish spektrlarining hosil bo'lishi atom tuzilishiga bog'liq holda o'rganiladi.

Yorug'lik tabiatiga bo'lgan qarashning rivojlanish tarixi ibratli ekanligini bilib, o'quvchilar yorug'lik haqidagi ta'limotning rivojlanishi eng muhim bosqichlarini tasavvur etishi kerak. Yorug'lik bo'limini tuzishda yorug'lik hodisalari tabiatini zamonaviy tushunishga kurs tuzilishi tarixiy material hal qilmaydi, balki hodisaning fizik tabiatini hal etadi. Tarixiy materiallardan faqat fizikaviy g'oyalarning kelib chiqishini ochib berishda foydalaniladi. Bizdagi 11 yillik maktab dasturiga asosan geometrik optikaning ba'zi bir tushunchalari 9 sinfga kiritiladi. 11 sinfdan optika alohida bo'lim holida ajratilib berilmaydi.

Fizik optikaning asosini tashkil etgan butun materiallar uch bo'limga bo'lingan: to'lqin optikasi elektromagnit to'lqinlar haqidagi ta'limotga kiritilgan, kvant optika asoslari "Yorug'lik kvantlari", "Yorug'lik ta'sirlari" bo'limida ko'riladi, spektral hodisalar va lazerlar atom tuzilishi bilan birga o'rganiladi. Optik hodisalarni shu asosda bayon qilish fundamental fizik nazariyalar asosida materialni ko'rib chiqilishiga imkoniyat yaratadi.

Yorug'liqning to'lqin xossasini bayon qilishda ikki xil qarash mavjud.

Birinchi yorug'lik – to'lqin ekanligini isbotlash mumkin, so'ngra qutblanishi asosida ko'ndalang to'lqin degan xulosaga kelinadi, faqat dars oxirida Maksvell g'oyasi asosida yorug'lik – bu elektromagnit to'lqin ekanligi beriladi. Bunday yondashish, tabiat qonunlarini bilishning tarixiy rivojlanish yo'liga mos keladi.

Ikkinchi xil yondashishda o'quvchilarga yorug'lik – elektromagnit to'lqindan iborat degan hozirgi zamon tasavvuri beriladi. Bu hozirda dalillar asosida to'la tasdiqlandi.

⁴ *Джораяев М. Физика ўқитиш методикаси. – Т., 2015. – С. 253.*

Tajribaga asoslangan ko'plab hodisalar umumlashtirilib, hozirgi zamon fizik nazariyasi yaratildi. Bunday yondashuv qator hodisalarni kuzatish shartlarini oydinlashtirib, o'quv tajribalarida kuzatish mumkin.

Bunday yondashuvning ilmiy va metodik nuqtai nazardan afzal tomonlari shundaki, u muammoli holatni vujudga keltirishi, o'quv eksperimentida uni nazariy mulohaza qilishda katta imkoniyatlar ochib beradi. Ikkinchi tomondan, o'quvchilarda zamonaviy ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi. Buning uchun qaralayotgan muammoning metodologik va didaktik asoslarini o'quvchilarga tushuntirish lozim. Metodologik asos deganda o'quv materialini o'qitish bosqichlari bo'yicha to'g'ri taqsimlashni hamda ular orasidagi bog'lanishlarni aniqlash va ularning bosqichma bosqich rivojlanishini hisobga oluvchi ta'limot tushuniladi. Didaktik asoslari deganda o'quv materialini o'qitishni didaktik tamoiillar asosida o'qitish nazarda tutiladi. Shundagina o'quvchilar o'qitilayotgan tushunchani to'laqonli o'zlashtirib va tushunib olishadi.

KREATIV PEDAGOGIKA – INNOVATSION SOHA VA PROFESSIONAL TA'LIM O'QITUVCHISI KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH SHAROITLARI

Rezume. Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda kreativ pedagogikaning o'rnini, kreativ pedagogika fanining bugungi kundagi ta'lim sifatini takomillashtirish borasidagi ahamiyati to'g'risida so'z boradi.

Tayanch so'zlar: zamonaviy ta'lim, kreativ pedagogika, ta'lim va tarbiya, pedagogika tarixi, metodlar, texnologiyalar.

Резюме. В статье рассматривается роль креативной педагогики в современном обществе, показано значение предмета творческой педагогики в повышении качества образования сегодня.

Ключевые слова: современное образование, творческая педагогика, образование и воспитание, история педагогики, методы, технологии.

Abstract. The article examines the role of creative pedagogy in modern society, the importance of the subject of creative pedagogy in improving the quality of education today.

Key words: modern education, creative pedagogy, education and upbringing, history of pedagogy, methods, technologies.

K.N. YUSUPOVA *

Zamonaviy jamiyatda kreativ shaxslarga nisbatan talab ortib bormoqda, sababi, ular yuqori darajadagi moslashish va ijtimoiylashuv xususiyatiga ega bo'lib, muntazam o'zgarib boradigan va yangilanayotgan dunyoga ko'proq mos keladi. Bu borada turli soha olimlarining e'tibori pedagogik jarayon sharoitlarida o'quvchi shaxsining kreativ imkoniyatini aniqlash va rivojlantirish masalasiga qaratilgan. Bunda zamonaviy ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonni tashkil etishning yangi paradigmatic asoslarini ishlab chiqish zaruriyati tug'iladi.

Ijtimoiy buyurtma, ilmiy izlanishlar va ta'lim amaliyoti darajasi talablarining ta'siri ostida pedagogikada yangi yo'nalish – kreativ pedagogika yuzaga keldi.

“Kreativ pedagogika” atamasi zamonaviy ilmiy pedagogik leksikaga kirib ulgurdi, biroq u ilmiy soha sifatida hali mustaqil emas va o'rganish borasida murakkab tasavvurga ega. Kreativ pedagogika muammolari yaxlit pedagogik nazariyada va insoniyat to'g'risidagi boshqa fan tizimlarida ko'rib chiqiladi, ular: pedagogika tarixi va ta'lim falsafasi; umumiy va kasbiy pedagogika; psixologiya; ta'lim va tarbiya metodikalari va texnologiyalari; kasbiy etika va boshqalar.

Ijod – bu nafaqat faoliyat, balki uning yaratuvchanlik potensialini oshiruvchi maxsus faoliyat ham. Boshqachasiga aytganda, ijod faqatgina obyektning emas, balki, asosiysi ijod subyekti, ya'ni insondagi o'zgarishlar va bosqichma-bosqich islohotlardan iborat. Ijodkorlik qobiliyati – “tabiat in'omi” va shu tufayli uni o'rgatishning iloji yo'q degan keng tarqalgan fikrga qarama-qarshi tarzda M.M.Zinovkina boshqa nuqtai-nazarni ko'rsatadi.

Texnika va kashfiyotlar tarixini o'rganish, atoqli olim va kashfiyotchilarning ijodiy hayotini tahlil qilish natijasi shuni ko'rsatadiki, ular o'zining yuqori chuqur bilimlari (o'z zamonasida) bilan bir qatorda, fikrlashning o'ziga xos tuzilishi yoki algoritmiga, shuningdek, evristik metod va usullarni o'z ichiga olgan ma'lum bir bilimlarga ham ega bo'lgan. Madaniyat kabi ijod ham, butun inson hayotining, demakki butun ta'lim tizimining ham ichiga kirmog'i lozim. Shu bois, kreativ pedagogikani pedagogikaning yangi sohasi sifatida rivojlantirish bugungi shiddatli ta'lim talablaridan hisoblanadi. Kasbiy yetuklik inson ontogenezining ma'lum qismini qamrab oladi – kasbiy maqsadlarning shakllanishidan (14-17 yoshdan) boshlab to kasbiy hayotning (55-70 yoshgacha) yakuniga qadar davom etadi². Muntazam o'zgaruvchan ichki va tashqi dunyoga, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va faoliyatning tarkibiga mos ijodkor shaxsni shakllantirish va rivojlantirish inson ontogenezining butun davri – tug'ilishdan hayotining yakunigacha bo'lgan davr qamrovini, to'xtovsizlikni va izchillikni talab

* Yusupova Kamola Nuriddinovna, PIKHTTBPKQT va UMO instituti tayanch doktoranti. E-mail: kamolayusupova1987@gmail.com

¹ Тутолмин А.В. Формирование и развитие креативной компетентности будущего учителя в процессе профессионального педагогического образования // Вестник Удмуртского университета, 2012. – № 2. – С. 49.

etadi¹.

Mamlakatimizdagi pedagogika sohasida insonning kasbiy-ijodiy imkoniyatini shakllantirish va rivojlantirish asosida uning kasbiy-ijodiy faoliyati tajribasini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha deyarli ilmiy izlanishlar qilinmagan. Kasbiy-ijodiy faoliyatni faol o'zlashtirish, uni samarali ravishda amalga oshirish nafaqat qobiliyat va mahoratlarni rivojlantirish va integratsiyalash, kasbiy faoliyatni amalga oshirishning individual usul va uslublarini ishlab chiqishni, balki kasbiy ijod metodologiyasini o'zlashtirish, ijodiy fikrlash va zaruriy kreativ xarakterga ega shaxsiy sifatlarni rivojlantirishni ham nazarda tutadi.

Kreativ shaxsga aylanishni bajarilgan ijodiy faoliyat va olingan ijodiy natijalarga mos shaxsni shakllantirish va rivojlantirish sifatida belgilash mumkin. Kreativ shaxsga aylanish va kreativ ta'lim o'rtasida chambarchas bog'liqlik yuzaga keladi.

Shu tufayli, kreativ pedagogika insoniyat haqidagi fanlar tizimida yanada ahamiyatli o'ringa ega. Bu insonning kasbiy-ijodiy faoliyati darajalariga, erishilgan natijalari va uning kreativ tayyorgarligi darajalariga, ularni amalga oshirish va erishishga tayyorlik sifatida bog'liqligini anglatadi. Natijada, umumiy va kasbiy ta'limning barcha muammolari professional kreativ shaxsga aylanishning yaxlit jarayoni atrofida birlashishini ko'ramiz. Bunda, ushbu muammolarni pedagogikaning bir sohasi – kreativ pedagogika bilan integratsiyalash maqsadga muvafiqligi aniq.

Olimlar kreativ pedagogikani, uni pedagogikaning boshqa turlariga, masalan, majburlash pedagogikasi, hamkorlik pedagogikasi, tanqidiy pedagogikaga qarama-qarshi bo'lgan bir tur sifatida hisoblagan holda, ijodiy ta'lim fani va san'ati sifatida ko'radilar.

Professor V.V.Popov va akademik Y.G. Kruglovlarning ta'kidlashlaricha: "Kreativ pedagogika shaxs, uning qobiliyatlarini faol rivojlantirish va shakllantirish bo'yicha bir maqsadli faoliyatni o'rganadi. Pedagogika obyekt sifatida shaxs, uning psixikasi emas, balki uning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan pedagogik hodisalar tizimi: jamiyatning bir maqsadga qaratilgan faoliyati jarayonida inson shaxsining rivojlanishi bilan belgilaydigan voqelikning hodisalari. Ushbu hodisalar ta'lim atamasini olgan. Ta'lim umumiylik bilan birdek, kreativ pedagogikaning ham izlanish obyektini hisoblanadi, biroq, ikkinchi turning asosiy jihati shundaki, u e'tiborni ko'proq ijodiy rivojlanayotgan ta'limga qaratadi". Internet-resurslarining birida ta'kidlanishicha: "Kreativ pedagogika – o'quvchining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogika. O'quvchilarga allaqachon ma'lum bo'lgan faktologik bilimlarning yetkazilishini ta'minlovchi, ta'limni obyektiv aniqlangan rivojlanish jarayoni sifatida hisoblaydigan, an'anaviy didaktikaga asoslangan pedagogika ham ma'lum bir kreativlikka ega"². Kreativ yo'nalish natijasiga erishish uchun quyidagilar muhim sanaladi: o'quv jarayonida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini ochish va rivojlantirishga xizmat qiladigan, markazdan qochirma (meta-xududga, meta-bilimdan, ya'ni tor mutaxassislik doirasidan tashqariga chiqish) yuqori kritik (faqatgina xayrixoh, "konstruktiv" tanqidga yo'l qo'yadigan) o'zaro ta'sir muhitini yaratish; ta'lim jarayonini, uning davomida o'quvchi – yaratuvchiga, o'quv materialini esa – yaratuvchanlik maqsadiga erishish vositasiga aylanishi uchun qayta tashkillashtirish; evristik usullar ta'siri tasnifi va namoyishini o'z ichiga olgan qo'shimcha o'quv materialini kiritish. Bunda shuni yodda tutish lozimki, o'quvchi muammolilik muhitida o'z ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin".

Innovatsion soha sifatida kreativ pedagogikaning ilmiy maqomi to'g'risida so'z yuritishda davom eta turib, uning izlanish predmeti va obyektini belgilab o'tish muhim. M.M.Zinovkinaning fikriga ko'ra, kreativ pedagogikaning predmeti muntazam ta'lim tizimidagi, ya'ni umumiy ta'lim, kasblar va mutaxassisliklarni o'zlashtirish, o'z-o'zini kasbiy qayta yangilash jarayondagi psixologik-pedagogik xususiyatlar, kreativ shaxsni shakllantirishning qonuniyatlari va mexanizmlari² hisoblanadi. Kreativ pedagogikaning fan sifatidagi obyektini

² **Ибрагимова Г.Н.** Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш: *Ped. fanl. d-ri ... Автореф.* – Т., 2017.

muntazam kreativ ta'lim tizimini o'z ichiga oladi, o'quv intizomi doiralarida esa, kreativ pedagogika obyekti ontogeneznining barcha davrlaridagi kreativ shaxs hisoblanadi.

Shunday qilib, kreativ pedagogika, bir tomondan, ilmiy bilimlarning fanlararo sohasi hisoblanadi. U insoniyat haqidagi fanlar tizimiga chambarchas bog'langan: umumiy va kasbiy pedagogika hamda psixologiya, kasbiy ta'lim psixologiyasi, kasbiy ta'lim va tarbiya metodikalari va texnologiyalari. Boshqa tomondan, u pedagogika fanining mustaqil sohasi, shuningdek, o'quv intizomi hisoblanadi.

Kreativ pedagogika shaxsda innovatsion harakatchanlik, kreativlik va zamonaviy jamiyatda raqobatbardoshlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Hozirgacha kreativlik atamasiga nisbatan odatga aylanib qolgan tushuncha to'g'risida shaxslarning original qadriyatlarini yaratish, nostandard qarorlarni qabul qilish, ma'lumlik chegaralaridan chiqish kabi xususiyatlarini aks ettiruvchi sifatlar; shaxsning ijodiy imkoniyatlarini mujassamlantiruvchi uning integral xususiyatlari sifatida so'zlashish mumkin.

Kreativlikning muhim tasniflari sirasiga intuitsiya, tasavvur, o'ylar, oldindan ko'ra olish, originallik, tashabbuskorlik, qat'iyatlik, o'z-o'zini tashkillashtira olish va ishchanlik qobiliyatlari kiritiladi. Ushbu xususiyatlarga ega shaxs nafaqat muvaffaqiyatga erisha olishdan, balki ijod jarayonining o'zidan ham bahra oladi.

O'quv-tarbiya jarayonini gumanitarlashuvi bilan bog'liq zamonaviy ta'lim tizimining yangilanishi har bir o'quvchi ijodiy qobiliyatlarining rivojlanishini ta'minlovchi pedagogik sharoitlarni yaratish zarurligini nazarda tutadi. Pedagogik sharoitlar tushunchasi ostida omillar, prinsiplar va o'quvchilarning shaxs sifatida o'sishiga xizmat qiluvchi turli tarbiyalovchi choralarining o'zaro bog'liq jamlanmasi nazarda tutiladi.

Biz o'quv-tarbiya faoliyatiga o'quvchi va pedagogning subyektiv pozitsiyasi sifatida qaraymiz. Bizning nuqtai-nazarimizda o'quv-tarbiya tizimidan yanada sifatli darajaga – o'z-o'zini rivojlantirish darajasiga chiqish ijodiy rivojlanishning samaradorligini oshirishga va o'quvchi shaxsining o'z-o'zini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kreativ muhitni yaratishga qaratilgan pedagogik faoliyatning bir qator belgilari aniqlangan: noodatiy savol va g'oyalarga e'tiborli munosabat bildirish, ularning qiymatini namoyon qilish; erkin mustaqil o'quv sharoitini yaratish.

Yuqorida ta'kidlanganlar bilan bog'liq holda, ta'lim muassasasi uchun ijodiy muhit yaratishga qaratilgan pedagogik yordamni tashkil etish alohida ahamiyatga ega.

O'quvchilarga pedagogik yordam ko'rsatish ikki xil shaklda amalga oshirilishi mumkin: umumiy guruh tarzda va individual shaxsiy tarzda. Birinchi vaziyatda – kreativ muhitning yaratilishi pedagog va o'quvchilarning hamkorligi, faoliyatning dialogik shakli, o'quvchilarning ijodiy faolligini nazarda tutuvchi topshiriqlarning qo'llanilishi orqali ta'minlanadi. Ikkinchi yondashuv – o'quvchilar uchun individual rivojlanishda mustaqil qarorlarni qabul qilish, ijod, o'qish va xulq-atvorning tarkibi va usullarini tanlash hisobiga sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi.

Kreativlikni rivojlantirishda pedagogik yordam ko'rsatish quyidagi prinsiplar orqali yo'lga qo'yiladi: o'quvchilar manfaatlarining ustuvorligi; muntazamlik; qo'llab-quvvatlashning multidissiplinarligi; barcha qo'llab-quvvatlash ishtirokchilari tomonidan o'quvchilarga nisbatan yagona munosabatni shakllantirish; o'quvchilar qadriyatlarining ustuvorligini tan olish.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash jarayonida pedagog o'quvchilarga shaxsiy to'siqni his etishga yordam beradi, har bir o'quvchida o'ziga bo'lgan ishonchni va shaxsiy ahamiyatlilikni his etishni qo'llab-quvvatlaydi. Buning uchun pedagog o'quvchilarning takrorlanmas va mukammal xususiyatlarini tan olishi, ularga individual psixologik portretni

taqdim etishi, yoshga doir o'ziga xos xususiyatlar, o'quvchi xulq-atvorini belgilovchi dominant motivlar, o'quvchining ta'limga bo'lgan munosabati va kattalar hamda tengqurlari bilan o'zaro munosabatini bilishi, o'quvchilar hayotining mazkur davridagi ijtimoiy-shaxsiy rivojlanish masalalari va ta'lim dasturi o'rtasida mutanosiblikni o'rnatish zarur.

O'z o'quv faoliyatini qurish haqidagi bilimlar – o'ziga xos turdagi bilimlar bo'lib, ular nafaqat miqdoriy (besh ballik tizim bo'yicha), balki sifatli ravishda: o'quvchi faoliyatining turli sohalarida ma'lum bir sifat rivojlanishining quyi darajasidan yuqori darajasigacha baholanishi lozim. Ko'plab izlanuvchilar o'qituvchining pozitsiyasiga, uning ijodiy shijoatiga, u tomonidan yaratilgan fikrlash erkinligi va o'z-o'zini namoyon qilish muhitiga ham katta ahamiyat beradilar. Bunga erishish uchun ko'plab usullar mavjud: o'quvchilar harakatlariga qiziqish bildirish; ko'plab javob variantlarini tan olish va rag'batlantirish; tanish jarayonlar, hodisalarga boshqa fikrlarni namoyish qilish va h.k.

Pedagogik yordam berishda amalga oshiriladigan pedagogga nisbatan zamonaviy talablar shundan iboratki, pedagog ma'lumot beruvchi emas, balki koordinator, menedjer, suhbat tashkillashtiruvchi, o'quvchilarning individual qobiliyatlarini hisobga olgan holda ularning maslahatchisi bo'lishi lozim.

Pedagog bilimlarni o'zlashtirishning eng samarali yo'llarini qo'llab-quvvatlaydi va ularga yo'naltiradi, qiziqarli topilmalar uchun rag'batlantiradi, muvaffaqiyatsiz urinishlarni tahlil qiladi, o'quvchilarni o'z muvaffaqiyatsizliklari va g'alabalarini anglashga undaydi. Ko'plab pedagogik va psixologik izlanishlardagi birgalikda ijod qilish muammosi hamkorlik g'oyasi kontekstida ko'proq ishlab chiqiladi (A.A.Bodalev, V.A.Kan-Kalik, N.D.Nikandrov, Y.D.Krasilnikov va boshq.). Biroq, hamkorlik birgalikda ijod qilishning muhim sharti sifatida ahamiyatga ega bo'lgan holda, uning o'zaro ta'sir subyektlari pozitsiyasining o'ziga xos tomonlari bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlarini to'liq aniqlamaydi. Birgalikda ijod qilish o'quvchilarga o'z tempida o'quv materialini o'zlashtirishga, o'z ijodiy imkoniyatlarning potensialiga va ularni amalga oshirishning o'z yo'lini tutishga huquq beradi³.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, kreativlikni rivojlantirishning pedagogik shartlariga o'quv mashg'ulotida bir maqsadli yaratiladigan kreativ ta'lim muhitini; o'quvchilar ijodiy imkoniyatlarining personifikatori sifatida o'qituvchining o'zidagi xulq-atvor na'munasining kreativ mavjudligini; o'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi ijodini; ijodiy faoliyatdagi subyekt pozitsiyasini; ijodiy muhitni yaratish va muvaffaqiyat vaziyatlarini yaratishni kiritish mumkin.

O'quvchilarda kreativlikni eng samarali ravishda rivojlantirish bir maqsadga yo'nalgan, kompleks pedagogik o'zaro ta'sir orqali uzluksiz kreativ ta'lim tizimi sharoitlarida ta'minlanadi. Bu va boshqa masalalar ishlanmasi bilan boshlang'ich amaliy pedagogik tarmoq sifatida kreativ pedagogika shug'ullanishi lozim degan fikrni ilgari suramiz.

³ **Арипджанова А.Р.** Таълимни ахборотлаштириш шароитида олий таълим муассасалари педагогларининг креатив салоҳиятини ривожлантириш: Ped. ... falsafa fanl. d-ri Автореф. – Т., 2017.

YUQORI SINIF O'QUVCHILARINI TAJRIBAVIY-TADQIQOTCHILIK FAOLIYATIGA TAYYORLASHNING TASHKILIIY-PEDAGOGIK SHARTLARI

Rezume. Hozirgi kunda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar ta'lim sifati va tuzilmasini takomillashtirishga, maktab bitiruvchilarini tayyorlashda ularda kompetensiyalarni shakllantirish kabi ta'lim sohasidagi zaruratlar qaratilgan. Ushbu maqolada o'quvchilarda kimyo faniga oid kompetensiyalarni shakllantirish sifatini oshirish masalalari yoritilgan.

Tayanch so'zlar: kompetensiyaviy yondashuv, tajribaviy tadqiqotchilik faoliyati, kompetentlik.

Резюме. В настоящее время к качеству образования и его поддержке в рамках его реформирования предъявляются новые требования, указывающие на необходимость подготовки выпускников школ, ориентированных на развитие компетенций. В данной статье рассматриваются вопросы повышения качества предметных компетенций у учащихся по предмету химии.

Ключевые слова: компетентный подход, экспериментально-исследовательская деятельность, компетентность.

Abstract. This article discusses the issues of improving the quality of subject competencies in students in chemistry. Currently, new requirements are being presented to the quality of education and its content as part of the reform, indicating the need for training school graduates focused on developing competencies.

Key words: competent approach, experimental and research activities competence.

G.X.KADIROVA*

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-son Farmonida umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, har tomonlama kamol topgan avlodni tarbiyalash, o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlanishini ta'minlash lozimligi ko'rsatilgan¹. Shuningdek, ushbu Farmonga muvofiq 2019-yil 4-aprelda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Prezident Farmonida umumta'lim muassasalari faoliyatini tashkil etishda ta'lim sifatini yuqori bosqichga ko'tarish hamda mavjud muammolarni o'z vaqtida hal etish talab etilayotganligi, o'quvchilarda ta'lim olishga kuchli motivatsiyani shakllantirish lozimligi, tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalari va boshqa malakalarni rivojlantirish zarurati borligi ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, davlat ta'lim standartlarida ko'zda tutilgan kompetensiyalar va o'quv jarayonini interaktiv boshqarish mahorati tamoyillariga asoslangan pedagogik faoliyatni baholash mezonlarini ishlab chiqish, o'quv muddatlarini o'zgartirmagan holda o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish kompetentligini kengaytirishni ta'minlovchi zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish kabi hozirgi kunning dolzarb masalalari ko'rsatilgan². Shu bois, quyida o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish kompetentligini kengaytirishni ta'minlovchi zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan biri

* **Kadirova Gulnora Xasanovna**, Pedagogik innovatsiyalar instituti tayanch doktoranti. **E-mail:** gulnora.kadirova.86@mail.ru

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentabrdagi PF-5538-sonli "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari bazasi. – T., 2018. – 5 sentyabr.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-sonli "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari bazasi. – T., 2019. – 29 aprel. – 06/19/5712/3034-son.

tajribaviy-tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlashning o'ziga xos pedagogik shart-sharoitlari mavjud.

Insonning amaliy harakat usullari avval boshdan borliqning qonunlari va xususiyatlari, uning bevosita muloqot buyumlari ob'ektiv mantig'i bilan o'zaro muvofiqlashuvini taqozo qilgan.

Ilmiy tadqiqotchilik faoliyatlarining asosiy mazmuni, birinchi navbatda, amaliyot asosida tekshirilgan ilmiy nazariyalardir. Shuning uchun ham amaliyot va nazariya o'rtasida mavjud tafovutlar funksional xarakterga ega: amalga oshirilgan tadqiqotning nazariy natijasi sifatida shakllangan faoliyat dastlabki tadqiqotlarning yuzaga kelish sharti hisoblanadi. Tajribaviy-tadqiqotchilik faoliyatining o'ziga xos jihatlari tegishli bo'lgan metodik masalalarga to'xtalib o'tamiz va tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarini aniqlaymiz.

O'quvchilarning tajribaviy-tadqiqotchilik faoliyatini biz Yu.K.Belov, A.D.Ivanova kabi tadqiqotchilarning fikrlariga qo'shilgan holda, ularning ma'lum bo'lmagan faktlarni ochishlariga olib keladigan izlanish xarakteridagi harakatlar majmui, nazariy bilimlari va faoliyat turlarini tushunamiz. O'quvchilar shunday yo'llar bilan kimyoda mavjud asosiy tadqiqot usullari bilan tanishadilar, bilimlarni mustaqil egallash ko'nikmalariga ega bo'ladilar^{3,4,5}.

Tadqiqotchilik ko'nikma va malakalari – bu tadqiqotlarni mustaqil amalga oshirish uchun zarur bo'lgan intellektual, taktik namunalari tizimidir.

Tajribaviy-tadqiqotchilik faoliyati o'quvchilar tomonidan turli maqsadlarda amalga oshirishi mumkin: a) yangi bilimlarni egallash maqsadida; b) nazariy holatlarni tekshirish maqsadida; v) olingan bilimlarni umumlashtirish maqsadida; g) o'quvchilar tomonidan avval o'zlashtirilgan bilimlarini yangi nostandart sharoitlarda qo'llash ko'nikmalarini o'zlashtirish maqsadida; d) o'quvchilarda kimyoviy tajribalarni tashkil etish va o'tkazish kompetensiyalarini shakllantirish⁶.

Tadqiqot topshirig'i mazmunida mavjud muammoni hal qilish uchun o'quvchilarni zarur bilimlarni qo'llashga jalb qilish murakkab o'quv ko'nikmasi hisoblanadi.

So'nggi yillarda nazariyada, jumladan, amaliyotda o'quv-tadqiqot usullari tizimini yaratishga e'tibor kuchaydi, chunki bu o'quvchilarning kreativ mazmunga qo'yilgan muammolarni samarali hal qilishlari uchun zaruriy shartligi bilan izohlanadi. Ularga umumilmiy metodlar hamda maxsus ko'nikmalar mansub bo'ladi.

Tadqiqotchilik xarakteridagi kimyoviy tajribani o'tkazish uchun u yoki bu tadqiqotchilik ko'nikma va malakalarga egalikning o'zi yetarli emas. Bu o'rinda o'quvchilardan majmuaviy tadqiqotchilik ko'nikma va malakalarini o'zlashtirganlik talab etiladi. Metodik adabiyotlarni tahlil qilish, izlanuvchi-olimlar tomonidan taklif qilingan tadqiqotchilik ko'nikmalari bo'linish tamoyillarini umumlashtirish asosida biz o'quvchilarni tajribaviy-tadqiqot faoliyat usullariga o'rgatishda ularning kreativ fikrlashlarini rivojlantirish jarayonini bosqichma-bosqich amalga oshirsak, mazkur jarayon nisbatan samarali kechadi, - degan farazdan kelib chiqdik⁷.

³ **Белов П.С.** Лабораторный практикум как эффективный способ формирования знаний и развития экспериментальных умений студентов химико-биологических специальностей в педагогическом вузе // НЕОФИТ. Выпуск 3: Сборник материалов научно-практической конференции студентов и магистрантов НГПУ. – Нижний Новгород, 2006. – С. 102-103.

⁴ **Белов П.С.** Применение лабораторного практикума как эффективного способа формирования знаний и развития экспериментальных умений студентов // Актуальные проблемы химии и методики её преподавания: Сборник материалов межрегиональной научно-практической конференции. – Нижний Новгород, 2006. – С. 129-132.

⁵ **Кудинова Н.Ф.** Использование материала, связанного с жизнью на уроках химии. – Москва: МГОУ, 2009. – 39 с.

⁶ **Кудинова Н.Ф.** Использование материала, связанного с жизнью на уроках химии. – Москва: МГОУ, 2009. – 39 с.

⁷ **Do'monov B.M.** Kimyodan qiziqarli tajribalar. – Andijon, 2017. – B. 36.

Tajribaning asosiy urg'usi yuqori sinf o'quvchilarining quyidagi uch psixik faoliyatini dolzarblashtirishiga qaratiladi: kognitiv, emotsional-motivatsion va axloqiy.

Tajribaviy-tadqiqotchilik faoliyat usullarini egallashning ijodiy faoliyat kognitiv komponenti – bu kimyoviy tajribalarni belgilash va o'tkazish yuzasidan ko'nikma va malakalarni mukammal egallashga intilish.

Emotsional-motivatsion komponent – ijodiy motivatsiyalar mavjudligi, o'quvchilarning tadqiqotchilik faoliyati usullarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishlarining davom etayotganligi, o'zaro hamkorlik va ijodiy muhit asosida ifodalanadigan emotsional qulaylik.

O'quvchilarning kimyo fanidan dastur materiallarini o'zlashtirishlariga ijodiy munosabatlarining xulqiy jihatlari ularning o'quv-biluv faoliyati bosh vazifalarini bajarishlarida mustaqillik va ijodiy faolligi, axloqiy yondashuvlari bilan belgilanadi⁸.

Yuqori sinf o'quvchilarini tajribaviy-tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlashda biz quyidagi tamoyillarga asoslandik:

Kimyo fanidan umumiy o'rta ta'lim dasturlarini hisobga olgan holda tajribalarni o'tkazishda mavjud tarkibiy bilimlarini maksimal tarzda optimallashtirish (nazariyalar, qonunlar, tushunchalar). Biz taklif qilayotgan tajribaviy vazifalar ma'lum hajmdagi nazariy materiallarni qamrab olishi mumkin.

Amaliy ko'nikma elementlari tarkibini takomillashtirish. Tajribaviy topshiriqlar tarkibiga o'quvchilarning ijodiy tadqiqotchilik faoliyat usullari uchun keng imkoniyatlar beradigan vazifalar kiritiladi.

Aqliy harakatlar usullaridan atroflicha foydalanishni ta'minlash. O'quvchilarga taklif etilayotgan tajribalar ularga umumlashtirish, tizimlashtirish, taqqoslash, aniqlash, mavhumlashtirish, induksiya, deduksiya, tahlil, tarkib kabi usullarni qo'llash imkonini beradi.

Vaziyatlar yangiligi va noodatyligi. Bu tamoyilni bajarish, bir tomondan, o'quvchilarning oldin egallagan bilimlarini yangi sharoitlarda qo'llash ko'nikmalarini aniqlash, ikkinchi tomondan, aniq bir vazifani bajarish va natijalarni olishga katta qiziqish uyg'otadi.

Kimyoviy tajribani amalga oshirish variativligi tajribaviy-tadqiqotchilik vazifalari yechimini aniq va to'g'ri hal qilish yoki o'quvchilar ijodiy faoliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Fanlararo aloqalarni ta'minlash. Mazkur tamoyil bizga o'quvchilarning dialektika asosiy masalalarini tushunishlari to'g'risida, qiziqish doiralarning kengligi, kimyoning boshqa fanlar bilan aloqalari xususida mulohaza yuritishga ko'maklashadi.

Kimyoviy tajribalar murakkablik darajasining xilma-xilligi. Bu tamoyil psixologik ahamiyatga ega. Dastlab nisbatan oddiy tajribalarni amalga oshirib, o'quvchilar katta ishonch bilan navbatdagi nisbatan murakkab tajribalarni bajarishga kirishadilar. Soddadan murakkabga qarab asta-sekinlik bilan o'tish yuqori sinf o'quvchilarini jiddiy ijodiy topshiriqlarni bajarishga ilhomlantiradi.

Tashkiliy bosqich. Nazariy bilimlarni takrorlash, tadqiqotchilik faoliyatini maqsad va vazifalarini belgilash, farazlarni ilgari surish, amaliy mashg'ulot rejasi va algoritmini tuzish, texnika xavfsizlik qoidalari bilan tanishish va shu kabi xarakterliklar majmuidan iborat.

Asosiy bosqich amaliy mashg'ulotlar shaklida o'tkaziladi. Tashkiliy bosqichda o'quvchilarning zarur boshlang'ich ko'nikma va malakalari shakllangach, ularga amaliy va laborator ishlarini bajarishlariga ruxsat beriladi. Amaliy mashg'ulotlar uchun taklif etiladigan variantlar o'quv dasturlariga mos tarzda amalga oshiriladi, lekin u yoki bu ishning qanday (produktiv, reproduktiv) metodlar asosida qiziqarli va tushunarli tarzda

⁸ **Панькова С.В.** Из опыта формирования химической компетенции // Химия в школе. – Москва, 2009. – № 4. – С. 29-32.

o'tkazilishi o'qituvchining bilim darajasi, mahorati, mashg'ulotlarga bo'lgan kreativ yondashuviga bog'liq bo'ladi.

Yakunlovchi bosqich. Amaliy mashg'ulotga o'tkazilgan tajribalar, kuzatuvlar va olingan natijalar asosida xulosalar beriladi. Ish joyi tartibga keltiriladi.

Yuqorida keltirib o'tilgan o'quvchilarning tajribaviy-tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash tamoyillari va amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish bosqichlarini kreativ yondashuv asosida amalga oshirish kutilgan natijalarni bera oladi.

Kreativ yondashuv o'quvchilarni tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish, ularda tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa o'rnida quyidagi mulohazalarimizni keltirib o'tamiz:

O'quvchilarni tajribaviy-tadqiqotchilik faoliyatga tayyorlashda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarni tabiat hodisalari, kundalik turmushda, tabiatda kuzatilayotgan kimyoviy jarayonlarni mohiyatini anglashga qaratilgan muammoli vaziyatlarni yaratish va ularga javob topish tarzida tashkillash kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'limni amalga oshirish uchun hizmat qila oladi.

Kreativ yondashuv asosida amaliy mashg'ulotlarni olib borish o'quvchilarda yaratuvchanlik, tajribalar o'tkazish, yangilikka intilish, o'z g'oyalari va loyihalari ustida izlanish ko'nikmalarini rivojlanishiga yordam beradi.

DOIRA IJROCHILIGINI OMMALASHTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA MUSIQIY TA'LIMNING O'RNI

Rezume. Mazkur maqolada musiqiy ta'lim jarayonida doira ijrochiligini yanada ommalashtirish va ta'lim bosqichlari o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash muammolari o'rganilgan hamda ularni bartaraf etish uchun amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlar borasida takliflar berib o'tilgan.

Tayanch so'zlar: doira ijrochiligi, bolalar musiqa va san'at maktablari, uzviylik, san'at va madaniyat maktablari, ta'lim bosqichlari, ixtisoslashtirilgan musiqa akademik litseyi, uzluksiz ta'lim.

Резюме. В этой статье исследуются проблемы дальнейшей популяризации исполнительства дойры в процессе музыкального образования и обеспечения преемственности между этапами обучения, а также предлагаются предложения по их преодолению.

Ключевые слова: исполнительство дойры, детские школы музыки и искусства, преемственность, школы искусств и культуры, этапы обучения, специализированный музыкально-академический лицей, непрерывное образование.

Abstract. This article is within the process of musical education in further education and the popularization of competition between the stages of performance of doyra and mentioned in the offer in respect of work that must be done to overcome them.

Key words: doyra performance, children's schools music and art, competition, schools of music and art, the stages of education, specialized schools of music and art, continuing education.

Q.B. QOBILQORIYEV*

Doira cholg'usi qadimdan xalqimiz madaniy hayotidan chuqur o'rin egallagan barchamizga ma'lum. Turli xil bayramlar, ommaviy tadbirlar, xalqimizning shodiyona kunlari doira sadolarisiz o'tmaydi.

“Doira uzoq yillardan buyon musiqa amaliyotimizda qo'llanib kelinayotgan bo'lsa-da, uning milliy san'atimizdagi ahamiyati, ustoz-shogird an'analari hamda ijrochilik maktablari haqida ma'lumotlar yetarli emas. Bundan tashqari, doira cholg'usi va undagi ijrochilikning ommalashuvida mohir sozandalarning o'ri, ularning bu borada amalga oshirgan xizmatlari, shuningdek, doira ijrochilarini tayyorlashda musiqiy ta'limning o'ri va ta'lim bosqichlari o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash kabi jihatlar o'rganilmagan. Bu borada ilmiy izlanishlar olib borish, sohadagi mavjud muammolarni aniqlab, ularni bartaraf etish borasida taklif va tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb masalalardan hisoblanadi”¹.

Respublikamizda musiqiy ta'lim sohasida mutaxassislarni tayyorlash uch bosqichli tizim asosida amalga oshirib kelinmoqda. Ularning birinchisi – maktabdan tashqari ta'lim bosqichi bo'lib, asosan, bolalar musiqa va san'at maktablarida musiqiy ta'limning tegishli yo'nalishlari bo'yicha boshlang'ich bilim, malaka va ko'nikma hosil qilishdan iborat. Shuningdek, o'quvchi yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish maqsadida madaniyat markazlari, “Barkamol avlod” yoshlar ijodiyot markazlari tashkil etilgan. Lekin ulardagi to'garaklar dasturi o'qishning keyingi bosqichini davom ettirish imkonini bermaydi.

Bolalar musiqa va san'at maktablarini qurish va bu orqali o'sib kelayotgan yosh avlodning har tomonlama ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning bir-biriga bog'langan yaxlit

* **Qobilqoriyev Qudratilla Baxtiyor o'g'li**, O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti o'qituvchisi.
E-mail: qobilqoriyev93@mail.ru

¹ **Qobilqoriyev Q.** Doira cholg'usining o'zbek milliy musiqa madaniyatidagi o'ri: Magistrlik dissertatsiya. – T., 2020. – 116 b.

tizimini shakllantirish, bolalarning ijodiy salohiyatini yanada keng ochib berish, musiqa va san'atning boshqa turlarini chuqurroq tushunishi hamda ularga nisbatan mehr-muhabbat uyg'otish, milliy hamda jahon musiqiy merosini o'rganishlari uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2015-yil 20-noyabrda PQ-2435-son qarori qabul qilindi. Unga ko'ra, "Bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatini yanada takomillashtirish bo'yicha 2016-2020 yillarga mo'ljallangan Davlat dasturi" ishlab chiqildi. Dasturga muvofiq, bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatini yangi sifatli mazmun bilan boyitish, ma'lum bir cholg'uni ijro etish texnikasini egallash bilan bir qatorda, jahon mumtoz musiqasini, dunyoga mashhur, buyuk bastakorlar va rassomlarning ijodini chuqur o'rganish, o'quvchilarning musiqiy va umumiy madaniyatini oshirish, bolalarda butun umri davomida hamroh bo'ladigan musiqa hamda san'atning boshqa turlariga qiziqishni kuchaytirish asosiy maqsad etib belgilandi. Bunga, asosan, bolalar musiqa va san'at maktablarining moddiy-texnik bazasini yanada mustahkamlash hamda foydalanish samaradorligini oshirish, ularni yangi avlod zamonaviy o'quv uskunalari va anjomlari, shu jumladan, multimediya shaklidagi o'quv adabiyoti va metodik qo'llanmalar, mahalliy va xorijiy kompozitorlar ijodiga doir nota to'plamlari va klavirlar, shuningdek, sifatli ko'rgazmali materiallar bilan ta'minlash kabi vazifalar belgilab berildi.

Ikkinchi bosqich – o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi (hozirda kasbiy ta'lim) tizimida ixtisoslashtirilgan san'at va madaniyat maktablari, akademik litseylar, maxsus maktab-internatlarida o'quvchilarga o'rta maxsus ma'lumot beruvchi kichik mutaxassislar tayyorlash orqali amalga oshirib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-fevralda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-3504-son Qarori bilan san'at va madaniyat kollejlari ixtisoslashtirilgan san'at va madaniyat maktablari hamda maktab-internatlarga aylantirildi². Mazkur Qaror ijrosini ta'minlash bo'yicha Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 9-yanvardagi 9-son "O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan san'at va madaniyat maktablari hamda maktab-internatlar to'g'risida" nizomi ishlab chiqildi. O'quvchilarni mutaxassislik fanlaridan chuqurlashtirilgan va kasbga yo'naltirilgan holda o'qitish, ularning intellektual jihatdan kamol topishini va ma'naviy rivojlanishini ta'minlash hamda yuksak vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ixtisoslashtirilgan maktablar va maktab-internatlar faoliyatining maqsadi hisoblanadi.

Shuningdek, yuqoridagi qaror va nizom orqali o'quvchilarni san'at va madaniyat yo'nalishida tanlagan kasblari bo'yicha mutaxassislik fanlaridan chuqurlashtirilgan va kasbga yo'naltirilgan davlat ta'lim standarti talablariga muvofiq sifatli o'qitishni tashkil etish, kelgusida oliy ta'lim muassasasida o'qishni davom ettirishi yoki tanlagan kasbi va ixtisosligiga muvofiq mehnat faoliyati bilan shug'ullanishi uchun yuqori darajada sifatli bilimlar olishi va kasbiy tayyorgarligini ta'minlaydigan davlat talablari doirasida ixtisoslashtirilgan o'quv dasturlarini amalga oshirish belgilab berildi. Musiqiy ta'limning mazkur bosqichida o'quvchilar ikki yil davomida tahsil oladilar.

So'nggi uchinchi bosqich – oliy ta'lim muassasalarida, jumladan, O'zbekiston davlat konservatoriyasi, O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti, Toshkent davlat pedagogika universiteti va uning hududiy filiallarida talabalarga bakalavr hamda magistr darajasidagi oliy ma'lumot berish orqali amalga oshirilib kelinmoqda.

² Lex.uz

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'tgan yillar davomida bolalar musiqa va san'at maktablarini barpo etish, mavjudlarini kapital rekonstruksiya qilish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Bu ta'lim muassasalarida zamonaviy, xalqaro talablar darajasidagi shart-sharoitlar yaratilmoqda. Qolaversa, musiqa va san'atga ixtisoslashgan akademik litseylar, shuningdek, sohadagi oliy ta'lim muassasalari faoliyati ham bir-biriga muvofiqlashtirilib, yagona uzluksiz musiqa ta'lim tizimi shakllandi.

Yurtimizdagi barcha musiqiy ta'lim muassasalari zamonaviy musiqa cholg'ulari, o'quv jarayonini tashkil etishda zarur bo'lgan barcha kerakli jihozlar bilan ta'minlangan. Hozirda bu o'quv dargohlarida ta'lim olish uchun barcha zarur sharoitlar yaratilgan. Buning barobarida ta'lim sifati oshdi. Natijada yuzlab iste'dodli yoshlar o'z yo'nalishlari bo'yicha xorijiy davlatlarda o'tkazilayotgan turli xil nufuzli xalqaro tanlovlarda ishtirok etib, o'z san'atlarini dunyo sahnalarida namoyish etib, xorijliklarni lol qoldirishmoqda va sovrinli o'rinlarni egallab qaytmoqdalar.

Musiqiy ta'limda erishirilayotgan yutuqlar bilan bir qatorda kamchilik va muammolar ham yo'q emas. Quyida doira ijrochilarini tayyorlashda musiqiy ta'limdagi uzviylikni ta'minlash borasida uchrayotgan kamchiliklarga to'xtalib o'tmoqchimiz.

"Musiqiy ta'limda doira ijrochilarini tayyorlashning eng muhim bosqichi bu bolalar musiqa va san'at maktabi hisoblanadi. BMSMda doira ijrochiligi bo'yicha ta'lim olish muddati besh yil hisoblanadi. Bu bosqichda o'quvchi doira cholg'usi haqida ilk tasavvur hosil qiladi hamda undagi ijrochilik mahoratini egallashning dastlabki jarayonlarini o'zlashtiradi. Ushbu jarayonda cholg'udagi ijro holati, uslublari, zarblari (shtrixlari)ni puxta o'zlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mashg'ulotlar yakka tarzda olib boriladi. Nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ijrochilik mahorati egallanadi"³.

BMSMdagi doira sinfida tahsil oluvchi o'quvchilar kelgusida o'z tanlagan yo'nalishi bo'yicha o'rta maxsus ta'lim muassasasida o'qishni davom ettirishi tegishli o'quv dasturi va undagi belgilangan fanlarni chuqur o'zlashtirishi talab etiladi. Bolalar musiqa va san'at maktabida doira ijrochiligidan saboq beruvchi pedagoglar o'quvchining ijrochilik mahoratini rivojlantirishda uning qobiliyatini ko'ra bilishi va shunga qarab ish rejasini tuzishi lozim. Birinchi darsdan boshlab doiraning kelib chiqish tarixi, milliy san'atimizdagi o'rni, uni xalqimiz orasida ommalashtirgan ustoz doirachilar haqida qisqacha ma'lumotlar berib borishi lozim. Darslarni nazariy va amaliy tarzda olib borish zarur. Yuqori sinflarga o'tgan sari asta-sekinlik bilan murakkab o'lchov va mashqlarga o'tish lozim. Bunda turli qo'l mashqlari, etyudlar bilan birgalikda ustoz doirachilar yaratgan va ijro etgan doira usullari, milliy musiqa madaniyatimizning barcha sohalarida qo'llaniluvchi usullar, doira raqslarida ijro etiluvchi usullardan namunalar sinflar kesimida, o'quvchilarning ijro imkoniyatidan kelib chiqqan holda oddiydan murakkabgacha bo'lgan shaklda nota savodxonligiga e'tibor bergan holda o'rgatib borilishi maqsadga muvofiq. O'quvchilar darsga kirishdan 15-20 daqiqa avval doirani o'rta darajada qizdirib, qo'l yurgizish mashqlarini bajarib, so'ngra darsga kirishlari lozim. Aks holda qo'l barmoqlarini qizdirmasdan, ularni doiraga moslashtirmasdan ijro qilish, shuningdek, darhol qizigan doirani ijro qilish qo'llarning xastalanishiga, kerakli natijaga erishilmasligi sabab bo'lishi mumkin. Bolalar musiqa va san'at maktablarining asosiy vazifasi – o'quvchilarning doira ijrochiligi bo'yicha boshlang'ich bilimlarni berish, ustoz doirachilar qoldirgan musiqiy merosdan boxabar etish, iqtidorli o'quvchilarni shu sohaning o'rta maxsus ta'lim muassasalariga tayyorlashdan iborat.

³ **Qobilqoriyev Q.** *Doira cholg'usining o'zbek milliy musiqa madaniyatidagi o'rni: Magistrlik dissertatsiya.* – T., 2020. – 98 b.

Kuzatuvlarimiz natijasida ma'lum bo'ldiki, ayrim bolalar musiqa va san'at maktablaridagi doira sinfi darslarini yuqorida qayd etilgan jihatlarga rioya qilmagan holda yuzaki tarzda o'tish hollari uchramoqda. O'quv jarayonida doira usullarini o'rgatish, asosan, og'zaki tarzda olib borilmoqda. Bu esa, o'quvchilarning nota savodxonligini egallashlari va kelajakda doira ijrochiligini har tomonlama puxta egallashlariga salbiy ta'sir o'tkazadi. Afsuski, ba'zi bolalar musiqa va san'at maktablarida boshqa cholg'u mutaxassisligiga ega bo'lgan pedagoglar doira cholg'usi ijrochiligidan saboq berib kelayotgan holatlari ham yo'q emas. Bu holat doira cholg'usiga e'tiborsizlik natijasi desak, adashmagan bo'lamiz.

"O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, ustoz san'atkor G'afur Azimov doira cholg'usiga quyidagicha ta'rif bergandi: "Kuyning avvali doira usullaridan boshlanadi. Bir qaraganda doira musiqani boshidan oxiriga qadar kuzatayotganga o'xshaydi. Ba'zilar doira ijrosida murakkab san'at namunasi sezilmaydi, deb o'ylashadi. Shundanmi, ko'pchilik doirani ikkinchi darajali musiqa cholg'usi hisoblaydi. Bu noto'g'ri. Men doira ijrochiligini eng qadimiy, yillar davomida shakllangan, murakkab san'at turi deb bilaman"⁴.

Darhaqiqat, doira sodda ko'rinishga ega bo'lgani bilan, ijro paytida o'ziga xos tovush hosil qilish imkoniyatlariga boy cholg'u sifatida boshqa cholg'ulardan farq qiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, har bir soha qatori doira ijrochilarini yetishtirishda, ularga saboq beruvchi ustozlarning bilim saviyasiga, pedagogik mahoratiga jiddiy e'tibor qaratish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Bundan tashqari, "Barkamol avlod" bolalar ijodiyot markazlaridagi "Yosh doirachi" to'garaklarida ham 7 yoshdan 16 yoshgacha bo'lgan ko'plab yoshlar doira ijrochiligidan saboq olmoqdalar. Shu o'rinda bir muhim jihatni ta'kidlash joiz. "Barkamol avlod" bolalar ijodiyot markazlaridagi doira to'garaklariga qatnashayotgan yoshlarning ijro mahorati bolalar musiqa va san'at maktablarida tahsil olayotgan doirachilar bilan solishtirganda birmuncha yuqori bo'lmoqda. Birgina kamchilik doira to'garaklaridagi ta'lim jarayoni faqat amaliy jihatdan olib borilishi va ularning o'quv dasturiga doira ijrochiligining nota tizimi kiritilmaganligidir. Bu esa, o'z navbatida, ushbu ta'lim dargohlarining to'garak maqomida ekanligi bilan bog'liq. Lekin bu to'garaklarning faoliyatini, ular erishayotgan natijalarni bolalar musiqa va san'at maktablarida doira sinfidan saboq berib kelayotgan mutaxassislariga o'nak qilib ko'rsatsa arziydi. Yana bir muhim jihat shundaki, doira to'garaklarini tamomlagan yoshlarga beriladigan hujjat bilan musiqiy ta'limning keyingi bosqichida tahsilni davom ettirib bo'lmaydi. Bu jihat ham ko'plab iqtidorli yoshlarning san'at yo'lidagi keyingi faoliyatlariga to'siq bo'lmoqda.

Doira ijrochilarini tayyorlashning keyingi bosqichi madaniyat va san'at maktablari, iqtidorli bolalar akademik litseylarida davom ettiriladi. Unda o'quvchilar ikki yil davomida tahsil oladilar. Bu bosqichdagi dolzarb muammolardan biri shundaki, ularning ikki yillik ixtisoslashtirilgan maktablarga aylantirilganligidir. Ikki yillik musiqiy ta'limda doira ijrochiligidan saboq oladigan o'quvchilar mutaxassisligi bo'yicha yetarlicha bilimni egallay olmaydilar. Sababi, BMSMlarida doira ijrochiligidan saboq berish davri besh yilni tashkil etadi. Shu orada BMSMlarda ba'zi o'quvchilar umumiy o'rta ta'limni tugatmasdan oldin BMSMlarini bitiradi. Natijada musiqiy ta'limning keyingi bosqichi orasida bo'shliq yuzaga keladi. Bu davr mobaynida o'quvchi BMSMda olgan bilimlarini unutilib, keyingi bosqichda yana boshidan boshlashga to'g'ri kelmoqda. Shuningdek, o'quv rejada mutaxassislikka oid bo'lmagan fanlarning ko'pligi, mutaxassislik fanlari bilan bog'liq yakka darslarning

⁴ Islomov D. Doira san'ati darg'alari: Monografiya. – T.: Fan va texnologiya, 2019. – 50 b.

vaqti 45 minut etib belgilanganli o'quvchilarning mutaxassislik fanlarini chuqur o'zlashtirishiga to'sqinlik qilmoqda. Doira ijrochiligidan saboq oluvchi o'quvchilar ijro etayotgan asarlar tahsil olayotgan ta'lim bosqichi talablari asosida bo'lishi lozim. Bu o'rinda ham kamchiliklar mavjud.

Har bir cholg'uda bo'lgani kabi doirada ham ijrochilik mahoratini oshirish oddiylikdan murakkablik sari bosqichma-bosqich rivojlanib borishi lozim. Lekin hozirgi kunda BMSMLarda o'qiyotgan o'quvchilarning ta'limning keyingi bosqichida o'rganishi lozim bo'lgan asarlarni ijro qilishlarini kuzatishimiz mumkin. Natijada ayrim o'quvchilarning asarni to'laqonli maromiga yetkazolmay ijro qilolmasliklarini, ijro mahorati yetmasligini guvohi bo'lamiz. Balki ijro qilinayotgan bunday asarlar o'quvchining iqtidoriga qarab tanlanayotgandir. Lekin shunday bo'lsa-da har bir bosqichda tizimli dastur asosida asarlar bosqichma-bosqich o'rganib borilsa maqsadga muvofiq bo'lardi. Bu holat ixtisoslashtirilgan san'at maktablarida ham shu ko'rinishda davom etmoqda. Oliy ta'limda o'rganishi kerak bo'ladigan asarlarni o'quvchi maktab davrida o'zlashtirmoqda. Natijada oliy ta'limdagi to'rt yillik tahsil davomida quyi bosqichda o'rgangan asarlarini ijro qilib, bitirib ketish holatlari kuzatilmog'ida. Buning sababi musiqiy ta'lim sohasida uzviyiligi yetarli darajada ta'minlanmagani desak to'g'ri bo'ladi. Bu borada musiqiy ta'limning barcha bosqichlari bilan o'zaro aloqalarni yo'lga qo'yish, ular o'rtasida tizimli o'qitish jarayonini tashkillashtirish lozim. Buning uchun har bir bosqichda faoliyat olib boradigan malakali mutaxassislarning o'zaro hamkorlik ishlarini yo'lga qo'yish lozim. Ijro dasturlarini tizimli ravishda shakllantirish maqsadga muvofiq. Bu jarayonlarga musiqiy ta'lim muassasalarida doira ijrochiligidan saboq beruvchi tajribali mutaxassislarni jalb etgan holda ta'lim bosqichlari o'rtasidagi uzviylikni to'g'ri yo'lga qo'yish va bu orqali ta'lim sifatini yanada yaxshilash mumkin.

"Fikrimizcha, oliy ta'limda doira ijrochiligidan saboq olayotgan talabalarga ijrochilikdagi amaliy ko'nikmalar bilan birgalikda ularning mutaxassislik cholg'usi bilan bog'liq nazariy bilimlarni chuqur o'zlashtirishlariga alohida e'tibor qaratish lozim. Kelajakda o'z sohasi bo'yicha o'qishni davom ettirib, ilmiy va ilmiy-pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish istagida bo'lgan yuqori 3-4-kurs talabalari uchun ta'limning keyingi bosqichi va undagi ta'lim jarayonlari haqida tushunchalar berib borish foydadan holi bo'lmaydi"⁵.

Xulosa o'mida doira cholg'usi bilan bog'liq ilgari o'rganilmagan jihatlarni tadqiq qilish, doira ijrochiligi bilan bog'liq zamonaviy o'quv dasturlari, yangi darsliklar, o'quv qo'llanmalar yaratish, ulami musiqiy ta'lim muassasalari o'quv jarayoniga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqiy ta'limning har bir bosqichida doira ijrochiligini tizimli dastur asosida o'rgatib borish maqsadga muvofiq. Bu borada musiqiy ta'limning barcha bosqichlari bilan o'zaro aloqalarni yo'lga qo'yish, ular o'rtasida tizimli o'qitish jarayonini tashkillashtirish lozim. Buning uchun har bir bosqichda doira ijrochiligidan saboq berayotgan malakali mutaxassislarning o'zaro hamkorlik ishlarini yo'lga qo'yish, ijro dasturlarini tizimli ravishda shakllantirish zarur.

⁵ **Qobilqoriyev Q.** *Doira cholg'usining o'zbek milliy musiqa madaniyatidagi o'rimi: Magistrlik dissertatsiya.* – T., 2020. – 99 b.

OLIY TA'LIM TIZIMIDA SPORT-SOG'LOMLASHTIRISH TURIZMI KADRLARINI TAYYORLASHNING IJTIMOY-PEDAGOGIK MUAMMOLARI

Rezume. Dunyoning yetakchi ta'lim muassasalarida, asosan, umumiy o'rta ta'lim maktablari, professional ta'lim tizimi muassasalarida va turizm markazlarida o'quvchilar va aholini jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonida salomatligini saqlash va mustahkamlashga qaratilgan ta'lim muhitini yaratgan holda, salomatlik va sog'lom turmush tarzi qadriyatini shakllantiruvchi sharoitlarni sport-sog'lomlashtirish turizmini tashkil etishga qaratilgan muammolar o'rganib kelinmoqda.

Tayanch so'zlar: sport-sog'lomlashtirish turizmi, operetning, sport, sport turizmi, sog'lomlashtirish majmuasi, turoperator.

Резюме. Создавая образовательную среду в ведущих мировых учебных заведениях, в основном, общеобразовательных школах, профессиональных учебных заведениях и туристических центрах, направленную на сохранение и укрепление здоровья учащихся и населения в процессе физического воспитания, решаются проблемы, направленные на организацию занятия спортивно-оздоровительным туризмом в условиях, определяющих ценность здоровья и здорового образа жизни.

Ключевые слова: спортивно-оздоровительный туризм, опереттинг, спорт, спортивный туризм, оздоровительный комплекс, тuroperator.

Abstract. By creating an educational environment in the world's leading educational institutions, mainly secondary schools, vocational schools and tourist centers, aimed at preserving and improving the health of students and the population in the process of physical education, problems are being solved aimed at organizing sports and recreational activities in conditions determining the value of health and a healthy lifestyle.

Key words: sports and health tourism, operetning, sports, sports tourism, health complex, tour operator.

V.SH.RAXIMOV

So'nggi yillarda respublikada turizm va sport sohalarini yanada rivojlantirish, aholini jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, infratuzilmani yaxshilash, turizm salohiyati yuqori bo'lgan hududlarning o'zaro bog'liqligini ta'minlash orqali turistlar sayohati uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, madaniy merosni muhofaza qilishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, yaratilgan imkoniyatlarga qaramasdan turizm, sport va madaniy meros sohalarini rivojlantirish borasidagi ishlar talab darajasida tashkil etilmagan, raqamlashtirish va davlat-xususiy sheriklik, shu jumladan, xususiy sektorning ushbu yo'nalishlardagi rolini oshirish bo'yicha o'z yechimini topmagan masalalar mavjud.

Bugungi kunda jahon turizm bozori hajmi qariyb 9 trillion dollarni tashkil etmoqda. Dunyoda ish bilan band aholining har o'ninchisi ushbu sohada faoliyat yuritmoqda. Tahillarga ko'ra, turistlar havo transportida uchish vaqti 5 soatgacha bo'lgan o'lkalarga eng ko'p sayohat qiladi. Mamlakatimiz atrofida bunday masofada 60 ga yaqin davlat, 3 milliard aholi bor. Yiliga ularning qariyb 360 millioni xorijga sayohat qiladi. Bu ulkan turizm bozori degani. O'tgan yili yurtimizga 6,7 million nafar sayyoh kelgan. Diyorimiz 10 dan ortiq nufuzli xalqaro nashrlarda eng jozibali turistik maskan sifatida e'tirof etildi¹.

* **Raximov Vladimir Shavkatovich**, O'zbekiston milliy universiteti Taekvondo va sport faoliyati fakulteti dekani, p.f.n., dotsent. **E-mail:** vladimir.raximov@list.ru

¹ **Aliev I.B., Rahimov V.Sh., Sadullaev O.** Barkamol avlodni tarbiyalashda sportning o'rni // Миллий якка кураш турларининг замонавий муаммолари: Республика таълим муассасалараро илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Бухоро, 2014. – 164 б.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020 yil 28 yanvar kuni turizmni rivojlantirish, jismoniy tarbiya va sportni yanada ommalashtirish masalalari bo'yicha yig'ilish o'tkazdi. Yig'ilishda turizm sohasida kadrlar masalasiga e'tibor qaratilar ekan, 20 ta oliy ta'lim muassasasida hamda Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasiga birlashtirilgan 3 ta texnikum va 9 ta kollejda ishchi kasblar tayyorlash tizimini joriy etish bo'yicha hali ko'p muammolar o'z yechimini topmagani ko'rsatib o'tildi. O'quv jarayonida ilg'or tajribalarni joriy etish bo'yicha vazifalar belgilandi. Yig'ilishda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish masalalari ham muhokama qilindi. Davlatimiz rahbarining 2020 yil 24 yanvarda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni sohaning kelgusi rivojiga asos yaratdi². Farmonda barcha tuman va shaharlarni kamida 3 ta sport turiga ixtisoslashtirish orqali katta sportga sifatli zaxira shakllantirish tizimini yo'lga qo'yish chora-tadbirlari belgilandi. Bugungi kunda aholimizning bor-yo'g'i 19 foizi jismoniy tarbiya va sport bilan qamrab olingan. Aksincha, nosog'lom turmush tarzi tarkibida tuz, qand va yog' miqdori ko'p bo'lgan hamda xamirli taom va nonni meyoridan ortiq iste'mol qilish holatlari ko'p uchraydi. Koronavirus infeksiyasi, avvalo, yurak-qon tomir, nafas yo'llari kasalligiga chalingan, ortiqcha vaznli fuqarolarda og'ir kechgani hammaga ma'lum. Bu ham sog'lom turmush tarzi va sportning ahamiyatini yana bir bor yaqqol ko'rsatdi. Davlatimiz rahbarining 2020 yil 30 oktyabrdagi farmonida sog'lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish bo'yicha juda muhim chora-tadbirlar belgilangan edi. Jumladan, tuman markazlari va shaharlarda 3-5 kilometrlik "Salomatlik yo'laklari" barpo etish vazifasi qo'yilgan.

Ekspertlarning baholashlariga ko'ra, sport va sog'lomlashtirish turizmi har yili musobaqalarni tashkil etuvchilar, ularning ishtirokchilari va tomoshabinlarning millionlab miqdorda ko'chib yurishlarini rag'batlantiradi.

Ishirokchilarning sportga qiziqishlari sohasi tashkiliy chora-tadbirlarni muvaffaqiyatli o'tkazish va musobaqalarda yutuqlarga erishish istagi bilan bog'liqdir. Bunda sport turizmi ishtirokchilari qiziqishlarining yo'naltirilganligi sof sport yo'nalishidan tashqari madaniyat, san'at, adabiyot, u yoki bu mamlakat mintaqasidagi aholining turmushi va mehnat faoliyatining o'ziga xosliklarini anglab yetish bilan bog'liq bo'ladi.

Sport va turizm sohasi kasaba uyushmalarining turizm tarmog'ida ishchi-xodimlarning mehnat va turmush sharoitlarini kelgusida yaxshilash bo'yicha ishlarni amalga oshirish imkonini beruvchi majmuaviy tizim harakatga keltirilgan bo'lib, u o'z ichiga quyidagilarni oladi: ish joylarini rejalashtirish, attestatsiyadan o'tkazish va ko'rsatiladigan xizmat hisobni yuritish; mehnatni meyorlashtirish; moddiy va ma'naviy rag'batlantirish; turizm sohasi xodimlarining malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash.

Ish joylarini rejalashtirish, attestatsiyadan o'tkazish va ko'rsatiladigan xizmat hisobni yuritishda quyidagilarga erishildi: ish joylarini ilmiy-texnika taraqqiyoti talablariga moslash asosida mehnat unumdorligi o'sishini jadallashtirish; og'ir jismoniy, qo'l mehnat va zararli sharoitlardan foydalanishni kamaytirish (ayniqsa, yo'l transport, ta'mirlash-qurilish korxonalari va umumiy ovqatlanish korxonalarida) va natijada mehnat jozibadorligini oshirish; har bir ish joyida mehnat sharoitlarining yaxshilanishi va natijada turizm-sayohat xizmatlarini ko'rsatish, ishlab chiqarish madaniyati sifatining ortishi; mehnatni muhofaza

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 martdagi "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.

qilish darajasining ortishi, jarohatlanishning pasayishi, kasb kasalliklarning bartaraf etilishi; ishchi-xodimlarning ijtimoiy faolligi va malakasining ortishi, ularning boshqaruv jarayonlariga, shu jumladan, turistlarga ko'rsatilgan xizmatlarda erishilgan darajani baholash va uni takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlarni belgilashga keng jalb etilishi.

Mazkur ishlarni tashkil etish turizm tashkilotlari ma'muriyati tomonidan kasaba uyushmalari qo'mitasi bilan hamkorlikda va ishchi-xodimlarni keng jalb qilish bilan amalga oshirildi. Bulardan oldin ish joylarini takomillashtirishning taraqqiyparvar, optimal yo'nalishlarini belgilab olish uchun turizm tashkilotlarida texnologik jarayonlarni, mehnatni va boshqaruvni tashkil etishning dastlabki tahlili o'tkazildi.

Tashkiliy darajani baholashda quyidagi ko'rsatkchilar hisobga olindi: ish joyining tashkiliy jihozlanganligi va rejalashtirilishining ratsionalligi; mehnatni tashkil etishning amaldagi shakllari taraqqiyparvarligi; mehnat bo'yicha amaldagi meyorlar va normativlarning sifati; bajariladigan ishlarning murakkabligi va sifatiga xodim malakasining mosligi; xodimning bandligi samaradorligi.

Turizm va sayohatlar bo'yicha kengashlarda, turizm-sayohat ishlab chiqarish birlashmalarining attestatsion hay'atlari tomonidan yetakchi mutaxassislarni, kasaba uyushmalarining vakillarini jalb qilish bilan ish joylarini ratsionallashtirish bo'yicha ishlar amalga oshirildi.

Ish joylarining texnik darajasini oshirish bo'yicha: turistlarga xizmat ko'rsatish bo'yicha taraqqiyparvar texnologik jarayonlarni joriy qilish; ish jarayonlarini kompyuterlashtirish, qurilmalarni modernizatsiyalash, mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirishdan keng foydalanish.

Ijtimoiy turizm sohasidagi mehnat meyorlari (unumdorlik, xizmat ko'rsatish, miqdor) texnika, texnologiya, ishlab chiqarishni va mehnatni tashkil etishning erishilgan darajasini hisobga olish bilan mamlakat qonunchiligi asoslari bilan mos holda o'rnatildi. Mehnat meyorlari majburiy tarzda turizm tarmog'ida bitta ishlovchiga to'g'ri keladigan turizm-sayohat xizmatlarining hajmi ortishini ta'minlagan ish joylarini attestatsiyadan o'tkazish va ratsionallashtirish, yangi texnika va texnologiyalarni joriy qilish hamda boshqa tashkiliy-texnik chora-tadbirlarning amalga oshirila borishi bilan yangi meyorlarga almashtirib borildi.

Turistik korxonalarda mehnat meyorlarini joriy qilish, almashtirish va qayta ko'rib chiqish ma'muriyat tomonidan faqat kasaba uyushmasi bilan kelishilgan holda amalga oshirildi. Ish vaqtining davomiyligi qonuniy belgilangan meyorga ega bo'ldi, meyordan ortiqcha ishlarga faqat mamlakat qonunchiligida ko'zda tutilgan va kasaba uyushmasi tomonidan ruxsat berilgan hollardagina yo'l qo'yildi.

Mehnatni meyorlashtirish bo'yicha ishlar turistik korxonalar ma'muriyati tomonidan kasaba uyushmasi bilan hamkorlikda "mehnat jamoalarining keng ishtirokida va ularning korxonani boshqarishdagi rolini oshirish bilan birga amalga oshirildi. Qo'llanilayotgan mehnat meyorlarining sifatini yaxshilash, ularni yangi meyorlar bilan almashtirish, eski meyorlar ko'rib chiqilishini ta'minlash va mana shu asosda turistik korxonalarda mehnat unumdorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirish jarayonlariga mehnat jamoalarini keng jalb qilish maqsadlarida turistik korxonalarda ma'muriyat va kasaba uyushmasining meyorlashtirish darajasini oshirish bo'yicha o'zaro majburiyatlar qabul qilindi. Ko'rsatib o'tilgan majburiyatlar turistik xizmatlarning hajmi ortishi bo'yicha topshiriqlar bilan jips bog'landi va jamoaviy shartnomaning "Mehnatga haq to'lash va meyorlashtirish" bo'limida aks ettirildi.

Ijtimoiy turizm xodimlarining mehnat sharoitlarini yaxshilash, uning ijodiy mazmunini

oshirish turistik-sayohat xizmatlarini ko'rsatish sifatining oshishi zahiralardan biri sifatida mehnatning jamoaviy xususiyatlari kuchayishini, mana shu asosda ilg'or jamoalarda ishlab chiqarishni boshqarishning iqtisodiy metodlarining kelgusi rivojlanishini belgilab berdi. Mehnatni tashkil etishning mana shunday shakllarining iqtisodiy mohiyati shundan iborat ediki, bunda xodimlar jamoasi o'z zimmasiga ishlarni bajarish yoki turistik-sayohat xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha majburiyatlarni oladi, korxonada ma'muriyati esa, pudrat jamoasiga buning uchun zaruriy bo'lgan resurslarni taqdim etadi va amalga oshirilgan ishlar yoki ko'rsatilgan xizmatlar uchun oldindan qabul qilingan shartlar, narxlar yoki shartnoma baholari bo'yicha haq to'laydi.

Mehnat sharoitlarini yaxshilash, uning ijodiy mazmunini kuchaytirish pozitsiyasidan mehnatni tashkil etishdagi pudratli shakllarning afzalliklari va samaradorligi quyidagilarda namoyon bo'ldi: korxonalarining tuzilmaviy bo'linmalari bir maromda ishlashini ta'minlashda; og'ir qo'l mehnati, jismoniy va monotonli mehnatli ish joylarini bartaraf etishga, zarali mehnat sharoitlarini qisqartirishga, mehnatning mazmundorligi va jozibadorligi ortishiga imkon bergan fan va texnika yutuqlaridan foydalanishni joriy etini tezlashtirishda; pudrat tashkilotlarida faoliyatning o'zini-o'zi boshqarish taoyillarini rivojlantirishda, ularga operativ-ishlab chiqarish masalalarini hal qilishda mustaqillikni taqdiq etishda; turistlar va ijtimoiy turizm sohasi xodimlari orasidagi noqulay o'zaro munosabatlar oqibatida yuzaga keladigan stressli zo'riqishlarni kamaytirish imkonini bergan turistik-sayohat xizmatlarini ko'rsatish sifatini oshirishda; jamoaviy mehnatga haq to'lash va yakuniy natijalar bo'yicha rag'batlantirishni qo'llashda. Turizmning moddiy asoslari, kadrlarning va faollarning ijtimoiy-malakaviy tuzilmasi, turistik tashkilotlar, muassasalar, yo'nalishlar va obyektlarning tarmog'i, turizmning tashkiliy va iqtisodiy asoslari yuzaga keldi³. Turizm va oliy kasbiy ta'limning hozirgi rivojlanish bosqichlari ish joylarini yaratish, turizmni tadqiq qilishning xalqaro standartlashtirilishini tarqatish, yangi mintaqalararo turistik assotsiatsiyalarni tashkil etish, turoperatorlikni, transmilliy mehmonxonalar va restoranlar tarmoqlarini yiriklashtirish, turizmning individallashuvi va uning zaruriy ijtimoiylashuvi foydasiga talabning barcha joylarda o'zgarishi sharoitlarida turistik korxonalar konsorsiumlarini paydo bo'lishi sohasi sifatida turizm potensialining o'sishida xalqaro va mamlakat ichidagi chastotalar, miqdor va geografyaning kengayishi bilan tavsiflanadi⁴.

Bugungi kunlarda ko'plab mamlakatlarda mavjud bo'lgan ta'lim tizimlari, shu jumladan, turizm sohasida ham chuqur inqiroz holatidadir. Shu bilan birga, bunday inqiroz holatidan chiqib ketish yo'llari, jumladan, bizning mamlakatimizda ham izlanmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida o'qitish didaktikasining asosiy masalasi bo'lib "nimani o'qitish" masalasi hisoblanmoqda. Bu masala to'la ravishda haqlidir, chunki bo'lajak mutaxassisni o'qitish mazmuniga ko'p jihatdan ko'plab avlodlarning madaniy darajasi, xalq ma'naviyatining, axloqiylikning, fuqaroviylikning, vatanparvarlikning rivojlanishi bog'liq bo'ladi. Hozirgi zamon didaktikasida ta'lim mazmuni deganda, o'qitish jarayonida ta'lim oluvchilar egallashlari lozim bo'lgan bilim, mahorat va ko'nikmalar tizimini olish qabul qilingandir.

Xulosa qilib ta'kidlash joizki, turizm sohasidagi oliy kasbiy ta'lim sifati yangi malakaviy standartlar asosida ishlab chiqilgan ta'limning ko'p bo'g'inli tizimini rivojlantirish sharoitlaridagi zamonaviy talablarga mos kelishi lozimdir. Yevropa oliy ta'limining yutuqlariga asoslangan holda turizm (shu jumladan, sport turizmi bo'yicha ham) zamonaviy ta'lim standartlarini va dasturlarini tayyorlash maqsadga muvofiq.

³ **Daurenov E.Y.** *Turizm: Darslik.* – Ch.: O'zDJTSU, 2020. – 127 b.

⁴ **Tajibayev S.S., Daurenov E.Y.** *Sport sog'lomlashtirish turizmi: O'quv qo'llanma.* – Ch.: O'zDJTSU, 2020.

**“DUNYO – HARAkat UCHUN” SHIORI OSTIDA
IJOD ETAYOTGAN ILM DAGI ALTRUIST OLIMA**

*Har yo'l, har sohaning bir piri bo'lur,
Ehtirom dil ahlin tadbiri bo'lur,
Har ishda ustozning bir siri bo'lur,
Kashfi asror bo'lmas, ustoz bo'lmasa.*

Mirzo Kenjabek

Darhaqiqat, insonni inson qilib kamol toptirishda, unga bilim va odamiylik, mehr-oqibat, ezgu orzu-niyatlar bilan yashash tuyg'ularini singdirishda, muayyan soha yoki ilmnning sirlarini o'rganishda ustozlarning beminnat xizmatlari kattadir.

Bugungi kunda psixologiya sohasini rivojlanishiga, mazkur yo'nalishda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda kamarbasta, mehnatkash ustozlarimiz ko'p.

O'sib kelayotgan yosh kadrlar ulardan psixologiya ilmining sir-asrorlarini, inson psixologiyasining o'ziga xos jihatlarini o'rganib kelmoqdalar. Respublika miqyosida psixologiya sohasi bo'yicha ilmiy pedagogik kadrlarni tayyorlashga o'zining munosib hissasini qo'shib kelayotgan, mehribon, oqko'ngil, hokisor ustozlardan biri – psixologiya fanlari doktori, professor Nishanova Zamira Taskarayevnadir.

Nishanova Zamira Taskarayevna 1961 yil 14 dekabrda Toshkent viloyati, Zangiota tumani, Nazarbek qishlog'ida xizmatchi oilasida dunyoga kelgan.

1978 yilda umumiy o'rta maktabni oltin medal bilan tugatgan. 1978-1984 yillarda Toshkent davlat universitetining (hozirgi O'zbekiston milliy universiteti) falsafa iqtisod fakulteti psixologiya bo'limini imtiyozli diplom bilan tugatgan.

Toshkent davlat pedagogika universitetida 1990 yildan to hozirgi kungacha kichik ilmiy xodim, aspirant, o'qituvchi, dotsent, doktorant, kafedra mudiri, professor lavozimlarida faoliyat yuritib kelmoqda.

Nishanova Zamira Taskarayevna 1993 yilda “Yuqori sinf o'quvchilarining aqliy faoliyat usullari va yo'llarini egallash” mavzusida psixologiya fanlari doktori, professor M.G.Davletshin ilmiy rahbarligida nomzodlik dissertatsiyasini muddatidan ilgari himoya qilgan. 2000 yilda dotsent ilmiy unvonini olgan. 2005 yilda “Mustaqil ijodiy fikrlashning psixologik asoslari” mavzusida 19.00.07 – Yosh va pedagogik psixologiya ixtisosligidan psixologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olgan. 2008 yilda professor ilmiy unvoniga ega bo'lgan.

Hozirga qadar 13 nafar fan nomzodi va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktorlari Z.T.Nishanova rahbarligida ilmiy ishlarini muvaffaqiyatli himoya qilishgan.

Ustoz har qaysi sohada ulug'lanuvchi zotdir. Ustoz va uning qadrini madh etuvchi afsona, she'rlar juda ko'pdir. Shunday afsonalarning biriga ko'ra, mashhur sarkarda Iskandar Rumiyan “Nechun Arastuni otangizdan ortiq izzat qilasiz?”, deb so'radilar. Iskandar Rumi javob berdi: “Otam go'yoki meni osmondan yerga tushirdi. Ammo ustozim Arastu meni yerdan osmonga ko'tardi. Ya'ni, otam meni dunyoga kelmog'imga sabab bo'ldi. Ustozim ilm va odob o'rgatib, martaba va izzatimning ortmog'iga sabab bo'ldi”, deb izoh beriladi. Ko'rinib turibdiki, ustoz shogirdlari taqdiriga befarq bo'lmaydi, ularning kamol topishi, akmeologik rivojlanishi uchun doim intiladi.

Kafedramizning faxriy professori Nishanova Zamira Taskarayevna ham nafaqat

* **Atabayeva Nargis Batirovna**, TDPU “Amaliy psixologiya” kafedrasida dotsent v/b. **E-mail:** nargis_aziza@mail.ru

o'zlarining bilimlari, tanqidiy tafakkurlari, ijtimoiy dadilliklari bilan, balki Husayn Voiz Koshifiyning "Futuvvatnomai sultoni" kitobida keltirilgan ustoz qanday bo'lishi lozimligi haqidagi, ya'ni "u pok mazhabli, o'z aybini ko'radigan, dono va tamizli kishidir. Unda hasad, gina va baxillikdan asar ham bo'lmas!" tavsiflariga to'liq mos keladigan, shogirdlariga motivatsiya berishni biladigan, mehribon, samimiy olima ayoldirlar.

Nazdimda, aynan shu jihatlari uchun shogirdlari ardog'idalar. Respublikamizning turli hududlaridan ustozni ilm bulog'idan bahramand bo'lish uchun o'nlab tadqiqotchilarning ularni izlab kelishi ham bejizga emas. Z.T.Nishanovadan ibrat olish lozim bo'lgan tomonlar ko'p. Shulardan eng muhimi, ilmga fidoyilik va o'z ustida ishlashdan charchamaslikdir.

Psixologiya sohasida o'z ilmiy maktablarini yaratgan olima ayol shogirdlaridagi "dangasalik" illatini "psixokorreksiyalash" uchun ilmiy motivatsiya bera oladilar, maqsad hamda vazifalarni aniq loyihalashtiradilar. Natijada ustozdagi shogirdlarning ilmiy salohiyatini prognozlash qobiliyati hamda talabchanlik psixologiya ilmini ommalashishiga, yangi olimu-olimlarni "tug'ilishi"ga sabab bo'lmoqda. Birgina 2020 yilning o'zida ustozning ilmiy rahbarligida 5 nafar psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktorlarining o'z ilmiy ishlarini muvaffaqiyatli himoya qilishlari yuqorida aytgan gaplarimizning yorqin misolidir.

Qolaversa, Zamira Nishanova shu kunga qadar O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining Toshkent davlat pedagogika universiteti, O'zbekiston milliy universiteti hamda Buxoro davlat universiteti qoshidagi ilmiy Kengashlarida a'zo sifatida ko'pgina fan nomzodlari va fan doktorlarining ilmiy himoyalarni tashkil etilishida faol ishtirok etib kelmoqdalar.

Z.T.Nishanova yigirmadan ortiq o'quv qo'llanma va darsliklar muallifi, ulardan uch nafari "Yilning eng yaxshi o'quv adabiyoti" respublika tanlovida faxrli ikkinchi va uchinchi o'rinlarni 2008, 2011, 2014 yillarda egallagan. Olimaning shogirdlari bilan tayyorlagan "Psixologik xizmat", "Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya", "Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi", "Psixologik maslahat", "Etnopsixologiya va din psixologiyasi", "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya", "Taraqqiyot psixologiyasi. Differensial psixologiya" kabi nomli qator o'quv adabiyotlari respublikaning barcha pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishlari talabalari tomonidan sevib mutolaa qilinmoqda. Mazkur o'quv adabiyotlarining har biri olimaning mashaqqatli mehnati, fan yo'lidagi fidoyiligining mevasidir. Doimo o'z ustida ishlaydigan va o'z bilimlarini kelajak avlod bilan o'rtoqlashadigan zahmatkash insongina rivojlanishdan to'xtab qolmaydi va atrofda qilgan ham shunga chorlaydi.

Fursatdan foydalanib, mening ham ilm olamiga kirib kelishimga, g'ayrati va shijoatlari bilan doim olg'a intilishimga sababchi bo'lgan ustozim mehribon, jonkuyar Nishanova Zamira Taskarayevnaning tavallud ayomlari bilan muborakbod etaman. O'z fidoyiligi va mehribonligi, intiluvchanligi bilan barchaga ibrat bo'layotgan, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida, ilmga muhabbati baland qilib tarbiyalashda talabchan ustozga fakultet hamda kafedra jamoasi nomidan ilmiy-ijodiy barkamollik va mustahkam sog'lik, xonadonlariga fayzu-baraka tilab qolamiz.

¹ *Хусайн Воиз Кошифий Футувватномаи Султони. Ахлоқи муҳсиний. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2011. – Б. 376.*

MUNDARIJA

Abdullayeva Sh.A.

Oliy ta'lim didaktikasida zamonaviy ta'lim trendlari islohotlarni belgilovchi tendensiya sifatida.....3

Hamrayev M.A.

Jadvalli mashqlar «Ona tili» fanini o'qitishdagi qulay vosita sifatida.....7

Shodmonqulova D.X.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida integratsiyalashgan ta'limdan foydalanish.....10

Yunusov R.A.

Oliy ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish (pedagog-psixologlar misolida).....14

Садыкова А.В.

Психолого-педагогические особенности развития информационной компетентности студентов.....18

Sanakulov X.R., Boltaboev S.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini darsdan tashqari mashg'ulotlarda kasb-hunarga yo'naltirishning didaktik vositasi.....22

Toshpulatova M.I.

Matematika o'qitish metodikasi integrativ fan sifatida.....24

Миртурсунова Ю.А.

Применение современных педагогических технологий на уроках русского языка в начальных классах.....27

Sattorova X.J.

O'quvchilar bilimini baholashda PIRLS topshiriqlaridan foydalanish.....31

Pardaev B.O.

Maktab o'quvchilarini ijtimoiylashuvida oila va maktab mikromuhitning o'rni.....34

Nisanbayeva A., Chinalieva A.

Buyuk mutafakkirlarning ta'lim va tarbiya xususidagi qarashlari talqini.....39

Уразова З.М.

Содержание внеклассных занятий по русскому языку в начальных классах.....44

Раджапова У.Р.

Современный менеджмент в спорте как отдельный вид профессиональной деятельности.....48

Raxmatova X.A., Xo'janazarova

Oilaning tarbiyaviy imkoniyatlari va uni tashxislash.....51

Садыкова Р.Р.

Применение программы «Pickers» в начальной школе.....56

Nusratova H.Ch.

Kitobxonlik madaniyatini shakllantirish borasidagi tarixiy tajribalar va ularning o'rni.....60

Mirsaidova N.S.

Ma'rifat fidoiylari.....64

Садыкова Р.М.

Концепция лингвометодической профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов.....68

Abduraimova G.O.

Uzluksiz ta'lim tizimida texnologiya fanini «Steam – ta'lim» yondashuvi asosida o'qitish mazmuni.....71

Abrorxonova K., Berdibekova F.A.

Innovatsion yondashuv asosida tarbiya darsini tashkil etishni o'rgatish.....75

Sangirov N.I.

Talaba yoshlarda jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish uchun motivatsiyaning shakllanishi.....79

Yusupova M.J.

O'qitish malakasini shakllantirishni tashkil etish.....81

Qurbonova D.A.

Ingliz tili darslarida o'quvchilarda madaniyatlararo bag'rikenglik kompetensiyasini shakllantirishning ahamiyati.....85

Xo'janazarova R.M.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida yorug'lik xossalarni o'qitishning metodologik va didaktik asoslari.....88

Yusupova K.N.

Pedagog imiji va mas'uliyati.....92

Kadirova G.X.

Yuqori sinf o'quvchilarini tajribaviy-tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlashning tashkiliy-pedagogik shartlari.....96

Qobilqoriyev Q.B.

Doira ijrochiligini ummalashtirish va rivojlantirishda musiqiy ta'limning o'rni....100

Raximov V.Sh.

Oliy ta'lim tizimida sport-sog'lomlashtirish turizm kadrlarini tayyorlashning ijtimoiy pedagogik muammolari.....105

Atabayeva N.B.

«Dunyo – harakat uchun» shiori ostida ijod etayotgan ilmdagi altruist ilima.....109

MINISTRY OF HIGHER AND SECONDARY SPECIAL EDUCATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

TASHKENT STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
NAMED AFTER NIZAMI

PEDAGOGICA
(scientific-theoretical and methodical journal)

№ 5

РЕСПУБЛИКА УЗБЕКИСТАН
МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ

ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ им. НИЗАМИ
ПЕДАГОГИКА

(научно-теоретический и методический журнал)

№ 5

“Pedagogika” jurnali “Pedagogik ta’lim” jurnalining vorisidir.

Mas’ul kotib – R.M.Medetova

Muharrir – D.A.Qurbonova

Sahifalovchi – S.Pirmatov

Nashr ko’rsatkichlari:

Yakka obunachilar uchun – 1076, Tashkilotlar uchun – 1077

Jurnal 2000-yildan chiqa boshlagan. Ikki oyda bir marotaba chop etiladi.

2021-yil 30-oktabr bosishga ruxsat etildi. 09-buyurtma.

Adadi – 300 nusxa. 7 bosma taboq. Ofset usulida bosildi.

Bichimi 70x100^{1/16} “Roboto” garniturasida.

Nizomiy nomidagi TDPU “Tahrir va nash” bo’limida bosildi.

100185, Toshkent shahri, Chilonzor tumani,

Bunyodkor ko’chasi, 27-uy.